

**A szociális szféra kapcsolathálózati megközelítésben**

*Dávid Beáta – Magvas Mária: „A munkakapcsolat határozza meg a jelzőrendszert”. Az észlelő- és jelzőrendszer működése Veszprémben*

*Becze Orsolya – Bodor-Eranus Eliza: Az erősek a gyorsak. Kapcsolathálózati kulcsszereplők egy reformpedagógiai program bevezetése során*

*Messing Vera – Molnár Emília: Bezáródó kapcsolati hálók: szegény roma háztartások kapcsolati jellemzői*

## ***esély 2011/5***

*22. évfolyam 5. szám*

**Kiadja a Hilscher Rezső Alapítvány.**

**Szerkesztőségi cím:**

1094 Budapest, Angyal u. 1–3. 7/712.

Telefon: 216-1310

E-mail: esely@freemail.hu, esely@esely.org

**A folyóirat megjelenését támogatta:**

a Nemzeti Kulturális Alap,

a Nemzeti Civil Alapprogram,

a „Budapest Bank Budapestért” Alapítvány



**Megjelenik kéthavonta.**

**Főszerkesztő:**

NYILAS MIHÁLY

**Vendégszerkesztő:**

DÁVID BEÁTA

**Szerkesztőbizottság:**

Csoba Judit, Ferge Zsuzsa (elnök), Gönczöl Katalin, Gyulavári Tamás, Havasi Éva, Juhász Gábor, Kozma Judit, Krémer Balázs, Lévai Katalin (alapító főszerkesztő), Mózer Péter, Simonyi Ágnes, Tomka Béla, Georg Vobruba (NSZK)

Olvasószerkesztő: Lévai Júlia

Szöveggondozó: Haraszi Judit

Grafikai munkatárs: Gombos Gáspár

Tördelőszerkesztő: Nyíri András

Szerkesztőségi titkár: Erdei Enikő

Készült a Csiszár nyomdában

Felelős vezető: Csiszár Lajos

**ISSN 0865-0810**

---

Meg nem rendelt kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Előfizethető a Szerkesztőségénél – levélben, e-mailben és telefonon.

## Szerzőink

ATKINS, M. S.	Institute for Juvenile Research, Department of Psychiatry, University of Illinois at Chicago, Chicago, IL 60608, USA
BECZE ORSOLYA	PhD, Wekerle Sándor Alapkezelő, pályázati referens, beczeorsolya@gmail.com
BODOR-ERANUS ELIZA	PhD hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem, eliza.eranus@uni-corvinus.hu
DÁVID BEÁTA	szociológus, MTA SZKI tudományos főmunkatárs, SE Mentálhigiéné Intézet egyetemi docens, bea.david@ella.hu
FRAZIER, S. L.	Institute for Juvenile Research, Department of Psychiatry, University of Illinois at Chicago, Chicago, IL 60608, USA
HENRY, D. B.	Institute for Health Research & Policy, School of Public Health, University of Illinois at Chicago, Chicago, IL, USA
MAGVAS MÁRIA	szociális munkás, főiskolai tanársegéd, Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola, Szociális Munka Szak, magvasm@mail.vhf.hu
MESSING VERA	PhD, szociológus; MTA Szociológiai Kutatóintézet tudományos főmunkatársa, messingv@socio.mta.hu
MOLNÁR EMÍLIA	PhD, szociológus, Indevlop, Sweden, emilia.molnar@indevelop.se
NAGY TERÉZIA	PhD, szociológus, tudományos munkatárs, MTA Regionális Kutatások Központja, nagy.terezia@gmail.com
NEAL, J. W.	Department of Psychology, Michigan State University, East Lansing, MI 48824-1116, USA, jneal@msu.edu
NEAL, Z. P.	Department of Sociology, Michigan State University, East Lansing, MI, USA
RAEYMAECKERS, PETER	University of Antwerp, Department of Sociology, peter.raeymaeckers@ua.ac.be
UDVARI KERSTIN	pszichopedagógus, szociálpolitikus, KRE-TFK Szociális Munka és Diakónia Intézet, Nagykőrös, adjunktus, udvarikerstin@yahoo.com

---

Látogasson el honlapunkra! [www.esely.org](http://www.esely.org)

*esély*

*2011/5*

*Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat*

## TARTALOM

### A szociális szféra kapcsolathálózati megközelítésben

- 3 **Dávid Beáta:** Bevezető
- 11 **Dávid Beáta – Magvas Mária:** „A munkakapcsolat határozza meg a jelzőrendszert”. Az észlelő- és jelzőrendszer működése Veszprémben
- 30 **Becze Orsolya – Bodor-Eranus Eliza:** Az erősek a gyorsak. Kapcsolathálózati kulcsszereplők egy reformpedagógiai program bevezetése során
- 47 **Messing Vera – Molnár Emília:** Bezáródó kapcsolati hálók: szegény roma háztartások kapcsolati jellemzői
- 75 **Nagy Terézia:** Harmadik világbeli menekültek magyarországi neointegrációjának esélyei
- 100 **Udvari Kerstin:** Kapcsolathálózati megközelítés a szociális munkában
- 118 **Jennifer W. Neal – Zachary P. Neal – Marc S. Atkins – David B. Henry – Stacy L. Frazier:** A változás csatornái: hálózati mechanizmusok összehasonlítása az intervenció terjedése során
- 136 **Peter Raeymaeckers:** Együttműködés? Társadalmi integráció és a szociális szolgáltató szervezetek hálózatának hatékonysága
- 141 Abstracts
- 143 Contents



DÁVID BEÁTA

## Bevezető

Magyarországon a network-szemlélet, a kapcsolathálózatban való gondolkodás és annak szisztematikus kutatása még a kilencvenes évek elején is viszonylag szűk keretek között mozgott, és tudományos igényvel kevesen<sup>1</sup> foglalkoztak a témával. Személyes tapasztalataim alapján mondhatom, hogy abban az időben a nemzetközi (főleg amerikai) tudományos életben sem volt ez nagyon másképp. 1996-ban, életem első Sunbelt<sup>2</sup> konferenciáján egy kb. 150 fős, mondhatni „baráti” társaságba csöppentem bele: lelkes, zömében szociológus csoport, néhány pszichológussal, közgazdással, matematikussal, statisztikussal és antropológussal kiegészítve. Mindenki mindenkit ismert, néhány, akkor még élő alapító atyával<sup>3</sup> együtt, és úgy tűnt, mintha a résztvevők saját maguk is valamiféle „network-érzést” élnének át. Linton C. Freeman<sup>4</sup> (2004) *The Development of Social Network Analysis: A Study in the Sociology of Science* című könyvében hasonló élményekről számol be.

Az a földcsuszamlásszerű változás, amely azóta a szemünk előtt zajlik és minket is érint, már a számok szintjén is döbbenetes. Mára az életünket behálózza a hálózat: a Google keresőben a *hálózat* szóra 6,5 milliárd, a *network* szóra 3 milliárd találat jut! A hálózati gondolkodás népszerűsége és paradigmatis használata a társadalom- és a természettudományokban, külön-külön és interdiszciplináris módon egyaránt tetten érhető. Ennek jó példája a magyar származású Barabási Albert-László két könyve, a *Behálózva* és a *Villanások* (Barabási 2003 [2002] és 2010). Ezek az utóbbi évek nemzetközi könyves toplistáján is szerepeltek, és a jóvoltukból tudjuk, hogy a biológiában, a fizikában, a gazdaságban, a társadalomban vagy éppen az internet világában létrejövő hálózatok ugyanazon rendezőelv szerint működnek.

Mindegyikük esetében az ún. skála-függetlenség elve érvényesül. Ezek a hálózatok nem véletlenszerűen jönnek létre, és nagy hibátűrő képességük (robosztusságuk) folytán maguktól nem is esnek szét. Ezeket a hálózatokat – legyen szó baráti kapcsolatokról vagy idegsejtekről – néhány népszerű, befolyásos, sok kapcsolattal rendelkező, központi aktor<sup>5</sup> tart

<sup>1</sup> A magyarországi szociológusok közül a nyolcvanas évek végétől Utasi Ágnes, Angelusz Róbert, Tardos Róbert, Sik Endre és Szántó Zoltán idevonatkozó munkásságát érdemes megemlíteni. A kilencvenes évektől kezdve a lista egyre bővül, részletekért lásd a magyar hálózatkutatók honlapját: [www.socialnetwork.hu](http://www.socialnetwork.hu)

<sup>2</sup> A kapcsolathálózat kutatók nemzetközi szervezete, az INSNA (International Network for Social Network Analysis) évente megrendezése kerülő konferenciája. Az INSNA tevékenységéről bővebb információ a <http://www.insna.org> honlapon található.

<sup>3</sup> Pl. Clyde Mitchell, Harrison C. White, Frank Harary

<sup>4</sup> A társadalmi kapcsolathálózat kutatás (SNA) egyik doyenje.

<sup>5</sup> A középpontban lévő aktorra a szakirodalomban sokféle elnevezés létezik: középpont, csomópont vagy éppen hub.

össze, amelyekhez nagyon sok, de kevés kapcsolattal rendelkező kisebb pont tartozik. A hálózatban mindenki fontos: a középpontban lévők befolyása, véleményformáló és összekötő szerepe az innovációt és a fejlődést segíti. A periférikus, kevésbé fontos, de nagy számú aktorok viszont a hálózat stabilitását biztosítják: a szakirodalomban ezek az ún. gyenge kapcsolatok.

A 21. század kétségtelenül „hálózati társadalom” (Castells (2005 [1996]), abban az értelemben, hogy működése az információ előállítására, feldolgozására és továbbítására épül, és fenntartását a modern információs és kommunikációs technológiák hálózata biztosítja. Amellett tehát, hogy a köztudatban, a mindennapi életben ma alapfogalom a hálózat, magától értetődő, hogy a társadalom tagjai egymáshoz ilyen-olyan módon kötődnek, szomorúan látjuk és kutatásainkban mérjük az egyes egyén izoláltságát, magányát, társtalanságát, kirekesztődését és a másik emberrel szembeni, egyre fokozódó bizalmatlanságát. Paradox módon úgy tűnik, mintha ma az emberek hálózatban, mégis valós emberi kapcsolatok híján élnének. Kicsit hasonló érzés, mint amikor mindenki kommunikál, de senki nem beszél, és főleg nem beszélget!

Szociológusi pályafutásunk kezdetén Albert Fruzsinaival együtt, valószínűleg a fentiekhez hasonló tapasztalatoknak köszönhetően kezdtünk el a társadalmi kapcsolathálózat elméletével és módszertanával foglalkozni. A téma nem azért érdekelt minket, mert „trendi” volt, hanem azért, mert úgy éreztük: a hálózatban való gondolkodás népszerűsége ellenére az emberek többsége nem tudja, vagy még nem ismerte fel személyes kapcsolatainak (családi, baráti, közösségi) jelentőségét és értékét. Manapság pedig egyre inkább az az érzésünk, hogy lassan már a tudás is hiányzik, amelynek segítségével értékes és valós emberi (társ)kapcsolatok, barátságok vagy munkahelyi ismeretségek alakulhatnak. A network mint technika mellett minket a hozzátartozó gondolkodásmód is vonzott. Kutatásainkban, publikációinkban és előadásainkban egyaránt arra törekszünk, hogy a kapcsolatok értékét, hasznát és a bennük rejlő „tőkét” az egyéni és társadalmi sikeresség szempontjából világítsuk meg. Az Esély most megjelenő, tematikus számának szerkesztésekor – a tudományos ismeretanyag átadásán túl – is ez a meggyőződés motivált.

A társadalmi kapcsolathálózat-elemzés (SNA<sup>6</sup>) és annak intézményesülése még „nem jelenti egy egységes paradigma kialakulását” olvashatjuk Angelusz és Tardos (1991) *Társadalmak rejtett hálózata* című szöveggyűjteményének előszavában. (Angelusz–Tardos 1991: 6). A network-kutatás elsősorban egy önálló kutatási mód, a társadalmi jelenségek új szempontú megközelítése. Újfajta szemléletmód, amelyhez eddig is, és folyamatosan új módszereket és számítógépes programokat<sup>7</sup> fejlesztenek ki. Freeman definíciója szerint a társadalomtudományi kapcsolathálózat-kutatás a társas cselekvők közti interakciók vizsgálata strukturalista

<sup>6</sup> SNA – az angol social network analysis rövidítése

<sup>7</sup> A legismertebb programok: az amerikaiak által kifejlesztett és folyamatosan frissített Ucinet és Netdraw, a szlovén fejlesztésű Pajek, a holland Tom Snijders nevével fémjelzett Siena, valamint az EgoNet, az egocentrikus network-ök vizsgálatát segítő speciális szoftver. <http://www.analytictech.com/ucinet/>, <http://vlado.fmf.uni-lj.si/pub/networks/pajek/>, <http://www.stats.ox.ac.uk/~snijders/siena/> és <http://sourceforge.net/projects/egonet/>

szempontból. Ez a strukturalista megközelítés azon a feltevésen alapszik, hogy a társas kapcsolatok mintázata, amelybe az egyén beágyazódik, önmagában meghatározó jelentőségű a számára. Az elemző célja a különböző mintázatok leírása és a létrejöttükhöz szükséges feltételek beazonosítása. (Freeman 2004: 2) Freeman szerint a kapcsolathálózat elemzés<sup>8</sup> négy „összetevője” a következő: intuitív strukturalista nézőpont, szisztematikusan gyűjtött relációs adatok, grafikus ábrázolás és matematikai vagy számítógépes modellek. A felsorolás alapján egyrészt nem véletlen az a sokszínűség, az az „erős” interdiszciplinaritás, ami a network szemléletet jellemzi, másrészt az a bizalmatlanság és idegenkedés sem, amely a kapcsolathálózati módszerek alkalmazásakor és az eredmények értelmezésekor tapasztalható.

A társadalmi kapcsolathálózat-elemzés születésénél hét diszciplína „bábáskodott”: antropológia, szociálpszichológia, földrajz, matematikai biológia, szociológia, politika tudomány és kísérleti pszichológia. (Freeman 2004: 140) A network szemlélet egyre növekvő népszerűsége ennek a széles tudományos horizontnak, és az ebből eredő nyitottságnak és befogadási hajlandóságnak köszönhető. A módszer alkalmazható egyéni-, csoport- és rendszerszintű elemzésekre, illetve bizonyos esetekben egyének és csoportok közti viszonyokat<sup>9</sup> is lehet vizsgálni. De ez csak az érem egyik oldala, a másik kicsit problematikusabb. A network elemzés – különösen az ún. teljes hálózatok<sup>10</sup> vizsgálata – komoly matematikai, alkalmazott matematikai alapokra, valamint számítógépes modellekre épül. Akár a szociometriát, akár a gráfokat nézzük, könnyen belátható, hogy e módszereket alkalmazva olyan eredményeket kapunk (ábra és mátrix formátumban), amelyek megértése, átlátása egy „kívülálló” számára komoly kihívást jelent. Egy-egy bonyolultabb hálózatról készült ábrát a majdani felhasználó, megrendelő nemcsak hogy nem érti, de annak láttán meg is ijedhet és le is blokkolhat. Szerencsére kellő rásegítéssel ez a sokkoló hatás feloldható és pozitív irányba terelhető. Erre a kötetben szereplő tanulmányok között is találunk majd példát.

A hálózat kutatás gyökereiről, az intézményesüléssé válás előzményeiről és körülményeiről több helyen is olvashatunk. Freeman könyve (2004) nemcsak azért izgalmas és hasznos olvasmány, mert részletesen minden-

<sup>8</sup> A már hivatkozott könyvben a szerző a 19. század elejétől mutatja be a kapcsolathálózat-elemzés előzményeit és gyökereit: a kutatókhoz kapcsolódó intézmények és tudományterületek szerint.

<sup>9</sup> Ezek az ún. two-mode (bipartit) hálózatok, ahol a kapcsolatokat egyének és cég/intézmények között vizsgálják. Mi legutóbb a Király utcai ingatlan panamát vizsgáltuk ezzel a módszerrel. (Ádám Albert, Beata Dávid, Réka Szalóky and Csilla Vizl: Hunt the key: mapping corruption in the real-estate 'business'. Az előadást az *The International School and Conference on Network Science*, <http://netsci2011.net/> keretében tartottuk.)

<sup>10</sup> A kapcsolathálózati szakirodalom megkülönbözteti az ego-centrikus és a teljes (whole) hálózatokat: az első esetben az egyénekről külön-külön megadott szempontok szerint gyűjtünk kapcsolataikra vonatkozóan adatokat, és az így kapott hálózatokat struktúrájuk, illetve szocio-demográfiai szempontok szerint hasonlítjuk össze. (pl. a nőknek vagy a férfiaknak van több bizalmasa, illetve barátja?) Teljes hálózatok vizsgálatakor egy ún. kapcsolati mátrixsal dolgozunk, ahol az  $n$  számú kérdezett  $n-1$  kapcsolatáról kérdezzük. Minden szereplő mindenki másról nyilatkozik meghatározott szempontok és témák szerint. (pl. A személy a felsorolt nevek közül kivel jár egy klubba?).

kire és mindenre kiterjedően<sup>11</sup> (nevek, egyetemek, tudományos iskolák, diszciplínák) mutatja be a történetet, hanem a folyamatnak maga is alakítója és tanúja lévén a kulisszák mögé is bepillantást enged. Magyarul Angelusz és Tardos (1991) írását (előszó) érdemes megemlíteni. A téma iránt komolyabban érdeklődőknek a magyar kapcsolathálózat elemzők honlapját javasoljuk: [www.socialnetwork.hu](http://www.socialnetwork.hu)

A kötetet előkészítő munka során szembesültem azzal a meglepő ténnyel, hogy a tudományos megközelítésű network szemlélet a szociális szférában, tehát egy par excellence személyes együttműködésen alapuló területen alig van jelen. Az idegen nyelvű cikkek válogatása során derült ki, hogy ebben a témában tematikus száma egyetlen, releváns külföldi folyóiratnak<sup>12</sup> sem volt, és igen kevés olyan tudományos publikáció akadt<sup>13</sup>, amely szociális területen (főleg intézményi szinten) a kapcsolathálózati elemzés módszerét alkalmazta volna. Ennek oka nagy valószínűséggel a korábban említett eredmények első látásra nehezen olvasható és értelmezhető voltából fakad. Ez a tematikus szám tehát nemzetközi szempontból is úttörő vállalkozásnak mondható.

Mielőtt részletesen bemutatnánk a tematikus számban szereplő tanulmányokat, az olvasást és az eredmények értelmezését segítő összegyűjtöttük és röviden bemutatjuk a network irodalom leggyakrabban használt kifejezéseit. A kötetben a terminológiát illetően igyekeztünk következetesnek lenni. Ebből a szempontból legfontosabb, hogy a *network* szóra magyarul, vonatkozzon akár a módszerre, akár a jelenségre egységesen a *hálózat*<sup>14</sup> kifejezést használjuk. Ez alól egy esetben teszünk kivételt: Messing és Molnár roma háztartások kapcsolatait vizsgáló cikkében.

A kapcsolathálózatokra vonatkozó adatgyűjtés és elemzés már említett (lásd 10. lábjegyzet), két lehetséges módja az egocentrikus, illetve a teljes hálózat vizsgálata. Ez utóbbi esetében használatos terminus technikus a sűrűség, a fok, a centralitás és a centralizáció (a kötetben több tanulmány is ezt a módszert alkalmazza).

A kapcsolathálózat kohézióját, összetartó erejét fejezi ki a *sűrűség*: ez a szám az összes lehetséges és valós kapcsolatok arányát mutatja, értéke 0–1 között mozog. Minél magasabb ez az érték, annál sűrűbb a

<sup>11</sup> A történethez tartozó ismertebb nevek (Tönnies, Durkheim, Spencer, LeBon, Simmel, Moreno, Lazarsfeld, Malinowski, Radcliffe-Brown, Whyte, Lewin, Festinger, Levi-Strauss, Merton) említése mellett kevésbé ismert kutatók (L. von Wiese, Huber, L. H. Morgan, H. Bott, E. Hagman, W. L. Warner, E. Mayo, C. Homans, F. Harary) és munkásságuk is bemutatásra került. Az USA-ban Berkeley, Harvard, Michigan, Chicago, Columbia és az iowai egyetem töltött be fontos szerepet, Angliában a manchesteri és az LSE szerepe volt jelentős.

<sup>12</sup> Pl.: International Journal of Sociology and Social Policy, International Social Work, European Journal of Social Work

<sup>13</sup> A szociális szférában network módszert alkalmazó tudományos cikkekre vonatkozó kérésemet a hálózatelemzők nemzetközi levelezési listájára is rátettem [socnet@lists.ufl.edu](mailto:socnet@lists.ufl.edu). A továbbított hat cikkből kettő került a kötetbe.

<sup>14</sup> Magyarul a hálózat szó mellett a háló szó is használatos. Kérdésemre, hogy háló vagy hálózat, Tardos Róbert is megerősített, hozzátéve, hogy a háló szó, az angolban is előforduló net kifejezésre használható.

hálózat. Ha olyan hálózatot vizsgálunk, ahol a pontok között a kapcsolat irányított<sup>15</sup>, nem mindegy, hogy két adott pont között milyen irányú a vizsgált kapcsolat. A kapcsolat iránya szerint megkülönböztetjük a pont felé mutató (*befok*) kapcsolatokat: ha sokan nevezik meg az aktort, akkor őt magas presztízsű szereplőnek tekinthetjük. Ha pedig, az aktor felől nézve, ő az, aki sok mindenki mást nevez meg, sok kifelé mutató (*kifok*) kapcsolattal bír, akkor a hálózatban ő bír befolyással. A *központiság* (*centrality*) a hálózatban betöltött pozícióra utal, értéke szintén 0–1 között mozog. Minél magasabb ez az érték, annál inkább központi szereplőről beszélünk. A központiság mérésére három mérőszám használatos. A *fok-centralitás* (*degree centrality*) a közvetlen kapcsolatok számát veszi figyelembe, a *közelség* (*closeness centrality*) arra utal, hogy az aktor milyen könnyen „éri” el a vele direkt kapcsolatban nem álló szereplőket. A *közöttiség* (*betweeness*) mérőszáma pedig azt mutatja, hogy ki az, aki sok másik szereplő között helyezkedik el: ő az, aki közvetít, akinek olyan hatalma van, amivel ellenőrizni képes a hálózatban előforduló erőforrásokat. Itt fontos megjegyezni, hogy a közöttiség alapján központiak nevezett szereplőnek nem feltétlenül van sok közvetlen kapcsolata. Végezetül a *centralizáció* (*centralization*) mérőszámát említjük, amely a teljes hálózatban azt mutatja meg, hogy mennyire erős azoknak a pozíciója, akik különleges csoportok közepén helyezkednek el.

A kötetben publikált hét tanulmány mind téma-, mind módszerválasztás szempontjából jól mutatja azt a sokszínűséget, amely a kapcsolathálózati megközelítés sajátja. A tanulmányok közül kettő az oktatás területén, iskolai keretek között vizsgálja a reformpedagógiai programok sikeres terjedését: míg Becze és Bodor intézményi szinten, addig Neal és társai elsősorban egyéni (pedagógus) szinten mérik az innováció terjedését és a véleményvezetők szerepét. Dávid és Magvas tanulmányának, valamint Peter Raeymaeckers belga kutató „kutatási jegyzetének” fókuszában a szociális ellátó rendszer intézményei állnak: az első cikk az észlelő- és jelzőrendszer hálózatát, az utóbbi az olyan szervezetekét vizsgálja, amelyek garantált minimumjövedelemben részesülő ügyfeleknek nyújtanak szolgáltatásokat. A személyes kapcsolatok egyéni szintű elemzése dominál Nagy Terézia harmadik világbeli menekültek neointegrációját vizsgáló tanulmányában, valamint Messing és Molnár publikációjában is, amely a szegény roma háztartások kapcsolati hálóját hasonlítja össze. Ez utóbbi módszertanilag is eltér a többi tanulmánytól: kvalitatív adatokra (interjú) támaszkodik és a társadalmi tőke, azon belül is a kapcsolati tőke fogalmával operacionalizál. A kötet „kakukktója” Udvari Kerstin tanulmánya, amely amellet, hogy a szociális munka kapcsolathálózati megközelítésének történetét és elméleti hátterét dolgozza fel, elsősorban a német szakirodalomból merítve olyan technikákat is bemutat, amelyek a gyakorlati segítői tevékenységben jól, Németországban már bevált módon alkalmazhatóak.

A Bevezetőt Dávid Beáta és Magvas Mária tanulmánya követi, „A munkakapcsolat határozza meg a jelzőrendszert”, Az észlelő- és jelző-

<sup>15</sup> Pl.: irányított (*direct*) kapcsolat, ha A ad tanácsot B-nek, de B nem ad tanácsot A-nak. Ugyanakkor irányítatlan (*undirect*) kapcsolat pl. a testvéri kapcsolat, mert ha A testvére B-nek, akkor B is testvére A-nak.

rendszer működése Veszprémben címmel. Ebben a tanulmányban a szerzők arra vállalkoztak, hogy a kapcsolathálózat-elemzés módszerét alkalmazva felmérjék a Veszprémben működő észlelő- és jelzőrendszert, és rávilágítsanak azokra a pontokra, amelyek segítségével a működés még hatékonyabbá tehető. A Gyermekjóléti Szolgálat vezetője – némileg rendhagyó módon<sup>16</sup>, az eredmények „lefordításával”<sup>17</sup> – nemcsak felismerte a módszerben rejlő lehetőségeket, hanem a konzultációk nyomán a tanácsokat megfogadva új lépéseket is bevezetett. Külön szerencse, hogy a tanulmány végén már kézzelfogható eredményekről is olvashatunk.

Becze Orsolya és Bodor-Eranus Eliza a hálózatvizsgálatok egyik „bestseller” témáját, a véleményvezérek szerepét, strukturális jellemzőit és hatását veszik górcső alá, az innováció terjedése szempontjából. A véleményvezetőkre vonatkozó elméletek bemutatása után a szerzők azt vizsgálják, hogy egy reformpedagógia módszer sikeres bevezetéséhez hogyan és milyen intézményekre van szükség. Eredményeik<sup>18</sup> egyrészt a véleménybróker (hid szereplő) jelentőségére hívják fel a figyelmet, másrészt intézményi szinten az óvodák szerepét hangsúlyozzák az iskolákkal szemben.

A bevezetőben idáig leírt elméletek és módszerek annak ellenére jól illeszkednek a kötet tematikájához, hogy nem szerepelnek Messing Vera és Molnár Emília cikkében. A roma személyek és háztartások kapcsolati erőforrásait magam is kutattam, és az eredmények meggyőzőek voltak, azok jelentős szerepét illetően. Messing és Molnár egy borsodi és egy baranyai városban gyűjtött kvalitatív adatokat a kérdezettek családi és családon kívüli kapcsolatairól, cigány háztartások körében. A társadalmi tőke, illetve konkrétan a kapcsolati tőke megjelenési formáit<sup>19</sup> próbálják megragadni. Az elemzés során feltett kérdéseikre (pl. kik boldogulnak jobban, vagy a kapcsolatok közül melyek segítik és melyek nehezítik a szegénységben élők megélhetését) a válasz nem egyértelmű; a kapcsolatok hasznossága erősen hely- és szituációfüggő. A sok, feldobott kérdés az Olvasó számára intellektuális kaland.

Nagy Terézia cikke, néhány hónappal a norvégiai vérengzés után, úgy vélem különösen aktuális. Hogyan és kikkel állnak kapcsolatban ma a menekültek Magyarországon? Ki, hol és mit tehet azért, hogy ezek az emberek mielőbb beilleszkedhessenek? A tanulmány szerzője harmadik világbeli menekülteket kérdez otthoni és itteni kapcsolataikról. A menekültek neointegrációjának esélyét vizsgálja, ha van diaszpóra, és ha nincs. A szociális szakma számára különösen fontos, hogy a neointegrációs folyamatok bemutatásánál külön kitér a segítő és a szociális munkások szerepére.

<sup>16</sup> Sajnos gyakori tapasztalat, hogy az alkalmazott kutatási eredmények is az íróasztalfiókba kerülnek, anélkül, hogy létrejönne a visszacsatolás a gyakorlatba.

<sup>17</sup> A megrendelőnek első alkalommal lépésről lépésre el kellett magyarázni a hálózatok ábráit.

<sup>18</sup> Az eredmények általánosíthatóságát illetően: a mintavétel nem országos, az Észak-alföldi régióra korlátozódott.

<sup>19</sup> A tanulmányban részletesen kifejtik az idevonatkozó társadalmi tőke terminológiákat, és a társadalmi kapcsolatok három formáját – bonding (megkötő), bridging (hídserű) és linking (átívelő) kapcsolatot – különböztetik meg.

A magyar tanulmányok sorát Udvari Kerstin cikke zárja. Mint utaltunk rá, ez a cikk kicsit eltér az eddigiektől. A másság elsősorban a műfajban keresendő. Udvari Kerstin nem saját kutatását elemzi, hanem gyakorlati segítséget igyekszik nyújtani a szociális munkásoknak. Az elméleti háttér leírásán túl, a kapcsolathálózati szociális munka eszköztárának kialakításához különböző módszereket és eszközöket kínál: kapcsolathálózati tanácsadás, kapcsolathálózati kártya vagy a támaszt nyújtó mátrix. Reményeink szerint ez a tanulmány a kapcsolathálózat elemzés gyakorlati felhasználását fogja megkönnyíteni.

A kötetbe, mint említettük, két idegen nyelvű cikket sikerült bevalogatnunk. Ahhoz, hogy ez megvalósuljon – mindkét esetben – anyagi támogatást is kaptunk. Jennifer Watling Neal és társai által publikált, eredetileg az *American Journal of Community Psychology* 2011-es 47. számában megjelent, *Channels of Change: Contrasting Network Mechanisms in the Use of Interventions* című tanulmány magyar fordításának jogát<sup>20</sup> a szerzők állták. Ezúton is köszönjük!

Köszönet illeti továbbá a Taylor & Francis Ltd-et is (<http://www.tandfonline.com>), akik ingyen rendelkezésünkre bocsátották Peter Raeymaeckers *Working together? Social integration and the effectiveness of networks among human service organizations* című cikkét, ami *European Journal of Social Work* 2010. 13. évfolyam 4. számában az 561–566. oldalon jelent meg.

A statisztikában kevésbé jártas Olvasónak talán kicsit nehezebb olvasmány Neal és társai tanulmánya, amely az innováció diffúzióját vizsgálja, iskolai keretek között, 29 tanár bevonásával. A cikk az elméletek alapján két hipotézist hasonlít össze: a *kohéziós* és a *strukturális ekvivalencia hipotézist*. Az előbbi szerint egy új beavatkozást azok a tanárok fogják inkább alkalmazni, akik olyan kollégákkal állnak kapcsolatban, akik már maguk is használók. Ezzel ellentétben a második feltételezés arra utal, hogy azok a tanárok fogják az adott beavatkozást alkalmazni, akik a hozzájuk hasonló kapcsolatmintázattal rendelkező kollégáiktól látják ezt. A közösségi pszichológusok munkáját is segítő a szerzők úgy vélik, hogy a beavatkozások gyorsításánál a környezet, a hasonló kapcsolathálózati struktúrával rendelkező pedagógusok befolyása számít, azaz a beavatkozások terjedése esetében a strukturális ekvivalenciának van jelentős szerepe. Ide – részünkről – két módszertani megjegyzés kívánkozik: egyrésztől a nagyon alacsony esetszámok, másrésztől az adatok szerkezetéből adódó vélhetően magas autoregresszió<sup>21</sup> miatt a tanulmányok végkövetkeztetéseit érdemes óvatosan kezelnünk.

A kötetet Peter Raeymaeckers: *Együttműködés? Társadalmi integráció és a humán szolgáltató szervezetek hálózatának hatékonysága* című kutatási jegyzete zárja. A szerző tervei szerint, doktori disszertációjának

<sup>20</sup> A Springer kiadó külön kedvezményt adott, a szokásos díj felét kellett kifizetni.

<sup>21</sup> A tanulmányban is használt regressziós modell az esetek függetlenségéből indul ki, de mind az idősoros megközelítés, mind az, hogy egy intézményből több tanárt megkérdezték, mind a felhasznált hálózat alapú mutatók ellentmondanak a függetlenség elvének. Vélhetően az idősoros megközelítésből adódó magas autoregressziós komponens miatt mérnek a kutatók a társadalomtudományokban szokatlanul magas, 0.6 feletti R\*\*2 értékeket. (A megjegyzések megírásában Bozsonyi Károly és Kmetty Zoltán segített.)

részeként a szociális szolgáltatók hálózatát fogja vizsgálni. Jelen cikk a majdani vizsgálat elméleti háttérét alapozza meg. Kiindulási pontja annak megállapítása, hogy egy szervezetekből álló hálózat hatékonysága a hálózaton belüli társas integráció mértékétől függ. A kutatás végső célja Raeymaeckers esetében is az, hogy a kapcsolathálózati megközelítéssel a gyakorlati munkát segítse: az eredmények ismeretében a szociális munkások rálátást nyerjenek arra a nagyobb struktúrára, amelybe ők (és szervezetük) is be van ágyazva. Ugyanakkor az integráció erősítését is megcélozva, a szervezetek (szociális munkások) közti konfliktusok leküzdésében is segíteni kíván.

Az Esély 2011. 5. tematikus számával két célt tűztünk magunk elé. Az izolált, individualista egyének-szervezetek egymás elleni „küzdeme” helyett az összefogás, az együttgondolkodás és az együtt cselekvés nélkülözhetetlen voltára szeretnénk felhívni a figyelmet, a szociális szféra hatékonysága és eredményessége szempontjából. Azaz a hálózatelemzést nemcsak új és jól használható módszerként kívánjuk bemutatni, hanem a hálózatban élést és a közösségben való gondolkodást is elő kívánjuk segíteni.

Remélem, hogy az emberi (társas) kapcsolatok értékéről és hasznosságáról a kötetben szereplő tanulmányokkal nemcsak saját meggyőződésemet sikerül megerősítenem: egyedül nem (vagy nehezebben) megy!

## Irodalom

- Angelusz Róbert – Tardos Róbert (1991): *Társadalmak rejtett hálózata, avagy mit remélhet a társadalomkutatás a kapcsolathálózati megközelítéstől*, in Angelusz Róbert–Tardos Róbert (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*, Magyar Közvéleménykutató Intézet, pp. 5–19.
- Barabási Albert-László (2003): *Behálózva – a hálózatok új tudománya* (Magyar Könyvklub)
- Barabási Albert-László (2010): *Villanások – a jövő kiszámítható* (Nyitott Könyvműhely)
- Castells, Manuel (2005 [1996]): *Az információ kora: Gazdaság, társadalom és kultúra*. I. kötet: *A hálózati társadalom kialakulása* (Gondolat–Infonia, Budapest)
- Freeman C., Linton (2004): *The Development of Social Network Analysis: A Study in the Sociology of Science*. Vancouver: Empirical Press, <http://aris.ss.uci.edu/~lin/book.pdf> letöltve 2011. 07. 24.

DÁVID BEÁTA – MAGVAS MÁRIA

## „A munkakapcsolat határozza meg a jelzőrendszert”<sup>1</sup>

Az észlelő- és jelzőrendszer működése Veszprémben

A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola Szociális Munka Tanszéke 2009-ben felmérést végzett a gyermekek veszélyeztetettségét észlelő- és jelzőrendszer működésével kapcsolatban. A kutatás két részből állt: egyrészt a jelzőrendszer kiválasztott szereplőivel készültek strukturált mélyinterjúk, másrészt a kvalitatív megközelítést kiegészítendő a kérdezettek körében is készült egy ún. teljes kapcsolathálózat-felmérés. Igyekeztünk a jelzőrendszer szereplőinek szemüvegén keresztül megnevezni és leírni a működés erősségeit és gyengeségeit. Összegyűjtöttük az interjúkban szereplő javaslatokat is, amelyek a további együttműködés fő pillérei lehetnek. Tanulmányunk rendhagyó módon fejeződik be, kivételesen ugyanis a kutatás óta eltelt időszak eredményeiről is be tudunk számolni. Tanulmányunk megírásakor a kutatási eredmények ismertetése mellett az a cél is vezérelt bennünket, hogy felhívjuk a szociális szakemberek figyelmét a kapcsolathálózati megközelítés mint kutatási módszer fontosságára, vagyis arra, hogy az új lehetőségeket kínálja a szociális szféra számára, és hogy a kapcsolathálózat-kutatás a gyakorlati munkát is tudja segíteni.

### Bevezetés

Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata megbízásából a Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola Szociális Munka Tanszéke 2009-ben felmérést végzett a VMJV. Családsegítő Szolgálat, Gyermekjóléti Központ és Családok Átmeneti Otthonával együttműködve, a gyermekek veszélyeztetettségét észlelő- és jelzőrendszer működésével kapcsolatban.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Interjúrészlet a kutatásból.

<sup>2</sup> A teljes anyag elérhető a Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola honlapjáról. [http://www.vhf.hu/vhf\\_new/images/dokumentumok/kutatas/jelzorendszer\\_veszpremben.pdf](http://www.vhf.hu/vhf_new/images/dokumentumok/kutatas/jelzorendszer_veszpremben.pdf)

A felmérés eredményeinek ismertetése mellett jelen tanulmányunk célja bemutatni, hogy a kapcsolathálózati megközelítés mint kutatási módszer milyen új lehetőségeket kínál a szociális szakma számára azzal, hogy olyan összefüggéseket tár fel és azonosít, amelyekre például egy mélyinterjúkon alapuló kvalitatív kutatás önmagában nem képes. Egyúttal új (jó) gyakorlat kialakításának lehetőségére kívánjuk felhívni a figyelmet: miként tudja a kapcsolathálózat-kutatás a gyakorlati munkát segíteni. Külön öröm számunkra, hogy a tanulmány végén, a kutatás eredményeinek köszönhetően – melyeket a Gyermekjóléti Központ vezetője munkatársai segítségével a rendszerbe beépített – már pozitív változásokról is beszámolhatunk.

A tanulmányunkban először az alkalmazott kutatást ismertetjük, fókuszban a kapcsolathálózati módszerrel, ezt követi a javaslatok visszacsatolása, majd a gyakorlati megvalósítás folyamatának ismertetésével zárul az írás.

## Előzmények

A kutatás két részből állt: a jelzőrendszer kiválasztott szereplőivel strukturált mélyinterjúkat készítettünk, valamint a kvalitatív megközelítést kiegészítve (árnyalva) a kérdezettek körében egy ún. teljes<sup>3</sup> kapcsolathálózat-felmérést végeztünk.

A Gyermekvédelmi törvény<sup>4</sup> értelmében az észlelő- és jelzőrendszer tagjai közül – akiknek száma Veszprém város közigazgatási területén 110–120 fő körüli – a mintába a védőnők (11 megkérdezett), a gyermekorvosok (9 fő), a bölcsődében (3 fő), óvodában (3 fő), általános (4 fő) és középiskolák (3 fő) oktatási intézményekben dolgozó ifjúságvédelmi felelősök, az oktatási-nevelési intézmények igazgatói (6 igazgató), az Ifjúsági Pszichiátria, a Nevelési Tanácsadó és az Igazságügyi Hivatal vezetője, a pártfogó felügyelők (2 fő), az Áldozatsegítő Iroda (1 fő), és egy karitatív szervezet dolgozója került. Velük összesen 46 mélyinterjút készítettünk.

A kapcsolathálózat felmérése még 12 fővel, a Szolgálat dolgozóival egészült ki: ők is egyenként töltötték ki a kapcsolathálózatra vonatkozó adatlapot, így a teljes kapcsolathálózatot 58 fő alkotta. A kapcsolathálózat

<sup>3</sup> A teljes hálózat (whole network) szó ebben az esetben azt jelenti, hogy az interjú alanyok csak és kizárólag egymást, azaz a többi megkérdezettet és a Gyermekjóléti Központ munkatársait nevezhették meg, összesen 58 főt.

<sup>4</sup> Az 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról (Gyvt.) nevesíti a gyermekjóléti szolgálatok feladatait, ismerteti az észlelő- és jelzőrendszer tagjait. A törvény értelmében az észlelő- és jelzőrendszer tagjai: az egészségügyi szolgáltatást nyújtók, különösen a védőnői szolgálat, háziorvos, házi gyermekorvos, családsegítő szolgálat, nevelési-oktatási intézmények, nevelési tanácsadó, rendőrség, ügyészség, bíróság, pártfogó felügyelői szolgálat, áldozatsegítés, menekülteket befogadó állomás, társadalmi szervezetek, egyházak, alapítványok. A Gyvt. szerint a gyermek családban történő nevelkedésének elősegítése, veszélyeztetettségének megelőzése, megszüntetése érdekében kötelesek a jelzőrendszer tagjai jelzéssel élni, együttműködni és kölcsönösen tájékoztatni egymást. [http://www.complex.hu/jr/gen/hjegy\\_doc.cgi?docid=99700031.TV&kif=gyermekek+v%E9delme#xcel](http://www.complex.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99700031.TV&kif=gyermekek+v%E9delme#xcel)

elemzésekhez a *Ucinet 6 for Windows*<sup>5</sup> és a *Netdraw*<sup>6</sup> programokat használtuk.

Az interjúk feldolgozásával és a kapcsolathálózat elemzéssel a Gyermekjóléti Központ munkáját kívántuk segíteni. A jelzőrendszer szereplőinek szemüvegén keresztül igyekeztünk a működés erősségeit és gyengeségeit megnevezni és leírni. Összegyűjtöttük az interjúkban szereplő javaslatokat is, amelyek szintén a további közös és hatékony együttműködés fő pillérei lehetnek.

### A jelzőrendszer működése, működtetése

A jelzőrendszeri tagok tevékenységének célzottabb, tudatosabb összefogása 2003-ban kezdődött meg. Az új működési formát a Gyermekjóléti Szolgálatnak önállóan kellett kialakítani, amihez a jogszabály csupán néhány támpontot adott, de a tényleges, gyakorlati megvalósítás a Szolgálatra hárult. Az első lépések közé tartozott a szakmaközi megbeszélések, esetmegbeszélő csoportok szervezése, esetkonferenciák, gyermekvédelmi tanácskozások összehívása. Az előkészítés során fokozatosan bevonták a különböző szakterületek képviselőit. Kikérték a jelzőrendszeri tagok véleményét a tekintetben is, hogy mi legyen a témája egy-egy jelzőrendszeri összejövetelnek. A több mint 100 főt összefogó rendszer tagjainak minél hatékonyabb elérése és összefogása érdekében különböző próbálkozások születtek. Volt, hogy a Központ egy-egy körzetből hívta meg a védőnőt, az ifjúságvédelmi felelőst és a gyermekorvost. Ilyenkor gyakran előfordult, hogy a meghívottaknak még a fele sem jött el, így a rendszer tagjai nem találkoztak egymással. A jelzőrendszer tagjai részéről korábban megfogalmazódó igény, miszerint a hasonló korosztállyal foglalkozó társzaktárk képviselői – óvoda, bölcsőde – együtt gyűljenek össze, a Központ részéről támogatásra talált és ilyen jellegű összejövetelek megszervezésére is sor került.

A rendszer tagjainak mozgósítása a kezdetektől gondot okozott. A működtető oldaláról visszatérő problémaként fogalmazódik meg, hogy szinte mindig ugyanazok a tagok vesznek részt a jelzőrendszeri megbeszéléseken, a többiek továbbra is passzívak maradtak.

Ez a probléma leginkább a gyermekorvosokkal kapcsolatban merült fel.

*„Nem voltam még a Gyermekjóléti Központ által szervezett jelzőrendszeri megbeszélésen. Biztos az én hibám, lehet, hogy hívtak.” (gyermekorvos 4)*<sup>7</sup>

A gyermekorvosok részére összehívott továbbképzési alkalmon két esetben vettek részt a Gyermekjóléti Központ munkatársai azzal a szándékkal, hogy tájékoztassák a megjelenteket az intézmény működéséről és

<sup>5</sup> Borgatti, S.P., Everett, M.G. and Freeman, L.C. 2002. *Ucinet for Windows: Software for Social Network Analysis*. Harvard: Analytic Technologies.

<sup>6</sup> Borgatti, S.P. 2002. *NetDraw: Graph Visualization Software*. Harvard: Analytic Technologies

<sup>7</sup> Az interjúrészleteket a főiskola által készített kutatásból idézzük.

tárgyaljanak az együttműködés lehetőségéről. Helyi szinten tettek lépéseket, de a kérdés kezelésének nehézségére utal az a tény, hogy a szociális szakma által hosszú évek óta észlelt és jelzett probléma kapcsán, országos szinten sem történt lényeges előrelépés. 2006-ban az állampolgári jogok országgyűlési biztosa és helyettese felkérte a Magyar Orvosi Kamara elnökét, hogy az orvosok továbbképzése során fordítsanak kiemelt figyelmet a gyermekvédelmi jelzőrendszer működtetésével kapcsolatos kötelezettségükre. Az ombudsman pedig arra kérte az oktatási és kulturális minisztert, vizsgálja meg annak a lehetőségét, hogy a gyermekvédelmi alapismeretek bekerüljenek a pedagógusképzés, valamint a továbbképzések anyagába.<sup>8</sup> A fentiek mellett helyi szinten továbbra is a gyermekjóléti központ tesz erőfeszítéseket az együttműködés érdekében.

A jelzőrendszeri munkát a Veszprém megyei Gyermekjóléti Módszertani Intézmény is segítette és segíti. Így tett akkor is, amikor a fenti – megyei szinten is jelenlévő – probléma kezelése érdekében 2006-ban, az Állami Népegészségügyi Tisztiorvosi Szolgálat megyei vezető védőnőjével együtt, a gyermekeket ellátó orvosok – háziorvosok, házi gyermekorvosok – részére a megyében, a háziorvosi továbbképzés keretein belül tájékoztató előadást tartottak a jelzőrendszeri teendőikkel kapcsolatban.

A Veszprém megyei Gyermekjóléti Módszertani Intézmény további feladataként jelölte meg olyan szakmai műhelyek, konferenciák szervezését, amelyekre a jelzőrendszer minden tagját meghívják. Az interjúk készítésekor e módszertani feladatokat már a veszprémi Gyermekjóléti Központ erre a feladatra kinevezett munkatársa látja el. A veszprémi jelzőrendszer hatékonyabb működtetésében a módszertani munkatárs azáltal is részt tud venni, hogy tevékenyen bekapcsolódik a Módszertani Gyermekjóléti Szolgálatok Országos Egyesületének munkájába. A 2009-es konszenzus konferencia témái között már szerepelt a gyermekjóléti szolgáltatást nyújtók együttműködésének áttekintése a védőnői szolgálattal.<sup>9</sup>

A rendszer tagjainak együttműködését több tényező is nehezíti, például az eltérő fogalomhasználat. A jelzőrendszeri megbeszéléseken az „örökzöld” témák közé tartozik a veszélyeztetettség kérdése és magának a fogalomnak az értelmezése. Annak ellenére, hogy ilyenkor egy-egy szakma saját megközelítésének a megismertetésére is sor került, az interjú alanyok megnyilatkozásaiból kitűnik, hogy az értelmezésbeli különbségek továbbra is gondot okoznak.

*„Már a családgondozókkal is voltak ilyen megbeszélések, hogy egészen máshogy definiálják a veszélyeztetettséget, mint mi. Mi gyakorlatilag megkülönböztetünk egészségügyi okból veszélyeztetettet, attól függ, hogy van-e valamiféle diagnózisa akár már megszű-*

<sup>8</sup> Közlemény a gyermekjóléti alapellátások Pest megyei vizsgálatáról. Az állampolgári jogok országgyűlési biztosa és általános helyettese 2006-ban hivatalból indított vizsgálatot annak feltárására, miként tesznek eleget a települési önkormányzatok a gyermekjóléti alapellátások kötelezettségeinek, amelyeket a gyermekvédelmi törvény ír elő. <http://www.obh.hu/allam/aktualis/htm/kozlemeny20080806.htm>

<sup>9</sup> Módszertani Gyermekjóléti Szolgálatok IX. Országos Konszenzus Konferenciája 2009. Balatonkenese [http://www.mogyesz.hu/index.php?option=com\\_rokdownloads&view=file&Itemid=63&id=109:konszenzus\\_kiadvany\\_2009](http://www.mogyesz.hu/index.php?option=com_rokdownloads&view=file&Itemid=63&id=109:konszenzus_kiadvany_2009)

*Dávid – Magvas: „A munkakapcsolat határozza meg a jelzőrendszert”*

*letésekor. Egyébként, ha szociális, anyagi okok miatt úgy látjuk, hogy nem megfelelően biztosított a gyerek ellátása, akkor nálunk a szociális veszélyeztetettség ilyesmit jelent.” (védőnő 7)*

Erre a problémára hívta fel a figyelmet az állampolgári jogok országgyűlési biztosa akkor, amikor 2009-ben egy vizsgálat kapcsán a *veszélyeztetettség* fogalmának szubjektív értelmezéséről szólt, és a szociális és munkaügyi miniszter közbenjárását kérte a jogszabályi előírások egyértelmű – a veszélyeztetettségi helyzet meghatározását pontosító – módosítása érdekében.<sup>10</sup> Hasonlóan problematikus a kompetenciahatárok kérdése.

*„Nem ismerem, az ember csak tapogatózik, hogy meddig vannak a határait, mit kérhetnek a másiktól, mire képes, mit tud megoldani...” (általános iskolai ifjúságvédelmi felelős 3)*

A fentiek alapján jól érzékelhető, hogy több területen az együttműködést hátráltató tényezők felszámolása csupán helyi erőfeszítéssel, helyi szinten nem oldható meg. A Szociális Szakmai Szövetség is így látta ezt akkor, amikor 2009-ben tárcaközi együttműködést sürgetett: *„induljon el tárcaközi munka az ágazati és gyermekvédelmi törvények jogharmonizációjára, kezdődjék meg a jelzőrendszer szervezeti, szakmai kereteinek formai és tartalmi kidolgozása...”<sup>11</sup>*

### **A rendszer működése – a kapcsolathálózat kutatás eredménye alapján**

A kapcsolathálózat kutatás<sup>12</sup> eredményének segítségével a jelzőrendszeri tagok egymás közti kapcsolatstruktúráját mutatjuk be, illetve azt a teret, amelyben a jelzőrendszer mint rendszer működik. Már említettük, hogy összesen 58 fő töltött ki adatlapot, amelyben az általunk megadott három „szituációra” vonatkozólag külön jelölték be a listán szereplő embereket. A tanulmányban két szituációt elemzünk:

1. szituáció: *Tanácskérés* – Jelzőrendszeri munka során a kérdezett *kitől* kért tanácsot/segítséget;
2. szituáció: *Tanácsadás* – Jelzőrendszeri munka során a kérdezett *kinek* adott tanácsot/segítséget.

Az elemzések során nem az egyes szereplőkre (nevekre) voltunk kíváncsiak, ezért az ábrákon nevet nem tüntetünk fel. Fontosnak tartjuk

<sup>10</sup> <http://www.obh.hu/allam/index.htm>

<sup>11</sup> A Szociális Szakmai Szövetség véleménye a T/9318. számú törvényjavaslat (a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény, valamint egyes szociális tárgyú törvények módosításáról)  
[http://3sz.hu/sites/default/files/uploaded/2009\\_t\\_9318.\\_szamu\\_torvenyjavaslat\\_a\\_gyermekek\\_vedelmerol\\_es\\_a\\_gyamugyi\\_igazgatasrol\\_szolo\\_1997.\\_evi\\_xxxi.\\_torveny\\_valamint\\_egyes\\_szocialis\\_targyu\\_torvenyek\\_modositasarol.pdf](http://3sz.hu/sites/default/files/uploaded/2009_t_9318._szamu_torvenyjavaslat_a_gyermekek_vedelmerol_es_a_gyamugyi_igazgatasrol_szolo_1997._evi_xxxi._torveny_valamint_egyes_szocialis_targyu_torvenyek_modositasarol.pdf)

<sup>12</sup> A kapcsolathálózat kutatás elméleti háttéréről, és a hazai kutatásokról részletesen lásd például a [www.socialnetwork.hu](http://www.socialnetwork.hu) weboldalt.

azonban kiemelni, hogy a rendszer, illetve az alrendszerek (az egyes szakmai csoportok) működése szempontjából kulcspozícióban lévő szereplőket például műhelybeszélgetések keretében érdemes külön, név szerint is megnevezni, és helyzetüket a további együttműködés szempontjából átgondolni.

A jelzőrendszeri tagokat aszerint, hogy melyik szakmai csoporthoz tartoznak, hat csoportra osztottuk, s a csoportokat a továbbiakban az alábbi szimbólumokkal jelöljük. (1. táblázat)

**1. táblázat Jelmagyarázat**

Jelzőrendszer szakmák szerinti csoportjai	
Gyermekjóléti Központ	■
Gyermekorvos	●
Védőnő	▲
Egyéb szakemberek (bíróági pártfogók, civil szervezetek)	+
Intézményvezető (bölcsőde, óvoda, iskola)	▼
Gyermek- és ifjúságvédelmi felelős	◆

Az ábrákon (1. és 2. ábrák) a szimbólumok mérete a kérdezettek teljes kapcsolathálózatban betöltött, központi<sup>13</sup> pozícióját jelöli: minél nagyobb, annál fontosabb az illető egyén közvetítő szerepe. Azok a kérdezettek, akiknek közvetítő pozíciója erős volt, a többi hálózati mutató tekintetében is központi szerepet töltenek be: sok kapcsolatuk van, és könnyen elérhető számukra a többi szereplő is.

Az ábrákon az egyéneket összekötő vonalak szerint 2 típust különböztetünk meg:

1. *Aszimmetrikus kapcsolatok* (szürke szín): csak 'A' említette 'B'-t, vagy fordítva csak 'B' említette 'A'-t. Egy kapcsolathálózatban az említések iránya nagyon fontos mutató. A kimenő (kifok) kapcsolatok mértéke, vagyis hogy valaki sok vagy kevés más embert jelöl, ezen szereplők befolyásos szerepére utal; sok jelölés esetén az ilyen emberek általában az információk forrásai. Az egyén felé mutató, ún. befok típusú kapcsolatok az egyén presztízsére utalnak. Ezek az egyének az információk begyűjtői és elnyelői, utóbbiakká akkor lesznek, ha nincs kifelé menő kapcsolatuk. Ha a ki- és bejövő kapcsolatok száma hasonlóan magas, akkor ezek az egyének a hálózat „hangadói”, kommunikátorai és facilitátorai.

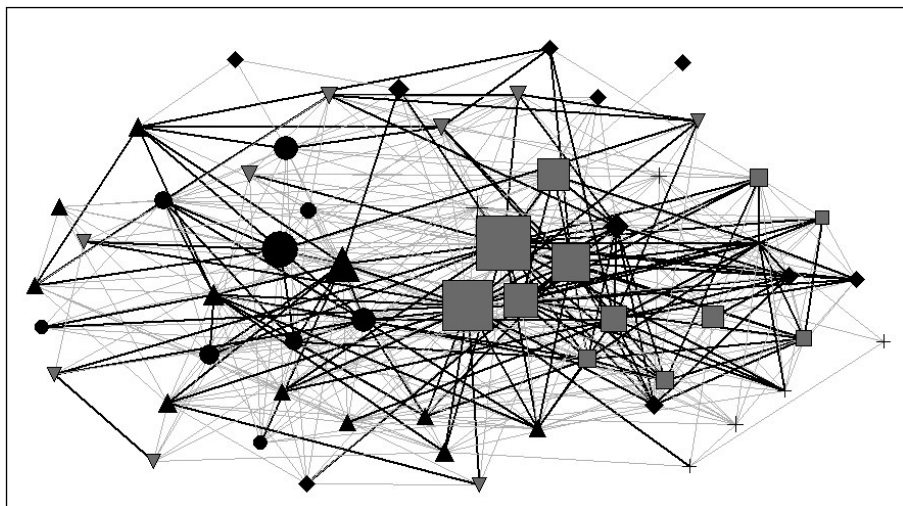
2. *Szimmetrikus, azaz reciprok kapcsolatok* (fekete vonal): Ebben az esetben a kérdezettek egymást említették, ami a kölcsönösséget és a ket-tejük közti kapcsolat erősségét is kifejezi.

Az összes említés száma az összes lehetséges kapcsolathoz képest a hálózat sűrűségét mutatja, vagyis, hogy a lehetséges 100 százalékhoz képest mennyi valósult meg.

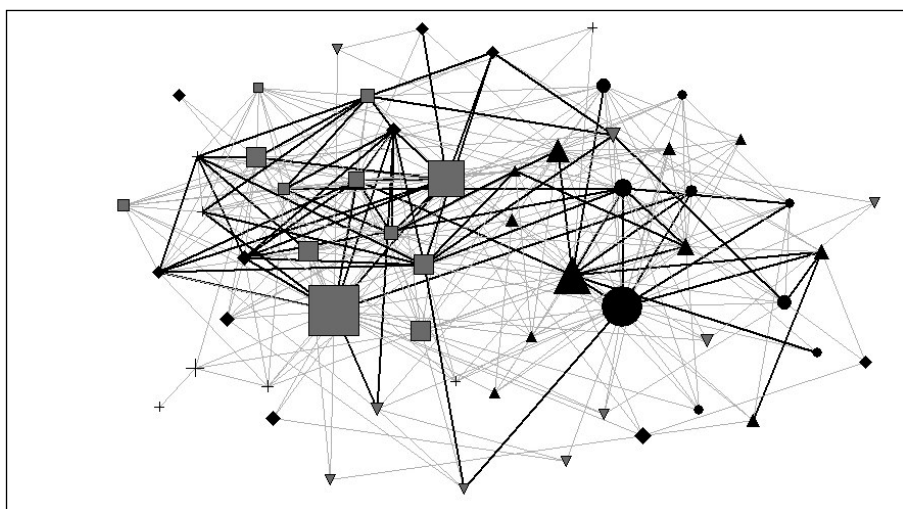
<sup>13</sup> A szakirodalom háromféle központiség-mérőszámot használ: fok, közelség és közöttiség. Mi a legutóbbit használtuk. *Közöttiség*: minél magasabb az érték, annál sikeresebb az egyén közvetítő szerepe a hálózatban.

Az egyének hálózaton belüli, egymáshoz viszonyított térbeli pozícióját többféleképpen nézhetjük. Az általunk használt MDS (Multi Dimensional Scaling) módszerrel a kapcsolati struktúrájuk szempontjából hasonló aktorok, szereplők kerülnek egymáshoz közel.

1. ábra A jelzőrendszeri tagok kapcsolathálózata a TANÁCSKÉRÉS szituációban



2. ábra A jelzőrendszeri tagok kapcsolathálózata a TANÁCSADÁS szituációban



A két ábrán (1. és 2.) feltüntetett kapcsolathálózatokban közös, hogy egyik esetben sincs izolált egyén, a hálózathoz legalább egy szálon mindenki kapcsolódik. A hálózatok sűrűsége, különösen a tanácskérés szituációban viszonylag magas, a lehetséges összes kapcsolatnak a 18 százaléka megva-

lósul. A *tanácsadás* esetében kevésbé sűrű a hálózat (kisebb az aktivitás), s a sűrűség értéke 11%.

Az említett kapcsolatok nem egyenlően<sup>14</sup> oszlanak meg a szereplők között, hanem két csoport köré koncentrálnak. A hálózatok központiság értéke különösen a befolyást (kimenő kapcsolatok) jelentő kapcsolatok esetében magas: 43, illetve 46%. Eszerint a hálózatban néhány fontos központi szereplő van, aki sok másik jelzőrendszeri tagtól kér és tagnak ad tanácsot. A presztízs (az egyén felé irányuló) kapcsolatok esetében ez a fajta központiság kevésbé érvényesül. Ebben az esetben kevésbé centralizált a hálózat.

A két ábra dinamikáját összehasonlítva:

*Tanácskérés* (1. ábra) esetében az látszik, hogy a hálózat egy *kifelé egyre táguló rendszer*, ahol két központi mag hatása rajzolódik ki. Az egyiket a Gyermekjóléti Központ munkatársainak erős, domináns csoportja adja (szürke négyzetek), melynek tagjai maguk is erősen összetartanak, számíthatnak egymásra és a többi csoport felé nyitottak, erős befolyással bírnak, mindegyik csoporthoz közvetlenül eljutnak, és bizonyos szempontból híd szerepet is betöltenek (pl. az egyéb szakemberek csoport tagjai esetében). *A jelzőrendszert tehát jól, nyitott szemlélettel és hatékonyan működtetik.* A másik, igen jelentős központi mag egy szoros orvos–védőnői kapcsolatra épül.

*„Együtt dolgozom az orvosokkal, ez egy közös team. A védőnő önállóan végzi a tevékenységét a körzetében. Csak közben nagyon gyakran előfordul, hogy egymás véleményét kérjük védőnő kollégáktól is és orvos kollégáktól is.” (védőnő 5)*

Ennek a magnak a befolyása csak a hozzá hasonló, többi orvos és védőnő körében jelentős. Ebben az úgymond „alhálózatban” a kérdezettek sok egymással kölcsönös (reciprok) kapcsolatot említettek, ami a megbízhatóság, fenntarthatóság szempontjából fontos.

*A tanácsadás* (2. ábra) szituációban kirajzolódó hálózat dinamikája az előbbtől eltérő: ez egy inkább befelé mutató hálózat viszonylag nagy kiterjedésű, fontos, de kevésbé szoros (kevesbé kohezív, sűrű) központi maggal. A fontos szereplők ebben a központi magban ugyanazok, mint az előzőben: a Gyermekjóléti Központ munkatársai, valamint egy orvos és egy védőnő.

Az ábrákból viszonylag jól látszik a különböző szakmákhoz tartozó tagok – értelemszerű – összetartása, és más csoportoktól való elkülönülése. Ezt még pontosabban a 2. táblázatból látjuk, amiben a csoportokon belüli sűrűséget tüntettük fel a két vizsgált szituációban.

<sup>14</sup> A sűrűségmutatókhoz magas szórás (St.d.) értékek tartoznak (0,38 és 0,32).

2. táblázat Csoportokon belüli kohézió mértéke (sűrűség) %

		Tanácskérés	Tanácsadás
Gyermekjóléti Központ	■	59	42
Gyermekorvos	●	44	34
Védőnő	▲	38	29
Egyéb szakemberek (bíróági pártfogók, civil szervezetek)	+	19	7
Intézményvezető (bölcsőde, óvoda, iskola)	▼	16	5
Gyermek- és ifjúságvédelmi felelős	◆	10	4

A Gyermekjóléti Központ csoporton kívül az orvosok és védőnők csoportjában nagyon magas a belső kohézió mértéke, és e két utóbbi csoport az, ahol nagy számban találunk kölcsönös (reciprok) kapcsolatokat is.

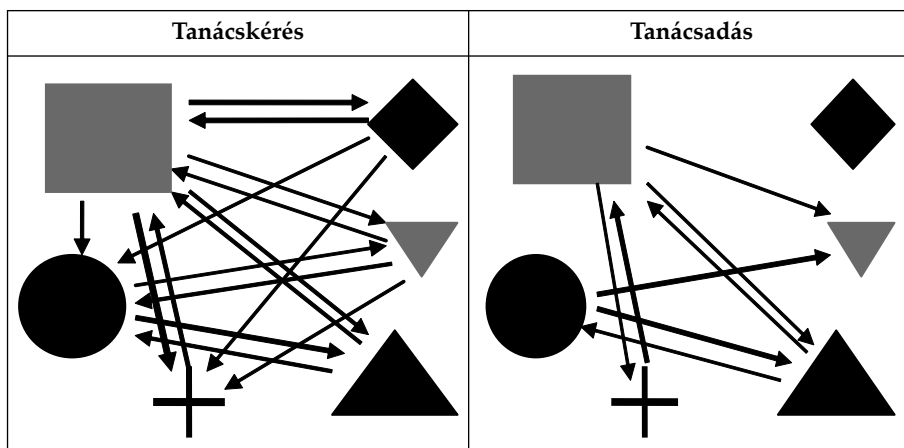
*„Amikor nagyobb gubancok vannak a családban, hát ott a védőnővel szoktuk ezt megbeszélni és akkor jelzéssel élünk a családsegítőhöz. Akkor jelzünk, ha a védőnő is úgy látja, vagy ha én valamit észlelek és ő nem vette észre, akkor megbeszéljük, kimegy, megnézi ő is, ha így van, akkor jelzünk.” (gyermekorvos 3)*

A másik három csoporthoz tartozók belső kohéziója jóval kisebb, a tanácsadás esetén alig van köztük kapcsolat. Ennek oka, hogy az egyéb szakemberek csoportjába (plusz jel) olyan embereket soroltunk, akik egymáshoz képest is nagyon különböző funkciókat látnak el (az egyik pártfogó, a másik civil szervezet vezetője). Köztük jól látszik, hogy híd és összekötő szerepe éppen a jóléti szolgálat munkatársainak van. A másik két csoport esetében (intézményvezetők, gyermek- és ifjúságvédelmi felelősök) a belső kohézió hiánya inkább a fizikai távolságból eredhet. (Megjegyezzük, hogy e két csoport esetében érdemes erre külön figyelmet fordítani.)

A sűrűségmutatók – csoport szinten – a csoportok közti kapcsolatokra is kiszámolhatók. A mutatók alapján csoportok közötti kapcsolat irányát és azok erősségét a 3. ábra<sup>15</sup> mutatja.

<sup>15</sup> Nyilakkal csak azt jelöltük, ahol a sűrűség mutató értéke <0,1. A nyílak vastagsága a sűrűség mértékét jelzi. A körök nagysága a csoporton belüli kohézió (sűrűség) mértékére utal.

3. ábra Csoportok közötti kapcsolatok a két vizsgált szituációban



A kérdezettek kapcsolatainak csoportszintű összehasonlításából kiderült, hogy a hálózat sokkal aktívabb, ha tanácskérésről van szó. A tanácsadás kevésbé aktivizálja a csoporttagokat. Ez az eredmény abból a szempontból elgondolkasztó, hogy ami az egyik fél számára tanácskérés, annak a másik egyén számára tulajdonképpen tanácsadásnak kéne lennie. Úgy tűnik azonban, hogy a rendszer mégsem így működik!

A csoportok között a tanácskérés gyakori és jelentős. Épp ezért különösen fontos néhány egyenlőtlenségre is felhívni a figyelmet. A legszembetűnőbb – megerősítve a gyermekjóléti munkatársak tapasztalatát – az orvosok és a jóléti szolgálat közti, egyoldalú kapcsolat. Az orvosok nagyon ritkán fordulnak segítségért a Központ munkatársaihoz. „Napi kapcsolatom nincs, de ha felmerül probléma, akkor telefonálok.” (gyermekorvos 5) A jóléti szolgálat ugyanakkor a többi csoporttal erős, oda-visszaható kapcsolatot tart fenn. „Segítőkészek, ha problémám van, akkor segítenek.” (védőnő 10)

A tanácsadás esetében az együttműködési hajlandóság jóval gyengébb. A jóléti szolgálat munkatársai, ha kisebb intenzitással is, de minden csoporttal kapcsolatban állnak: a 3. ábra szerint az orvosokkal a legkevésbé, a kapcsolat sűrűsége az ő esetükben a 10 százalékot sem érte el.

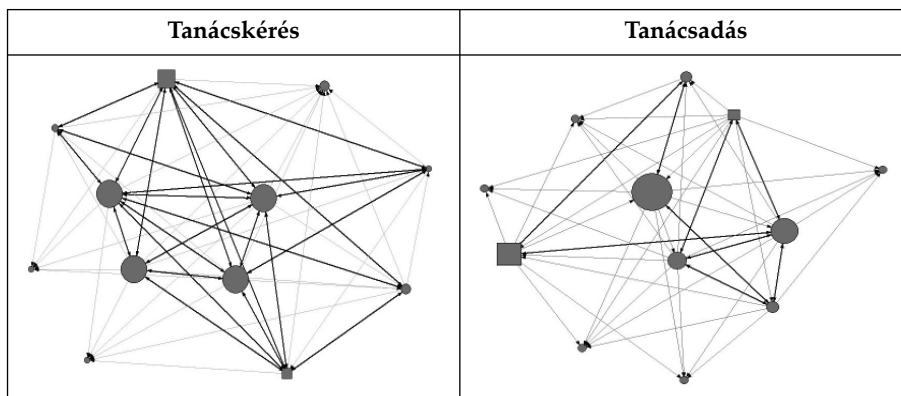
Az együttműködést és hatékony jelzőrendszeri munkát elősegítő a későbbiekben elkerülhetetlen, hogy a hálózatban központi pozíciót betöltő egyénekre jobban odafigyeljenek, és rájuk mint „közvetítőkre” támaszkodjanak.

A teljes kapcsolathálózatban fontos, véleményvezér pozíciót betöltő személyek saját szakmai csoportjukban nem feltétlenül töltik be ugyanezt a központi szerepet. Ezért is fontos, hogy a csoportokat külön-külön is vizsgáljuk. Az elemzések arra is rávilágítanak, hogy kik azok a munkatársak, akiknek a segítségével a csoportokon belüli és közötti kohézió a továbbiakban erősíthető, és ez által a jelzőrendszeri munka is hatékonyabbá tehető.

A következő 6 ábra (4–9. ábrák) a vizsgált hat szakma csoportbeli kapcsolathálózatát mutatja be a két szituációban. Az ábrákon a nőket körrel,

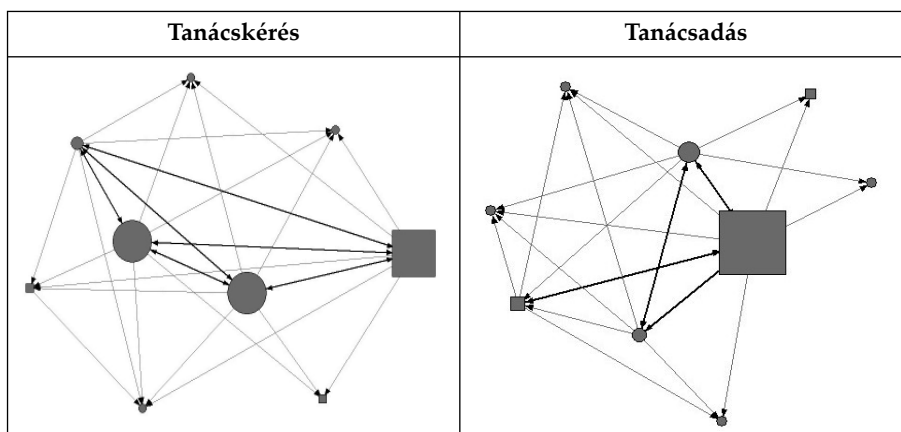
a férfiakat négyzettel jelöltük. A reciprok, oda-vissza mutató kapcsolatokat fekete vastag vonallal, az egyirányú kapcsolatokat szürke színű vonallal jelöltük. A körök és négyzetek nagysága ezúttal is a központi pozíció erősségét mutatja.

4. ábra Gyermekjóléti Központ munkatársainak kapcsolathálózata



A Gyermekjóléti Központ munkatársai szoros és kölcsönös munkakapcsolatban állnak. A tanácskérés esetében négy, női munkatárs központi szerepe fontos: egy olyan nő van köztük, aki annak ellenére, hogy a teljes hálózatban az egyik legfontosabb pozíciót tölti be, a szakmai csoporton belül ezt a pozíciót elveszíti.

5. ábra Gyermekorvosok kapcsolathálózata

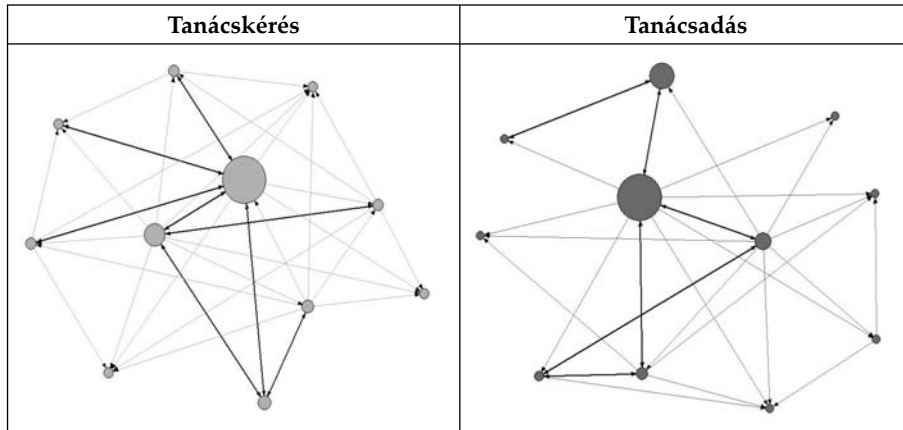


A gyermekorvosok csoportját már jóval kevesebb reciprok kapcsolat jellemzi. A Tanácskérés szituációban egy erős központi tengely (két doktornő és egy doktor) tartja össze a hálózatot. Az ő befolyásuk (kimenő kapcsolatuk) tartja egyben ezt a csoportot. Tanácsadás esetén igazából egy férfi doktor központi pozícióját kell kiemelni.

*A szociális szféra kapcsolathálózati megközelítésben*

„Egymásnak jelzünk és végezzük a munkánkat. Vannak nekem is veszélyeztetett csecsemőim, akiknek a látogatottsága igen komolyan megy. A védőnők és magam is megszoktuk őket látogatni és tesszük a dolgunkat. Nem a gyermekvédelmi tanácsadóval együtt.” (gyermekorvos 8)

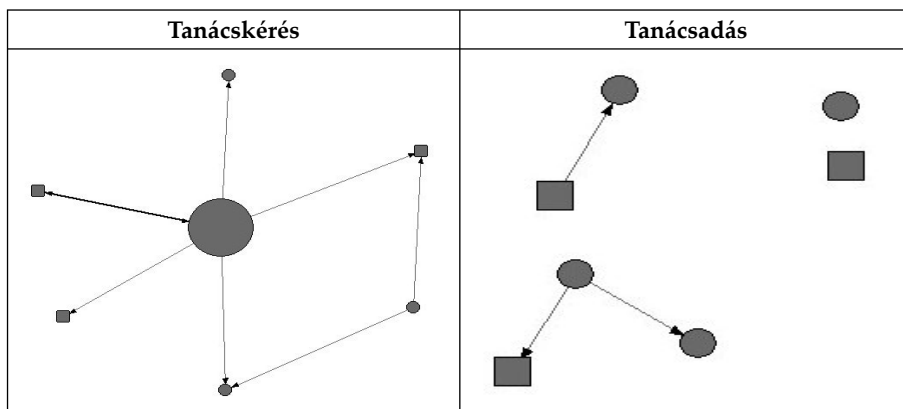
**6. ábra Védőnők kapcsolathálózata**



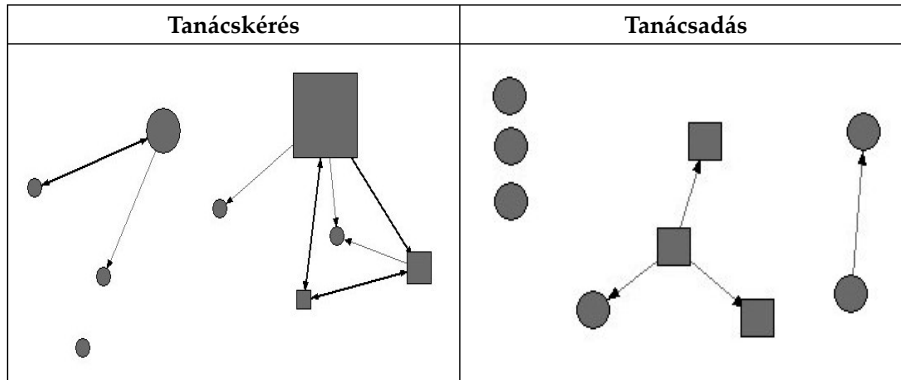
A védőnők hálózata szintén a tanácskérés esetében sűrűbb. Mindkét szituációban ugyanazé a két védőnőé a központi, véleményformáló szerep.

A következő három ábrán (7–9. ábrák) jól látható, hogy ezekben a szakmai csoportokban hány izolált, a saját csoportjához nem kapcsolódó személy van. Érdekes és fontos az egyéb szakemberek csoportjánál egy szakember központi szerepe, rá mindenképpen érdemes odafigyelni. Ezzel ellentétben nagyon szembeűnő, és mindenképpen elgondolkodtató a gyermek- és ifjúságvédelmi felelősök egymástól való elszigeteltsége és a kommunikáció hiánya.

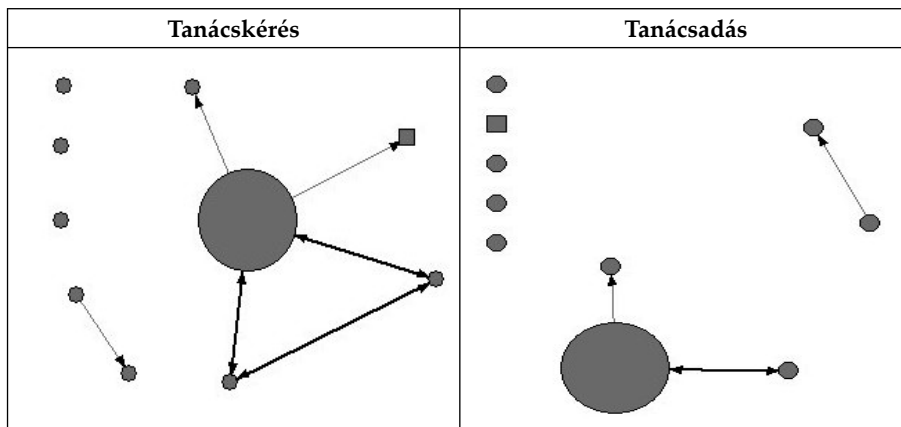
**7. ábra Egyéb szakemberek kapcsolathálózata**



8. ábra Intézményvezetők (bölcsőde, óvoda, iskola) kapcsolathálózata



9. ábra Gyermek- és ifjúságvédelmi felelősök kapcsolathálózata



### A jövő elkezdődött – A felmérés eredményeinek visszacsatolása

Felmérésünk során a megkérdezettek javaslatokat, ötleteket és kritikát is megfogalmaztak a jelzőrendszer még *hatékonyabb* működésével kapcsolatban. A „*még hatékonyabb*” kifejezés azért kiemelendő, mert a többség eleve jól működőnek tartotta a rendszert, a formálódó vélemények, megfigyelések inkább a rendszer „csiszolását” segítették elő. A javaslatok közel egyharmada a kapcsolatokat érintette: szorosabb együttműködés, személyes kapcsolattartás, kötetlen találkozások, több fórum biztosítása, „gyakoribb, hathatós találkozások” a jelzőrendszer tagjaival, egymás munkájának megismerése, team munka, folyamatos részvétel a jelzőrendszeri megbeszéléseken, szakmai egyeztetés, civil szféra bevonása, munkaközösség az ifjúságvédelmi felelősöknek. A javaslatok másik, nagy csoportja zömében a hatékonyabb együttműködésre vonatkozott: gyorsabb infor-

mációáramoltatás, honlapfrissítés, írásbeli tájékoztató a jelzőrendszeri megbeszélésekről azok számára, akik nem tudtak részt venni; „Kisokos” a jelzőrendszeri tagok számára, a jelzőrendszeri tagok nevével, elérhetőségével, kinek mi a feladata, jelzések gyorsítása e-mailen.

A fentiekén kívül elhangoztak olyan elvárások, amelyek teljesítése messze túlmutat a jelzőrendszer tagjainak, működtetőjének kompetencia-határán (anyagi biztonság, megélhetés biztosítása, több pénz, jobb szociális háló, családok védelme).

Az interjúk és a kapcsolathálózat elemzése alapján a Gyermekjóléti Központ számára az alábbi meglátásokat és javaslatokat fogalmaztuk meg:

- *Kapcsolattartás, együttműködés és felelősség*

A jelzés és felelősség témaköre összefüggésbe hozható az együttműködés, jó kapcsolat kérdésével is. A személyes munkakapcsolat kialakítását segítheti, ha a jelzőrendszer tagjai megismerik egymás munkáját, tevékenységét. Ennek igénye meg is fogalmazódott a megkérdezettek egy részénél. Az interjúkból kiderül, hogy a jelzőrendszer tagjai közül nincs mindenki tisztában azzal, hogy más szakmák képviselői – akik szintén a rendszer tagjai – miként is oldanak meg különböző, a jelzéshez kapcsolódó feladatokat, miként jeleznek, milyen dilemmákkal küszködnek. Egymás kölcsönös segítése, valamint a közös cél – a gyermekek védelme – akkor tud megvalósulni, ha sikerül leépíteni a társszakmák egymással szemben táplált, és akár kimondva, akár kimondatlanul, de alkalmanként megjelenő ellenérzéseit, esetleges előítéleteit. A feldolgozott interjúkból egyértelműen érzékelhető, hogy a jelzőrendszeri tagok számára fontos a velük kapcsolatba kerülő veszélyeztetett gyermekek sorsa. Ez jó alap az együttműködéshez. Egymás megismerése, a különböző szakmák más-más problémaközelítése, ötlete gazdagíthatja és formálhatja, közelebb hozhatja az eltérő álláspontokat. Az a jelentős szaktudás, amely összeadódik olyankor, amikor esetmegbeszélő csoporton találkoznak, és együtt gondolkodnak a megoldásokon, rendelkezésre áll és elérhető a jelzőrendszer tagjai számára akkor is, amikor a felelősség megosztásának kérdése merül fel.

A gyakran nyomasztó felelősségvállalás kérdése egy-egy olyan ügy kapcsán is megosztható lehetne, amely már a jelzés megadásakor, illetve meg nem adásakor felmerül (lásd interjúk), akár egy előzetes esetmegbeszélésen. Ezt a javaslatot egy jelzőrendszeri tag így fogalmazta meg: „Azt gondolom, a gyermek ügyében érintett összes szereplőt be kell vonni ebbe a munkába és együtt élni a jelzéssel.”

Természetesen a jelzés felelőssége alól senki sem vonhatja ki magát. Több, az interjúban megfogalmazódó kétség és kétely, amely jelen van a jelzés körüli dilemmákban (mi történik, ha jelzek, vajon jót teszek-e ezzel a gyereknek, nem lesz-e rosszabb a helyzet, mi történik velem, „senki sem szeret a bíróságra menni” stb.) könnyebben feloldható lenne, ha a gyerekek kapcsolatban állók már a jelzést megelőzően megosztanák egymással az információkat.

- *Prevenció*

A Gyvt. által kötelező jelleggel előírt, évenkénti gyermekvédelmi tanácskozáson a 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet értelmében át kell tekin-

teni az adott település gyermekvédelmi rendszerének működését, és javaslatot kell tenni annak javítására. Az interjúban többen kiemelték a Veszprém Megyei Kórházban nem rég bevezetett, a Gyermekjóléti Központ által működtetett gyermekvédelmi célú kórházi szociális munka fontosságát. Ezen pozitív minta alapjául szolgálhatna egy másik terület, az iskola megerősítésére és egyben tehermentesítésére is, a tanulókkal kapcsolatban felmerülő különböző problémák kezelése révén, amely a független iskolai szociális munkások feladata lehetne. Több ifjúságvédelmi felelős hangsúlyozta a prevenció fontosságát, az iskolában a tanulók számára szervezendő különböző programokat említve, de erre sok esetben pénz és szakember hiányában nem kerülhet sor. Erre a kérdésre azért is oda kell figyelni, mert a Gyermekjóléti Központ 2008-as beszámolójából kiderül, hogy a legtöbb jelzés az iskolákból érkezik, tehát itt jelenik meg a legtöbb gyermekekkel, fiatalokkal kapcsolatos probléma. Az interjúban e kérdés kezelésére főállású ifjúságvédelmi felelősök alkalmazását javasolják a pedagógusok. Napjainkra hazánkban is kialakultak az iskolai szociális munka különböző formái, modelljei. Több érv szól amellett, hogy miért tanácsos külső, az oktatási intézményektől független iskolai szociális munkást bevonni ebbe a segítő tevékenységbe.

- *A szakemberek létszámának növelése*

A megkérdezettek sürgetik a szakemberek létszámának növelését a többszörösen leterhelt jelzőrendszeren belül. A szakemberhiány erőteljesen jelentkezik a jelzőrendszert működtető oldaláról is, ahol a 2008-as szakmai beszámoló tanulsága szerint egy év alatt megduplázódott a jelzések száma. Ezzel egy időben megnövekedtek a Gyermekjóléti Központtal alakulással együtt járó szakmai feladatok is (kapcsolattartási ügyelet, utcai és lakótelepi szociális munka, kórházi szociális munka, készenléti szolgálat).

Összességében elmondható, hogy a veszprémi Gyermekjóléti Központ közel 10 éves jelzőrendszeri tevékenysége, különösen az utóbbi évek intenzív munkájának köszönhetően, eredményesnek bizonyult. A Gyermekjóléti Központ munkatársai a jelzőrendszert jól és hatékonyan működtetik. A rendszerben erős a befolyásuk, tanácsot kérnek és adnak is. A Központ belső csoportkohéziója is magas. A jelzőrendszeri tagok többsége megfelelőnek tartotta a jelzőrendszer működését, többen fejlődésről számoltak be, és megfogalmazásuk szerint az „*egyre jobban működik*”.

Tanulmányunk a továbbiakban némileg rendhagyó módon folytatódik, ugyanis a kutatás óta eltelt időszak eredményeiről is be tudunk számolni, úgy, hogy két, gyakran feltett kérdésekre is válaszolunk:

1, Miként lehet a kutatás eredményeit felhasználni, elsősorban a kapcsolathálózat által feltárt összefüggésekre fókuszálva?

2, Mit lehet helyi szinten tenni, tudva azt, hogy a tárcaközi együttműködés, különböző társszakmák képzésének, továbbképzésének összehangolása még várat magára?

A pozitív változások ismertetéséhez a Gyermekjóléti Központ vezetőjével, Horváthné Kecskés Diánával 2011 májusában készült interjút használjuk, illetve abból idézünk, ezáltal is érzékeltetve a jelzőrendszer

működtetése terén azóta elért eredményeiket. Megítélésünk szerint említésre méltó a kutatási eredmények gyakorlatba történő átültetésének a folyamata is. Ezen folyamat nyomon követését a hosszabb interjúrészletek segítik.

- A kutatás eredményeinek visszacsatolása, ennek fontossága, szemléletformálás.

*„Az elején nem titkolom, volt egyet nem értés is a részünkről. Hogyan lehetséges, hogy ezt mondta, vagy ezt írta valaki rólunk?! Ez egy tükör a munkánkról. Korábban vagy közvetlen dicsőretet kaptunk, vagy pedig teljes elzárkózással találkoztunk. Ilyen, alátámasztott írásos véleményt, amiben tapasztalatok, indokok vagy leíró részek is vannak, ilyen még nem kaptunk vissza a munkánkról. A kutatási eredményeket bemutató előadás<sup>16</sup> nagyon tetszett mindenkinek, »aha« élményt jelentett a számomra is. Azt gondolom, hogy az én gondolkodásomat mindenképpen, de szerintem a kollégákét is megváltoztatta. Azóta másképp nézünk bizonyos szereplők helyzetére, akár támogatólag, hogy a továbbiakban meg kell erősíteni őket a munkájukban, vagy elismerően, hogy ők ezt magukban is jól kialakították, jól csinálják és ezekre az erősségekre lehet építeni nekünk is.”*

- A kapcsolathálózat tette láthatóvá a rendszer struktúráját. Jól működő kapcsolatok, minőségi munka. Átszervezés az intézményen belül.

*„Ez a tanulmány nyújtott nekünk először valamilyen támpontot arra, hogy itt Veszprémben hogyan is néznek ki a jelzőrendszeri tagok működésük közben. Ezt nagyon érdekes volt így modellezve látni, kívülről szemlélni. Nem tudom, hogy a kutatásnak van-e köze ahhoz, amit tapasztalunk, hogy azok a jelzőrendszeri tagok, akikkel korábban problémáink voltak, mintha kezdenének egy kicsit változni. Készségesebbek lettek. Lehet, hogy a velük készített interjú felnyitotta a szemüket, hogy nekik itt mégiscsak feladatuk van, hogy nem hiába kérjük a jelzéseket? Lehet, hogy a kutatás is hozzájárult ehhez. ...*

*Ez a kapcsolati háló meggyőzőtt arról, hogy sokszor egészen egyszerű okok húzódnak meg a hatékonyság mögött, mint például az, hogy a személyes kapcsolatait jól tudja valaki kiépíteni, működtetni. Ez a kutatás segíteni tud abban, hogy a kapcsolatokon keresztül hogyan lehet jobbá tenni ezt a fajta munkát ”...*

#### Átszervezés az intézményen belül.

*„A kapcsolathálózat nagyon jól használható, ahol az emberi kapcsolatokat akarjuk megnézni. Házon belül is alkalmazható, munkahelyi szervezetfejlesztésben is használható. Szintén a kapcsolathálózat mutatta meg, hogy egy-két munkatárs munkaköre, pozíciója nem megfelelő, nem tudtak hatékonyak, lenni, ezért átszervezések történtek, új lehetőséget, feladatokat kaptak.”*

- Új felismerések, meglátások születtek a változás, változtatás irányát illetően.

*„Egyre többször átolvastunk egy-egy részt (a kutatási anyagból), újra és újra értelmeztük azokkal a kollégákkal, akik ebben benne vannak, úgy jöttek abban a pillanatban a meglátások, ötletek ... Lassan kezdett konstruktív módon összeállni a fejünkben, hogy*

<sup>16</sup> Ez a megjegyzés a cikk szerzőire vonatkozik, ugyanis a kezdetektől fogva fontosnak tartottuk az eredmények visszacsatolását. Ezt két lépcsőben valósítottuk meg: először a Gyermekjóléti Központ munkatársait, majd második körben minden, a kutatásban megkérdezett interjúalanyt összehívtunk és az eredményekről tájékoztattuk.

*hogyan lehetne a jövőben foglalkozni ezzel a területtel, hogyan lehetne még jobban, még többeknek megfelelően működtetni.”*

- A jelzőrendszer működtetésével kapcsolatban átszervezések zajlottak. A szakmaközi megbeszélések előkészítéskor külön odafigyelnek az egyes társszakmák „kulcsembereire”, azokra, akiket a kapcsolathálózat fontos és befolyásos embernek jelölt meg. Megújult formában zajlanak a szakmaközi esetmegbeszélő csoportok. Pozitív visszajelzések érkeznek a fenti módon átszervezett és tartalmában, struktúrájában is megújult találkozási alkalmakról. Kedvező változás figyelhető meg a munkakapcsolatokat illetően is. Lehetőség nyílt egymás munkájának jobb megismerésére az esetmegbeszéléseken, ezáltal az előítéletek leépülése is érzékelhetővé vált.

*„A Gyermekjóléti Központ szakmai vezetőjével elkezdtünk gondolkodni azon, hogy akkor min kellene változtatni, és arra jutottunk, hogy a nagy létszámú továbbképzéseket is meg kell tartani, mert ezeknek is van hasznuk, de kénytelenek leszünk kicsoporra bontva foglalkozni a jelzőrendszeri tagokkal. Ezt a bemutatott, és számunkra is érthetővé tett kapcsolati háló alapján állapítottuk meg. Abból világosan kiderült, hogy vannak a városban elszigetelt jelzőrendszeri tagok, akiket gyakorlatilag egyszerűen csak helyzetbe kellene hozni, személyes kapcsolatokon keresztül bevinni őket a munkába, ez viszont egy közel 60 000 lakosú városban, ahol több mint 100 fős az aktívnak mondható jelzőrendszeri tagok száma, nagyon nehéz. A személyesebb, közvetlenebb munkát csak kicsopordon keresztül tudjuk elérni.”*

*„Kidolgoztunk egy új módszert. Olyan, a gyermekvédelemmel kapcsolatos témaköröket kerestünk, amelyek a tagok számára fontosak. Ez plusz munkával járt, sok időt vett igénybe. Korábban problémaként merült fel, hogy csak egy fix időpontot tudtunk megadni, amelyre sokan nem tudtak eljönni. Ezért nyitottunk az időpontokban is, sokkal több időpontot adtunk meg a találkozásokra.*

*A jelzőrendszeri tagok három téma közül választhattak. 2010 tavaszán kaptuk meg a kutatási beszámolót, ugyanezen év szeptemberében már meghirdettük a munkacsoportot. Négy napon keresztül két témakörrel foglalkoztunk: az ideiglenes hatályú elhelyezéssel és a prevencióval. Novemberben megint szerveztünk egy négynapos blokkot. Így kerültek egy csoportba az ifjúságvédelmi felelősök, védőnők, pártfogók, körjegyzőségtől, gyámhatóságtól, bölcsődéből. Igazából sikerült vegyes csapatokat felállítani, akik 10–15-en ülték körbe az eseteket. Ilyenkor ugyanis eseteket vittünk be, amelyek interaktív módon lettek feldolgozva. Ez azért volt jó, mert megismerhették egymást, egymás szemléletét is. Egymás munkáját is kipróbálhatták szerepcseréken keresztül. Nagyon sok téves elképzelés, rögzült, rossz szokás jött elő, amit érdekes módon egy perc alatt fel lehetett oldani.*

*Azt gondolom, hogy ezeken a csoportokon keresztül sokkal rövidebb idő alatt oldottunk meg olyan problémákat, amelyeket éveig esetleg nem. Igazából ezt a formát azért választottuk, mert a kutatásból kiderült, hogy nagyon sok jelzőrendszeri tag vagy csak egy egyirányú kapcsolatot tart fenn, vagy teljesen elszigetelt. Itt lehetett őket helyzetbe hozni, ezeken a munkacsoportokon keresztül, megismerhették egymást, bele szólhattak a munkába, valóban kompetensnek érezték magukat. ...*

*Ezen összejövetelek óta sokkal otthonosabban mozognak az intézményünkben is, könnyebben keresnek meg minket. Könnyebben fogadják el az esetleges negatívumokat is, adott esetek kapcsán. Már nem személyes sérelemnek fogják fel, ha mi esetleg valamit másképpen látunk. Ez oda vissza igaz: mi is sokkal nyitottabban állunk hozzá a másik szemléletéhez, kritikájához. Ezt folytatjuk 2011-ben is, mert annyira jó visszajelzést kaptunk a jelzőrendszeri tagoktól. 2011-re is megvan már a témaköreink: szenvedélybeteg a családban, védelembe vétel, pszichiátriai beteg a családban, kompetencia határok – a kutatásban ezek a problémák is előjöttek, ezekkel is kellene foglalkozni. A megbeszéléseken az is felmerült,*

### *A szociális szféra kapcsolathálózati megközelítésben*

*hogy mennyire hiányosak az ismeretek bizonyos területeken, ez ellen is szeretnénk tenni a választott témák feldolgozása révén.*"

#### **Miniszteri dicséret a kialakított „jó gyakorlatért”.<sup>17</sup>**

*„Miniszteri dicséretet kaptunk a „jó gyakorlat”-ért. A fenti munkaformáért kapta az intézmény ezt a kitüntetést. Ezzel a címmel pályáztunk: Esetmegbeszélő csoport, mint a hatékonyan működő gyermekvédelem eszköze. Gyakorlatilag ezt a programot írtuk le benne. A pályázatban is megemlítettük, ebből a kutatásból jött az ötlet, hogy változtatni kell a jelzőrendszer működtetésén, és abba az irányba kell elmozdulni, amit a kutatásból kiderült.”*

- **Munkacsoport létrehozása az ifjúságvédelmi felelősök részére.**

*A kapcsolathálózat rávilágított a teljesen elszigetelődött ifjúságvédelmi felelősök helyzetére. A változtatás érdekében a Gyermekjóléti Központ vállalta, hogy összefogja ezt a csoportot és helyet is biztosított az intézményen belül a találkozási alkalmaknak. Egy belső átszervezést követően az egyik gyermekjóléti munkatárs<sup>18</sup> részfeladata a szorosabb kapcsolatépítés az oktatási intézményekkel, az ifjúságvédelmi felelősök rendszeres találkozási alkalmainak megszervezése lett, mindaddig, amíg ez a szakmacsoport annyira megerősödik, hogy önállóan tud munkálkodni a jövőben.*

*„Most már önjáróvá váltak (ifjúságvédelmi felelősök), időnként bekapcsolódik tőlünk is egy-egy kolléga, ha nekünk kifejezetten iskolai programunk van. Havonta jönnek össze, de igény szerint bármikor. ... Már nem elszigeteltek. Ha most készülne egy újabb kutatás, akkor már más képet mutatna. Biztos vagyok benne, hogy magabiztosabban működnek, ez látszik a jelzésekből is. Könnyebben veszik fel a kapcsolatot más szakemberekkel, mert már ismerik őket. A személyes kapcsolat nagyon sokat számít. Ezt segítették a jelzőrendszeri munkacsoportok is.”*

- **A kutatási anyag még további változtatásokra is ösztönöz, további tervek.**

*„Az egészségügy lenne még fontos, ez egy kiemelt terület. Az én szemléletemen is változtatott ez az anyag. Itt még el tudnám képzelni, hogy valami újat, valami jobbat beindítsunk. A kutatásból kiderült, kik azok a kulcspozíciójú orvosok, akik esetleg meg tudnák mozdítani a többi orvost is egy közös gondolkodásra. Nincs féltetve a dolog.*

*Még fontos terület, amely kimaradt a kutatásból, nyilván nem véletlenül: a rendvédelem. Rendőrök, bíróság. Ez egy felkiáltó jel kell, hogy legyen! Jelenleg még külön vágányon vagyunk, sajnos sokszor egymás mellett és nem együtt dolgozunk. Azokat, akiket sikerült bevonni a kutatásba, azokban megvolt a hajlandóság arra, hogy egy úton haladjunk, még ha döcögve, zökkenőkkel is, de egy úton. Viszont a rendvédelem és az igazságügy erősebben elkülönül a gyermekvédelmi tevékenységtől, szemlélettől, mint a többi jelzőrendszeri tag. Ennek számos oka lehet a részükről, érdekes és hasznos lenne egy újabb kutatásban felvázolni, hogy ez miért van. Meglehet a rendszerben csak apróságokat, irányokat kell változtatni, hiszen egyes személyeket ismerve e területről is tudjuk, hogy számukra sem közömbös a veszélyeztetett gyerekek sorsa.”*

**Tanulmányunk fő célja annak bizonyítása, hogy szükség van alkal-**

<sup>17</sup> <http://84.206.8.166/index.php?id=7> TÁMOP 5.4.1. kiemelt projekt I. pillér – Szabályozás. Szakmai szabályozók fejlesztése – Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet

<sup>18</sup> A munkatárs kiválasztásában is a kapcsolathálózat idevonatkozó ábrája segített.

mazott kutatásra, úgy és akkor, hogy abból a „megrendelő” is profitáljon: ne csak olvassa, hanem meg is értse az eredményeket, és ne csak megrendelje, hanem hasznosítsa is az eredményeket! Ez a fajta megközelítés nagyban kapcsolódik a kötetben szereplő amerikai tanulmány célkitűzéséhez, amennyiben mi is a kutatás és gyakorlat közti szakadékot igyekeztünk szűkíteni. Megítélésünk szerint a szociális szakma képviselői, művelői számára is példa értékű lehet, ahogy a kutatás által felszínre hozott összefüggéseket, javaslatokat, a kapcsolathálózat által megmutatott változtatási lehetőségeket a jelzőrendszer működtetője továbbgondolta és – a kutatás által megmutatott irányt követve – elképzeléseiket eredményesen meg is valósította.

## Irodalom

Borgatti, S.P., Everett, M.G. and Freeman, L.C. 2002. Ucinet for Windows: Software for Social Network Analysis. Harvard: Analytic Technologies.  
Borgatti, S.P. 2002. NetDraw: Graph Visualization Software. Harvard: Analytic Technologies

*Internetes hivatkozások:*

- AJB-3046/2009 számú ombudsmani közlemény: „Veszélyeztetett gyermek ma az, akit a hivatalnok annak gondol?” [http://www.obh.hu/allam/aktualis/htm/kozlemeny20100211\\_1.htm](http://www.obh.hu/allam/aktualis/htm/kozlemeny20100211_1.htm) letöltés ideje: 2010-02-26.
- A Szociális Szakmai Szövetség véleménye a T/9318. számú törvényjavaslat (a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény, valamint egyes szociális tárgyú törvények módosításáról) [http://3sz.hu/sites/default/files/uploaded/2009\\_t\\_9318.\\_szamu\\_torvenyjavaslat\\_a\\_gyermekek\\_vedelmerol\\_es\\_a\\_gyamugyi\\_igazgatasrol\\_szolo\\_1997.\\_evi\\_xxxi.\\_torveny\\_valamint\\_egyes\\_szocialis\\_targyu\\_torvenyek\\_modositasarol.pdf](http://3sz.hu/sites/default/files/uploaded/2009_t_9318._szamu_torvenyjavaslat_a_gyermekek_vedelmerol_es_a_gyamugyi_igazgatasrol_szolo_1997._evi_xxxi._torveny_valamint_egyes_szocialis_targyu_torvenyek_modositasarol.pdf) letöltés ideje: 2010-02-01.
- Közlemény a gyermekjóléti alapellátások Pest megyei vizsgálatáról <http://www.obh.hu/allam/aktualis/htm/kozlemeny20080806.htm> letöltés ideje: 2010-01-29.
- Módszertani Gyermekjóléti Szolgálatok IX. Országos Konszenzus Konferenciája 2009. Balatonkenese [http://www.mogyesz.hu/index.php?option=com\\_rokdownload&view=file&Itemid=63&id=109:kon\\_szenzus\\_kiadvany\\_2009](http://www.mogyesz.hu/index.php?option=com_rokdownload&view=file&Itemid=63&id=109:kon_szenzus_kiadvany_2009) letöltés ideje: 2010-02-05.
- 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről [http://www.complex.hu/jr/gen/hjegy\\_doc.cgi?docid=99800015](http://www.complex.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99800015). NM letöltés ideje: 2010-01-04.
1997. évi XXXI. Törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról [http://www.complex.hu/jr/gen/hjegy\\_doc.cgi?docid=99700031.TV&kif=gyermekek+v%E9delme#xcel](http://www.complex.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99700031.TV&kif=gyermekek+v%E9delme#xcel) letöltés ideje: 2010-01-04.
- TÁMOP 5.4.1. kiemelt projekt I. pillér – Szabályozás. Szakmai szabályozók fejlesztése – Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet <http://84.206.8.166/index.php?id=7> letöltés ideje: 2011-08-01.

**BECZE ORSOLYA – BODOR-ÉRANUS ELIZA**

## **Az erősek a gyorsak**

Kapcsolathálózati kulcsszereplők egy reformpedagógiai program bevezetése során<sup>1</sup>

Egy új pedagógiai módszer bevezetése során felmerülhet a kérdés, hogy vajon a szervezeti szerepek hogyan befolyásolják az adott módszer fogadtatását, vagy terjedésének gyorsaságát. Kutatásunk egy innovatív oktatási program, a *Lépésről lépésre* (Step by Step) program bevezetésének tanulságaival foglalkozik, a kapcsolatháló elemzés szempontjából. Következtetésünk, hogy a szervezeti kapcsolati pozíciók, a központi vagy bróker szerepek (másképpen a véleményvezető és véleménybróker szerepek) befolyásolják a pedagógiai módszer terjedésének irányát és gyorsaságát.

### **Bevezetés**

A hazai oktatási rendszerben a kilencvenes évek közepén érvényre jutott egy innovációs reformpedagógiai kezdeményezés, a *Lépésről lépésre* (Step by Step) program, amely fenntartható módon hivatott biztosítani a hátrányos helyzetből induló, kudarcokat elszenvedett tanulók iskolai felzárkóztatását. A program egyedülállónak számít, mivel az első olyan fejlesztési paradigma, amely disszemináción, vagyis egy szabványosított know-how hálózatalapú elterjesztésén alapszik.

A program jellegéből fakadóan lehetővé vált az oktatási intézmények közötti kapcsolathálózat elemzés alkalmazása. Kutatásunk azt vizsgálja, hogy az oktatási intézmények hálózati pozíciója mennyire kedvez az ilyen jellegű innovatív intézkedések bevezetésének. Tehát arra vagyunk kíváncsiak, hogy egy viszonylag kis mintán, az észak-alföldi régióban, mely intézmények és milyen módon játszanak szerepet a *Lépésről lépésre* program terjedésében.

Kutatásunkkal arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy bizonyos típusú kapcsolathálózati szereplőkre (a hálózati kulcsszereplőkre) érdemes kiemelt figyelmet fordítani, illetve megfelelően ösztönözni, a hasonló pedagógiai programok bevezetése során ahhoz, hogy az intézményközi terjedés rövid időn belül valósuljon meg.

<sup>1</sup>A kutatást a TÁMOP-4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0005 projekt támogatta.

## Kapcsolathálózati kulcsszereplők elméleti megközelítései: véleményvezetők és véleménybrókerek

Kutatási kérdésünk alapvetően azokhoz az elméleti megfontolásokhoz illeszkedik, amelyek a véleményvezetők szerepét az innovációk terjedésének kapcsolathálózati kontextusában tárgyalják. Ezekben a koncepciókban a véleményvezetők (*opinion leaders*) szerepét a közös csoporttagságból fakadó információáramlás, a személyek közötti kapcsolatok sűrűsége és az innovációban való személyes érintettség határozza meg.

A véleményvezetőket eredetileg Katz és Lazarsfeld (1955) úgy definiálták, hogy ők azok az egyének, akik közvetlen környezetükben másokat befolyásolnak. A befolyásolás elképzelésükben egy „kétlépcsős folyamat” (*two steps flow*), amely szerint először a médiából a véleményvezetőkhöz, majd a véleményvezetőktől a többiekhez jutnak el az információk. Ennek mechanizmusát akkoriban több kutatás is célba vette, s ezek közül az egyik legismertebb a parlamenti választásról szóló amerikai elemzés, melyben a kutatók a választási döntéshozatalt vizsgálták Lazarsfeld et al. (1948).

A véleményvezetők tulajdonságait illetően a kutatók először az analitikus tulajdonságokat vizsgálták. Merton (1949) osztályozásának megfelelően megkülönböztethetők az egy területen meghatározó (például a divatban) és több területen is befolyással bíró véleményvezetők, a reális és potenciális, illetve a lokális és kozmopolita véleményvezetők. Katz és Lazarsfeld (1955) vizsgálatai pedig arra hívják fel a figyelmet, hogy a társadalmi ranglétrán elfoglalt hely, az életciklusban elfoglalt hely, illetve a csoporthoz való tartozást is befolyásolják a véleményvezető pozíciót. A későbbi kutatások a kreativitást (Childers 1986), az új termék bevezetésével járó kockázatvállalást (Rogers 1983), továbbá a személyes ismereteket és tapasztalatokat (Childers 1986), illetve a kulturális háttér jelentőségét (Cosmas és Sheth 1980) is hangsúlyozzák, mint a véleményvezetők főbb ismérveit. A véleményvezető fogalom kritikájaként Weimann (1994) arra hívja fel a figyelmet, hogy a vizsgálatok nagy része a valamilyen területen befolyással bíró egyéneket vizsgálják, nem pedig a szó szoros értelmében vett „vezetőket”.

A véleményvezetőkkal kapcsolatos kutatások során viszonylag korán felismerték a relációs tulajdonságok jelentőségét is. A személyközi kapcsolatok fontosságát hangsúlyozták Coleman et al. (1957) is, egy új gyógyszer alkalmazásának diffúzióját vizsgálva az orvostársadalomban. A véleményvezetők vizsgálatának módszertani megközelítése már a korai szakaszban is a kapcsolatháló-elemzési megközelítést alkalmazza. A véleményvezetők azonosítására Rogers (1962) négy módszert említ: (1) a szociometriát, (2) az informátorok értékelését, (3) az önértékelést és (4) a részt vevő megfigyelést. Weimann (1994) könyvében megemlíti, hogy relációs szempontból a véleményvezetők (vagy az ő szóhasználatára szerint a befolyásolók) a nem vezetőkhöz képest magasabb aktivitási rátával és társadalmi elismertséggel rendelkeznek, a társadalmi kapcsolathálózatot illetően pedig szociometriai sztárpozíciót foglalnak el a hálózaton belül. Azt vizsgálva, hogy a befolyásolók és a véleményvezetők fogalma mennyire fedik egymást, Weimann azt találta, hogy bár a befolyásolók és a véleményvezetők között nagy a hasonlóság, a két fogalom mégsem fed

teljesen egymást (Weimann 1991: 277). Valente és Davis (1999) szerint pedig vannak a legtöbbször által megnevezett véleményvezetők, a legrövidebb úton elérhető véleményvezetők és a teljesen izolált egyének. A véleményvezetőkkel vagy véleményirányítókkal kapcsolatos hazai vizsgálatok közül elsősorban Angelusz Róbert és Tardos Róbert munkáit emeljük ki, amelyek a választások során betöltött véleményirányító szerepre összpontosítanak (Angelusz–Tardos 1994, 2005).

A pedagógiai innovációk terjedésének területéről származó első kutatások (Allen 1956; Carlson 1965; Rogers–Jain 1968; Emrick–Peterson 1977; Huberman 1983) kimutatták, hogy egy új pedagógiai program vagy módszer elterjedését nagyban segíthetik az úgynevezett változásügynökök (*change agent*) vagy véleményvezetők (*opinion leaders*) jelenléte, hálózatba rendeződése. A legnagyobb érdeklődést a témában Carlson (1965) vívta ki, a diffúziós hálózatokon keresztül terjedő új pedagógiai kezdeményezés elemzésére irányuló kutatásával. Eredményei arra hívták fel a figyelmet, hogy az elemzés tárgyát képező pedagógiai innováció adaptációja és alkalmazása mindaddig nem zajlott le a vizsgált közösségen belül, ameddig a rendszer három legbefolyásosabb véleményvezetőjéből és legközelebbi kapcsolataikból álló, szűk partneri kör bele nem vágott az újításba. Ezt követően a módszer adaptációja fokozatos növekedésnek indult, és öt év leforgása alatt a vizsgálatba bevont szakmai kör összes szereplőjéhez eljutott. Ennek hátterében leginkább az a tény állt, hogy az első adaptáló túl innovatívnak számított ahhoz, hogy megfelelő modellként szolgáljon a többi potenciális alkalmazó számára, és az adaptáció mindaddig váratott magára, amíg a szűk partneri közösség véleményvezetői nem támogatták az innovációt.

A szakirodalomban találunk példát arra is, hogy a szervezetek közötti véleményvezetőket vizsgálták. Rogers (2003) például Jack Walker (1966) kutatását említi, aki az Amerikai Egyesült Államok kormányzati szervei között vizsgálta az innováció diffúziót (lásd Rogers 2003: 319). Kutatásai során Walker azt találta, hogy a különböző régiókban azonosítható egy-egy véleményvezető kormányzat, amely elsőként adaptál egy-egy programot, és a régióban található többi kormányzat jellemzően a véleményvezetőt követően alkalmazza majd a programot. E vizsgálat szerint tehát a szervezetek közötti véleményvezető szerep hasonlóan működik, mint a személyek közötti véleményvezető szerep. Ennél tovább megy Gray (1973) a következtetésekben, amennyiben kutatásai során azt találta, hogy a jogszabályok elfogadásának innováció diffúziós folyamatában, tehát az államok jogszabály elfogadási sebességében, jelentős szerepe van a gazdasági és politikai környezetnek.

A kapcsolathálózat elemzés térhódításának hatására a véleményvezető-elmélet az 1990-es évek végén újabb értelmezést kapott. A társadalmi kapcsolathálózat prizmáján keresztül, a korábbi véleményvezetőkkel kapcsolatos kutatások (Lazarfeld–Berelson–Gaudet 1948, Merton 1949, Katz–Lazarsfeld 1955, Rogers 1962) során azon egyének számítanak véleményvezetőknek, akik a társadalmi kapcsolathálózatok alegységeiben (*subgroups*) központi szerepet töltenek be. Az alegységen belül ők rendelkeznek a legtöbb kapcsolattal, és éppen központi szerepüknek köszönhetően olyan analitikus tulajdonságok rendelhetők hozzájuk, mint a jobb anyagi-jövedelmi helyzet, a presztízs, a tisztelet stb. A saját csoportjukon

belül központi szerepet játszó szereplőkhöz képest vannak olyan szereplők is, amelyek a csoportok közötti kapcsolatokat létrehozzák és/vagy fenntartják. Burt (1999) szerint ezek a szereplők azok a véleményvezetők, akik véleménybróker funkcióval is rendelkeznek. A véleménybrókerek sajátossága, hogy aktívak a saját csoportjukban, ugyanakkor szoros a kapcsolatuk más csoportokkal is. A véleménybrókerek a strukturális lyukakat használják ki azért, hogy megteremtik a csoportok közötti információáramlás, illetve koordinálás lehetőségét. A strukturális lyukak kihasználásával, illetve a csoportok közötti kapcsolatok révén az egyén információtöbblet-re tehet szert. Az információtöbblet következtében pedig a véleménybróker kedvezőbb megítélésben részesül.

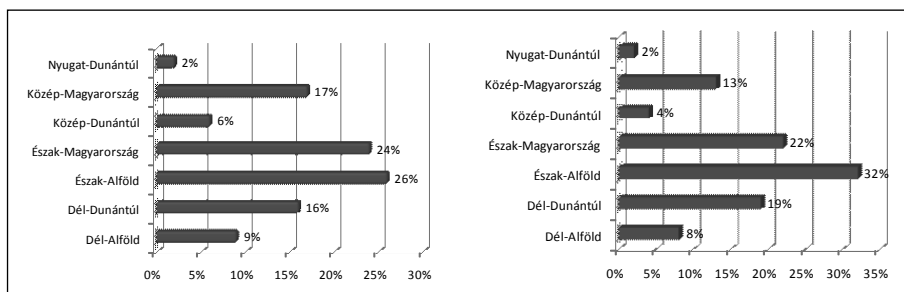
Szintén a kapcsolathálózat elemzés keretei között születtek azok a szervezetközi kapcsolatokkal foglalkozó vizsgálatok, amelyek a szervezetek vagy a szervezeti vezetők kapcsolati hálózatára vonatkozó következtetésekkel szolgálnak. Ezekben a vizsgálatokban a kapcsolathálózatban elfoglalt központi pozíció összefüggésben van a szervezet teljesítményének növelésével (például Geletkanycz–Hambrick 1997, Park–Luo 2001). Viszont a brókerszerep kiaknázására is találunk példát a szakirodalomban: klasszikus példái ennek a Firenzében jelentős befolyásra szert tevő Medicek (Padgett–Ansell 1993). Fernandez és Gould (1994) megpróbálta osztályozni a brókereket, osztályozásuknak alapja pedig egy olyan kutatás, amely az áthidaló kapcsolatokkal rendelkező állami intézmények befolyását mérte fel az egészségügyben.

A fentiek fényében a továbbiakban arra keressük a választ, hogy a szervezetközi kapcsolathálózatban elfoglalt pozíció hogyan befolyásolja az innovatív oktatási intézkedések bevezetését.

### **A Lépésről lépésre program vizsgálata**

A Lépésről lépésre program országos szinten elfogadott és elterjedt program, az ország mind a hét tervezési-statisztikai régiójában jelen van. A regionális módszertani központok vagy főiskolai intézmények révén erős regionális szakmai képviseléssel bír, emellett rendelkezik egy központi szervezettel, amely a program terjesztésének és népszerűsítésének szakmai hátterét alkotja, valamint egy nemzetközi szervezettel, amely a folyamatos szakmai fejlesztést biztosítja. Az 1994-es programindulástól kezdve 2009-ig, tizenöt év alatt, országosan összesen 269 oktatási intézmény került kapcsolatba a Lépésről lépésre programmal. A programot meg is valósító intézmények száma jelenleg 170.

1. ábra A programot ismerő (N = 269) és a programot alkalmazó (N = 170) intézmények regionális megoszlása 2009-ben



Forrás: Becze Orsolya adatgyűjtése alapján, 2009. április–május.

A 2009-es tanév végéig rendelkezésre álló adatok alapján megállapítható, hogy az elmúlt években az ország északi régiói érdeklődtek a legjobban a Lépésről lépésre program iránt, a módszerben járatos pedagógusok fele (50%) itt található. Az északi térségből kiemelkedik az észak-alföldi régió: itt 69 olyan oktatási intézmény működik, amelynek pedagógusai képzésszinten elsajátították a Lépésről lépésre program használatát, és 52 olyan óvodai és iskolai intézmény van, amely a programot beépítette saját oktató-nevelő programjába. Részben ez a magas részvételi arány indokolta a kapcsolathálózat elemzését éppen ebben a régióban.

A Lépésről lépésre program jellegéből fakadóan elemzéseinkben megkülönböztettük az óvodai, illetve az általános iskolai intézményeket. Tekintettel arra, hogy a program a 3 és 11 év közötti gyermekek fejlődésének támogatását, nevelését-oktatását tűzte ki célul, mind az adatgyűjtést, mind pedig az adatelemzést erre a két intézmény típusra fókuszáltuk. Mivel az óvodai program az alkalmazott módszereit és bevezetésének kezdetét tekintve is eltér az iskolai programtól, ezért az elemzés során a többcélú intézményeket is az alkalmazott programnak megfelelően (óvodai vagy általános iskolai) külön intézményegységként kezeltük.

1. táblázat A Lépésről lépésre programot alkalmazó szervezetek az összes intézmény arányában Észak-Alföldön, 2009-ben

Az intézmény pedagógiai programja	Óvoda		Általános iskola		Összesen
	N	%	N	%	
A hagyományos oktatási formát alkalmazó intézmények	499	92,6	456	94	955
A Lépésről lépésre programot alkalmazó intézmények	40	7,4	29	6	69
Észak-Alföld összesen	539	100	485	100	1024

Forrás: Becze Orsolya adatgyűjtése alapján, 2009. április–május.

A Lépésről lépésre program eltérő alkalmazását figyelembe véve,

különbséget kellett tenni a programot alkalmazó, a program elemeit alkalmazó, illetve a programot korábban alkalmazó, de jelenleg nem alkalmazó intézmények között. Ahhoz, hogy a vizsgálat a heterogenitás szempontjából is megfeleljen a kitűzött céloknak, a mintavétel mindhárom típusra kiterjedt. Először az olyan intézményeket kerestük fel, ahol hatékonyan működik a program, majd azokat, ahol a programnak csak bizonyos elemeit használják, végül olyanokat is, ahol korábban hatásos volt a program, de a központilag elrendelt intézményösszevonás a program megszűnéséhez vezetett, vagy a vezetői ellenállás következtében többszöri próbálkozásra sem sikerült a programot meghonosítani.

2. táblázat A mintát alkotó intézmények száma az egyes rétegezési jellemzők szerint

Az intézmény pedagógiai programja	Óvoda	Általános iskola	Összesen
A Lépésről lépésre programot alkalmazó intézmények	18	10	28
A Lépésről lépésre program elemeit alkalmazó intézmények	17	8	25
A Lépésről lépésre programot korábban igen, de jelenleg már nem alkalmazó intézmények	5	11	16
<i>Észak-Alföld összesen</i>	40	29	69

*Forrás:* Becze Orsolya adatgyűjtése alapján, 2009. április–május.

A kapcsolathálózati adatgyűjtésre is ezekben az intézményekben került sor. A kapcsolathálózatra vonatkozó kérdéseket egy kérdőíves adatfelvétel során tettük fel, a Lépésről lépésre programot jelenleg vagy korábban alkalmazó közoktatási intézményei, illetve az ezekben az intézményekben tevékenykedő vezetőknek és pedagógusoknak, 2009. január – május között, az intézmények színhelyein. Ekkor, a szociometriai módszert alkalmazva, rákérdeztünk az egyes óvodák és iskolák közötti intézményi együttműködésekre és azok mibenlétére, illetőleg a program adaptációjára (mikortól használja az intézmény a programot, hogyan értesült a programról, mely intézmény hatására vezette be a programot). E felmérés következtében a programot vagy annak elemeit alkalmazó, vagy régebben alkalmazott összes intézmény teljes kapcsolathálózatáról képet alkothattunk (*whole network*) az észak-alföldi régióban. Az így kapott adatokat a Ucinet kapcsolathálózat elemző szoftver segítségével dolgoztuk fel.

## A vizsgálat eredményei

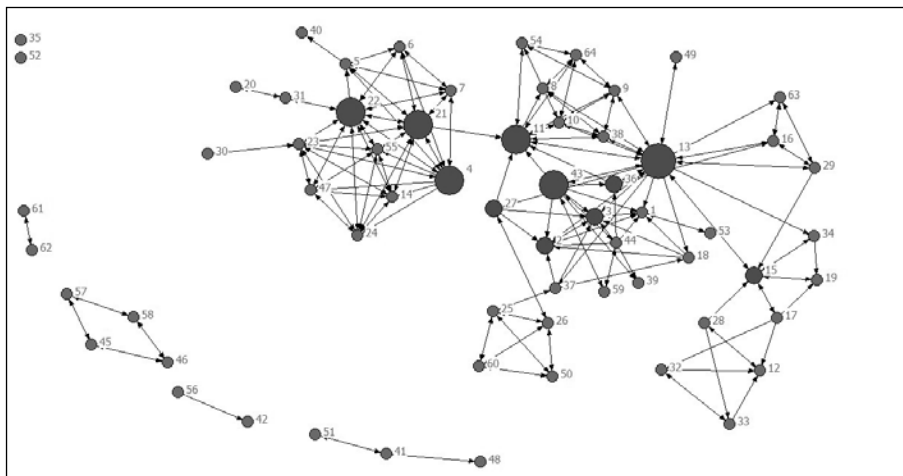
A vizsgálat során a kiindulópont az volt, hogy az intézmények közvetett és közvetlen kapcsolatai vélhetően más-más pozicionális helyzetbe hozzák a szervezeteket. Ezért kutatásunk során az intézmények kapcsolathálózati tulajdonságait (melyik intézmény melyik másik intézménnyel

áll kapcsolatban) vetettük össze az innováció terjedési ütemével. Az intézmények kapcsolathálózati tulajdonságait több mutatóval is mértük: kapcsolatok száma (*degree*), befolyás (*outdegree*), presztízs (*indegree*), közöttség (*betweeness*) és közelség (*closeness*).<sup>2</sup> Az elemzés e szakaszában nem vettük figyelembe azt a két oktatási intézményt, amely a program adaptációjában, majd terjesztésében játszott fontos szerepet, viszont amely maga nem alkalmaz és nem alkalmazta a programot (ez az 5. ábrán a 65 és 66 számmal megkülönböztetett Hajdúböszörményi Óvóképző Főiskola, illetve az Ec-Pec Alapítvány).

Az innováció terjedésének ütemét az adott intézmény programba való belépésének időpontjával mértük. Ebben az elemzési szakaszban már figyelembe vettük a program kialakításában és terjesztésében fontos szerepet játszó főiskolát és alapítványt is.

Az intézmények közötti együttműködési kapcsolatokat (melyik intézmény melyik másik intézménnyel áll vagy állt kapcsolatban a Lépésről lépésre program alkalmazása során) egy gráffal ábrázoljuk (lásd 2. ábra), amelyben a pontok az intézményeket, a pontokat összekötő vonalak pedig a kapcsolatok irányát képviselik. Ennek alapján elmondható, hogy az intézmények Lépésről lépésre hálózata egy viszonylag jól összefüggő hálózatot képez, több kulcsszereplővel.

**2. ábra** Az oktatási intézmények Lépésről lépésre kapcsolathálózata az észak-alföldi régióban 2009-ben, a hálózati kulcsszereplők kiemelésével



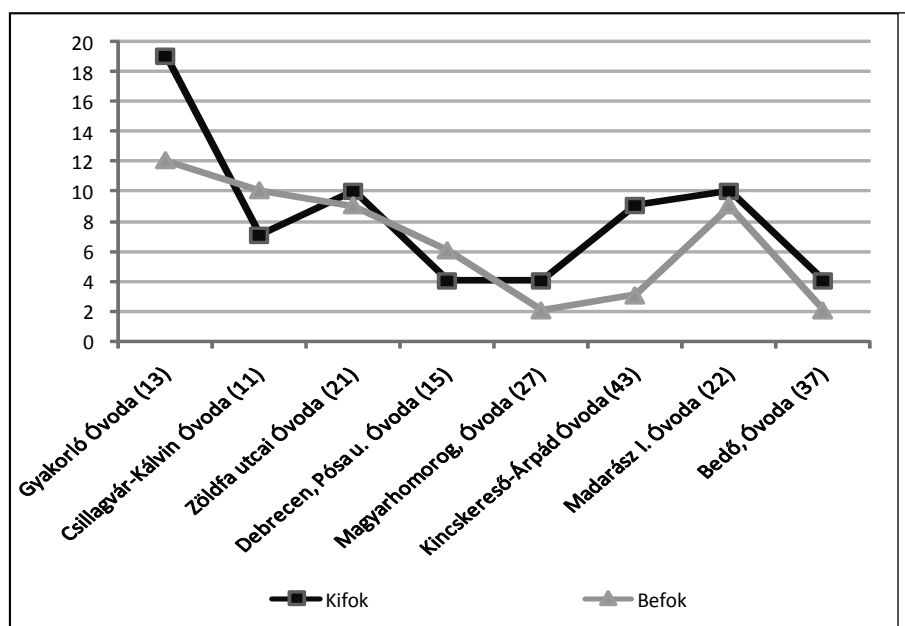
*Forrás:* Becze Orsolya adatgyűjtése alapján, 2009. április–május.

Ha a kapcsolatok száma alapján vizsgáljuk az észak-alföldi régió Lépésről lépésre program intézményeit, láthatjuk, hogy a hajdúböszörményi Gyakorló Óvodának (13) van a legtöbb kapcsolata. Utána következik a Csillagvár Óvoda Kálvin utcai telephelye (11), Karcag központi óvodai intézménye (Madarász Imre Egyesített Óvoda és Pedagógiai

<sup>2</sup> A mutatókat tartalmazó táblázat a Függelékben olvasható.

Szolgálat) és két, Zöldfa utcai (21) és Kinizsi úti tagóvodája (4), illetve a nyíregyházi Kincskereső Óvoda Árpád utcai tagóvodája (43). Ezek azok az intézmények, amelyek segítségével nélkül nagy mennyiségű információ csak hosszabb úton tudna eljutni a hálózat egyik pontjából a másikba (tehát híd szereppel rendelkeznek), így az ő közreműködésük nélkül az észak-alföldi régióban egy jóval lassúbb diffúzióknak lehetünk volna tanúi.

3. ábra Az észak-alföldi régió legfontosabb intézményei a kapcsolatok száma alapján, 2009-ben



Forrás: Becze Orsolya adatgyűjtése alapján, 2009. április–május.

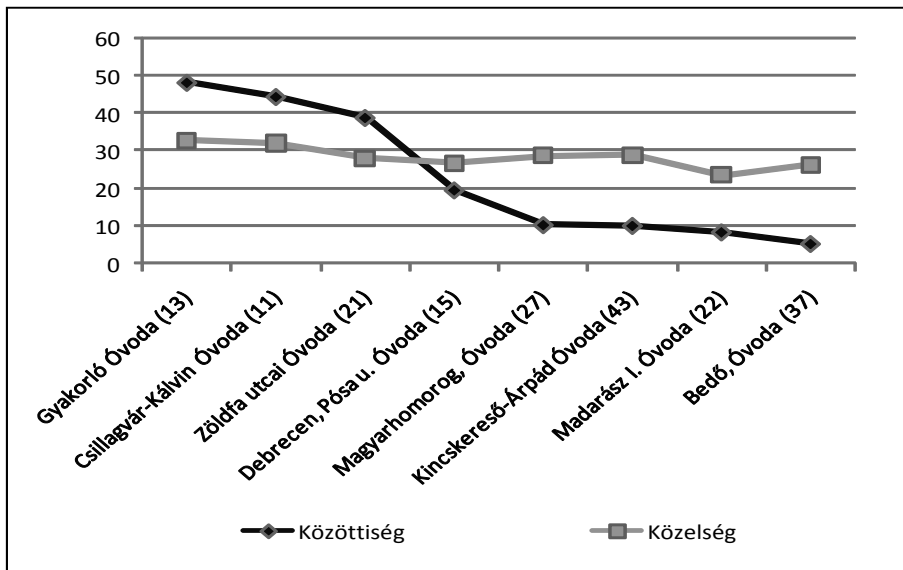
Amennyiben a befolyás (kifok), illetve a presztízs (befok) mértékét vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy az észak-alföldi régióban a Gyakorló Óvoda rendelkezik a legnagyobb befolyással és presztízzsel. A Gyakorló Óvodán kívül a Zöldfa utcai Óvoda, a Madarász I. Óvoda, illetve a Kinizsi Óvoda rendelkezik a többi intézményhez képest nagynak tekinthető befolyással. Ugyanakkor a Csillagvár-Kálvin Óvoda, a Zöldfa utcai Óvoda és a Madarász I. Óvoda rendelkezik a Gyakorló Óvodán kívül magasnak mondható presztízzsel.

A közöttség mutató, amely azt jelzi, hogy mely szereplő köt össze több más intézményt egy hálózaton belül, némileg eltérő képet mutat. A közöttség alapján a hálózat központi intézményei a Gyakorló Óvoda, a Csillagvár Óvoda Kálvin utcai telephelye, a Madarász Imre Egyesített Óvoda, a debreceni Pósa utcai Óvoda, illetve Magyarhomorog község óvodája. Ezek azok az intézmények, amelyek szerepe rendkívül fontos az együttműködések fenntartásában, valamint az egymástól távolabb eső

intézmények innovációs folyamatba való bekapcsolásában. Az összekötő funkciót még meghatározóbbá teszi, hogy ezek közül az intézmények közül kettő egyetlen összekötő kapocsként (*cut-point*) szolgál bizonyos szomszédjai számára, és nélkülük az innováció ezekhez az intézményekhez feltételezhetően nem, vagy csak esetlegesen jutott volna el. A Madarász Imre Egyesített Óvoda 2 másik intézményt kapcsol be a hálózatba, a debreceni Pósa utcai Óvodán keresztül 5 másik intézménybe áramlik az információ.

Ha feltételezzük, hogy azok a legközpontibb intézmények, amelyek a legközelebb vannak a háló többi intézményéhez, tehát a legkevesebb „lépésen” keresztül tudják elérni a többi szereplőt (közelség), akkor egy alapjaiban hasonló, de új elemekkel bővülő rangsort kapunk. Ennek megfelelően a hálózat centrális intézményei a Gyakorló Óvoda, a Csillagvár Óvoda Kálvineum utcai telephelye, a Madarász Imre Egyesített Óvoda, Magyarhomorog község óvodája, Kölcse község óvodája, illetve az előbbihez hasonló értékkel szerepel még egy intézmény, a nyíregyházi Kincskereső Óvoda Árpád utcai tagóvodája. Ezek azok az intézmények, amelyekhez a leghamarabb eljutnak az intézményes kapcsolatokon keresztül terjedő információk és hírek.

4. ábra Az észak-alföldi régió legfontosabb intézményei a közöttség- és a közelségmutatók alapján, 2009-ben



Forrás: Becze Orsolya adatgyűjtése alapján, 2009. április–május.

Az eredmények összevetése azt mutatja, hogy a Lépésről lépésre kapcsolathálózat legnagyobb befolyású és presztízsű intézménye – az úgynevezett szociometrikus sztárja – a hajdúböszörményi Gyakorló Óvoda, amely a bejövő, illetve kimenő kapcsolatokat egyaránt „uralja” (lásd Füg-

gelék: kifok = 19, befok = 12). Ezen a kulcsszereplőn kívül a hálózatban a hajdúböszörményi Csillagvár Óvoda Kálvineum utcai tagóvodájának (11) és a karcagi Zöldfa utcai Óvodájának (21) is jelentős szerepe van. Ezek az intézmények, kapcsolathálózati pozíciójuknak köszönhetően, integráló és befolyásoló szerepet töltenek be a régióban, formálva az intézmények arculatát. Irányító-befolyásoló szerepüket lényegében kettősség jellemzi: (1) a kapcsolathálózat periferiáján elhelyezkedők (kevés vagy nulla kapcsolattal rendelkezők) számára információtovábbítás, az innovációs folyamatba való bekapcsolás; (2) innovációs tevékenység és a körülöttük, közöttük kialakuló kohezív alcsoportok dominanciája. Ezek az intézmények nemcsak nagy reputációval bírnak az adott szakmai közegben, de egyfajta információs hatalomnak is tekinthetők, mivel nemcsak forrásfelvevők (a befok alapján), de jelentős befolyással is bírnak (a kifok alapján), hiszen számos más intézménynek nyújtanak információt és szakmai támogatást.

A fenti elemzésből az is jól látható, hogy az első huszonöt, legtöbb kapcsolattal rendelkező intézmény között mindössze hat általános iskola van, az összesen 40 óvoda és 29 iskola között. Ha a teljes centralitási indexet is szemügyre vesszük, azt tapasztaljuk, hogy az óvodák minden esetben nagyobb átlagos mutatóval rendelkeznek, mint az iskolák.

3. táblázat Az óvodák és iskolák átlagos centralitás mutatói

	Kapcsolatok száma átlagosan	Befolyás (kifok) átlagosan	Presztizs (befok) átlagosan	Közöttség átlagosan	Közelség átlagosan
Óvodák	15,699	3,742	3,742	5,858	38,619
Iskolák	10	1,7	1,7	0,146	5,833

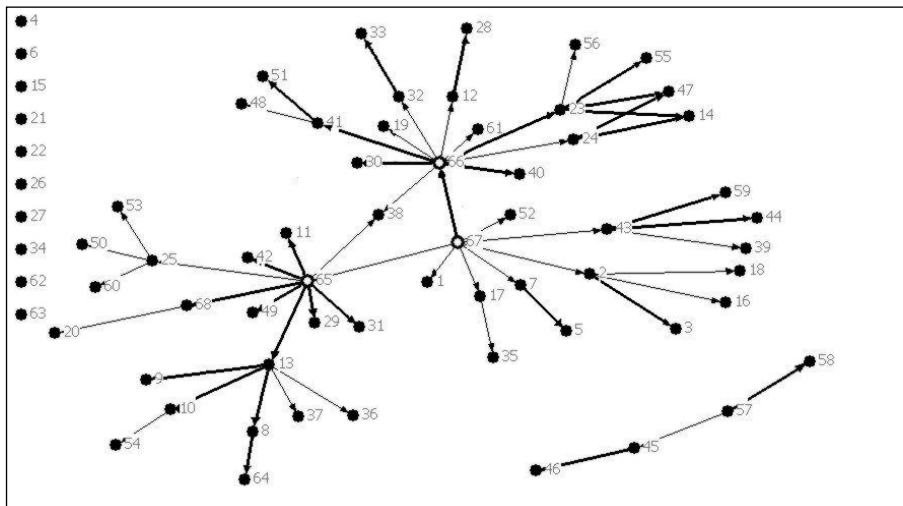
*Forrás:* Becze Orsolya adatgyűjtése alapján, 2009. április–május.

Ennek alapján a hálózatban óvodai „hatalomra” utaló centralitásról beszélhetünk, amely önmagában az óvodák innováció-terjedésben betöltött erős pozícióját jelenti. Ez azért is lehetséges, mert az óvodák az intézményi hálózaton belül nem elszigetelt csoportosulást alkotnak. Sokkal inkább az egyes intézménytípusok (óvoda–iskola) között kialakult partneri viszony meghatározó alanyaiként vannak jelen az oktatási intézmények kapcsolathálózatában, semmint homogén, másokat kizáró, zárt rendszerként. Erős befolyásoló pozíciójuknak köszönhető például a Lépésről lépésre program kiterjesztése az általános iskola alsó tagozatára, ezzel segítve a két intézményi fokozat (óvoda–általános iskola) közötti, törésmentes átmenet megvalósítását. Ehhez kétségkívül nélkülözhetetlen a jó partnerkapcsolat az intézmények között. Ezt kutatási adatok is alátámasztják (Becze 2010): ott, ahol jó szakmai kapcsolat alakult ki óvoda és iskola között (például Hajdúböszörmény, Pocsaj, Karcag, Debrecen stb.), az iskola is átvette az óvoda jó gyakorlatait, új módszereit, pedagógiai programját. Következésképpen megállapítható, hogy az óvodák intézményi hálózatában elfoglalt erős helyzete gyorsíthatja az innováció terjedé-

sét, amennyiben az innováció-átadás szoros partneri kapcsolatokon belül zajlik.

Ezt a következtetést megerősíteni látszik az adatfelvételnek az a része, amelyik kifejezetten a program terjedésére vonatkozott. Arra a kérdésre válaszolva, hogy melyik intézménytől szereztek tudomást a Lépésről lépésre programról, egy olyan kép rajzolódik ki, amelyben jól azonosíthatók az innovátorok, illetve a követők. Ebben az elemzési szakaszban figyelembe kellett vennünk azt a két kulcsfontosságú intézményt is (65, illetve 66), amely a programot a haza viszonyokra adaptálta, illetőleg a program hazai gazdjaként gondoskodott a módszer folyamatos továbbfejlesztéséről és népszerűsítéséről, és ekképpen a program terjedése szempontjából központi szerepet játszott. Ők kétségtelenül innovátoroknak tekinthetők, viszont rajtuk kívül, a hálózat kulcsszereplői közül a Gyakorló Óvoda (13), illetve a Kincskereső-Árpád Óvoda (43) voltak azok az intézmények, amelyek az elsők között vezették be a programot, illetve terjesztették más intézmények körében is a program lehetőségeit.

**5. ábra** A Lépésről lépésre módszer átvétele az észak-alföldi régióban, a kapcsolatok erősségét figyelembe véve

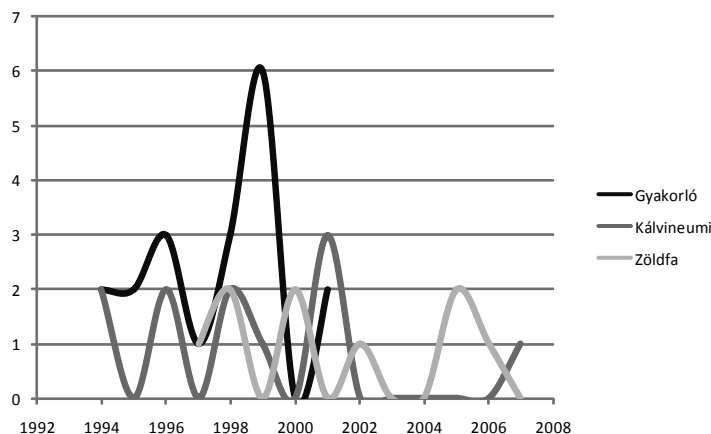


*Forrás:* Becze Orsolya adatgyűjtése alapján, 2009. április–május.

*Megjegyzés az ábrához:* a fehér pontok az innovátor intézményeket, a vastag nyilak az erős, a vékony nyilak a gyenge kapcsolatokat jelzik

Amennyiben a program alkalmazását az idő függvényében elemezzük, az így kapott idősorokon megfigyelhető, hogy a hálózat legnagyobb befolyású és presztízssú intézményével (Gyakorló Óvoda) kapcsolatban álló intézmények nagy többsége a terjedés kezdeti időszakában, korai adaptálóként csatlakozott az új pedagógiai programhoz (lásd 6. ábra).

6. ábra A három kulcsszereplő diffúziós folyamatba való bekapcsolódása az idő, illetve a kapcsolatok számának függvényében  
 $Y = \text{kapcsolatok száma}, X = \text{évszám}$



Forrás: Becze Orsolya adatgyűjtése alapján, 2009. április–május.

Ez a fajta szignifikáns kapcsolat a hálózat másik két centrális intézménye (Kálvin, Zöldfa) esetében nem kimutatható. Ugyanakkor ezeknél az intézményeknél az innovációs lánc jóval hosszabb; ami egyúttal azt is jelenti, hogy csak a hálózat legbefolyásosabb intézménye képes pozitívan befolyásolni az innováció terjedési ütemét.

A fentiek fényében felmerül a kérdés, hogy az információk terjedése szempontjából valóban a véleményvezető játssza-e a legfontosabb szerepet. Burt (1999) szerint a véleménybróker a véleményvezetők brókerszerepét jelenti. Burt abból indul ki, hogy a diffúzióhoz információs csatornára és időre van szükség. Szerinte a csoporton belüli relációk sűrűsége azt fogja eredményezni, hogy az információk csoporton belül fognak terjedni, ahelyett, hogy csoportok között terjednének (Burt 2005). Feltételezésünk alapján azonban az oktatási intézmények innováció-diffúziós folyamatában bizonyos esetekben (például a 2. ábrán látható 28 és 17 esetében, akik olyan intézményeknek közvetítettek, amelyek rajtuk kívül nem kapcsolódtak volna a kapcsolathálózathoz) e két szerep különválasztható, így más tulajdonságai lesznek a véleményvezetőknek és megint más tulajdonságokkal fognak rendelkezni a véleménybrókerek. A Hajdúböszörményi Főiskola Gyakorló Óvodája (13), amely véleményvezetőnek és véleménybrókernek egyaránt tekinthető, több alcsoportot is összekapcsol, szakmai támogatások diádjait és triádjait hozva létre. A hálózat másik központi szerepben levő intézményének, Hajdúböszörmény legnagyobb óvodai egységének, illetve Kálvineum utcai tagintézményének (11) – noha több alcsoport között is átjáró szerepet tölt be – összekötő pozíciója a központ és a periféria, azaz a régió két különálló, területi-közigazgatási egysége (Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megye) között bír a legnagyobb jelentőséggel. A hálózat harmadik meg-

határozó szereplője (21) a Lépésről lépésre program két stratégiai fontosságú egységét kapcsolja össze: a program északkeleti régiós központját a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Lépésről lépésre óvodai hálózattal.

A kapott eredmények többek között arra is rávilágítanak, hogy az innováció terjedésében a híd szerepet betöltő, bróker pozíciónak van igen jelentős szerepe. A véleménybrókerek ugyanolyan aktívak a saját csoportjukban (a strukturális hasonlóságok és különbözőségek alapján szerveződő intézményi alhálózatok szintjén) és szoros kapcsolataik vannak más csoportokkal is, ezáltal biztosítva az egyes csoportosulások közötti átjárhatóságot. A csoportok közötti befolyásuknak köszönhetően ők az igazi innováció-közvetítők, akik a pozíciójukból fakadóan biztosítják a csoportok közötti gyors információáramlást, illetve elérést a „mögöttük” elhelyezkedő szervezetek (intézmények) csoportjához. Az innovációdiffúziót legaktívabban elősegítő intézmények jelen esetben a program hazai adaptációjának elkészítéséért felelős Hajdúböszörményi Óvóképző Főiskola (65), illetve a program hazai gazdája és fő szakmai támogatója az Ec-Pec Alapítvány (66). Az innovációdiffúziót figyelembe vevő kapcsolathálózatban ezek az intézmények azért is bírnak kiemelt jelentőséggel, mert ők olyan innovátorok, akik magát a programot nem alkalmazzák. Rajtuk kívül a közvetítő vagy bróker szerepet betöltő intézmények (13, 11, 21, 15, 43) a pozíciójukból fakadóan olyan többlettudásra tesznek szert, amelynek birtokában képesek a többi intézménynek az innováció bevezetésével kapcsolatos döntéseit támogatni, és hatékonyan befolyásolni, vagy éppenséggel közvetíteni a mögöttük álló hálózati csoport által megszűrt, koncentrált és legitimált információ-tömeget, a hálózat izolált szegmensei számára. Az ilyen kapcsolati szerkezettel rendelkező csoportokat diffúziós buroknak lehet tekinteni (Becze 2010 alapján): ez egy olyan zárt rendszer, amelyet a diffúzió hozott létre, tart fenn és működtet. Ennek a buroknak sajátossága, hogy a csoporton belül mindenki mindenkivel kapcsolatban áll, kivéve egyvalakit, aki a híd szerepét tölti be a csoport és a másik csoport között.

### **Következtetések**

Kutatásunk alapján azt lehet elmondani, hogy az oktatási intézmények hálózati pozíciója jelentősen befolyásolja az innovatív intézkedések bevezetését. Egy kis mintán, az észak-alföldi régió oktatási intézményei körében készített kapcsolatháló-elemzés arra világít rá, hogy a kulcsszerepet játszó intézmények befolyásolni tudják az információk terjedésének irányát és időbeliségét.

A kapcsolathálózatban központi szerepet játszó intézmények reagálnak a leggyorsabban az innovációra, a velük kapcsolatban levők csak az úgynevezett véleményvezető mintájára alkalmazzák az innovációt. Vizsgálataink során egy olyan kapcsolathálózati struktúra jelenik meg, amelyben a központi intézmény és kapcsolatai között burokszerű viszonyt mutat, ami azt jelenti, hogy a csoportot sűrű kapcsolatok jellemzik, de más csoportokkal csupán egy tag (jellemzően a csoport központi szereplője, de lehet egy lazán integrált tag is) tartja a kapcsolatot. Ebben a kapcsolati struktúrában elkülönülhet a hídszerepet játszó véle-

ménybróker, és a csoporton belül jól integrált véleményvezető. Viszont a program terjedése szempontjából azok a véleményvezető intézmények, amelyek hídszereppel (vagy brókeri szereppel) is rendelkeznek, vagyis a kapcsolathálózati szempontból erős intézmények, egyben a leggyorsabbak is. Eredményeink elemzésekor azonban figyelembe kell venni, hogy kis elemszámú mintával dolgoztunk.

A Lépésről Lépésre program kapcsolathálózati szempontú elemzése olyan gyakorlati megfontolásokra hívja fel a figyelmet, amelyeket érdemes szem előtt tartani egy újabb oktatási innováció terjedése során. Nevezetesen, hogy egy új program terjedésében mind a véleményvezető, mind pedig a véleménybróker funkciót betöltő intézményeket érdemes motiválni és ösztönözni, de a legnagyobb figyelmet azok az erősen integrált intézmények érdemlik, amelyek e két funkciót, vagyis a csoporton belüli és csoportok közötti vezér szerepet betöltik.

Kutatásaink arra is felhívják a figyelmet, hogy a vizsgált kapcsolathálózatban az óvodák az iskolákhoz képest jelentősebb szerepet játszanak az innováció diffúziós folyamatban: ezek azok az intézmény-típusok, amelyek hamarabb alkalmaznak egy-egy innovációt. Ugyanakkor az óvodák azok, amelyek igen szorosan együttműködnek az iskolákkal, tehát az innovációt hatékonyan tudják közvetíteni az iskoláknak. Ez egyben azt is jelenti, hogy a jól integrált óvodák ösztönzésével egy új program terjedésének ideje jelentősen rövidülhet.

## Irodalom

- Allen, H. E. [1956]: *The diffusion of educational practices in school systems of the Metropolitan School Study Council*. Unpublished doctoral thesis. Teachers College. Columbia University: New York.
- Angelusz Róbert – Tardos Róbert [1994]: Tájékoztató és véleményirányítás. *JEL-KÉP* 1. 51–69. o.
- Angelusz Róbert – Tardos Róbert [2005]: *Törések, hálók, hidak*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány.
- Báthory Zoltán [2001]: *A maratoni reform: A magyar közoktatás reformjának története, 1972–2000*. Budapest: Ökonet Kft.
- Becze Orsolya [2010]: *„Lépésről lépésre” egy pedagógiai innováció nyomában*. PhD disszertáció. BCE.
- Burt, R. [1999]: The Social Capital of Opinion Leaders. *American Academy of Political and Social Science. Annals of the American Academy of Political and Social Science*. Vol. 566. The Social Diffusion of Ideas and Things. 37–54. o.
- Burt, R. [2005]: *Brokerage and Closure. An Introduction to Social Capital*. Oxford University Press.
- Carlson, R. O. [1965]: *Adoption of Educational Innovations*. Eugene: University of Oregon, Center for the Advanced Study of Educational Administration.
- Childers, T. L. [1986]: Assessment of the Psychometric Properties of an Opinion Leadership Scale. *Journal of Marketing Research*. Vol. 23. 2. 184–188. o.
- Coleman, J. – Katz, E.L. – Menzel, H. [1957]: The Diffusion of an Innovation among Physicians. *Sociometry*. 20(4). 253–270. o.
- Cosmas, S. C. – Seth, J. N. [1980]: Identification of Opinion Leaders across Cultures: An Assessment for Use in the Diffusion of Innovations and Ideas. *Journal of International Business Studies*. Vol. 11. 1. 66–73. o.

*A szociális szféra kapcsolathálózati megközelítésben*

- Emrick, J. A. – Peterson, S. M. [1977]: *Evaluation of the National Diffusion Network*. Final report. Volume II: Technical supplement. Menlo Park, Ca.: Stanford Research Institute.
- Fernandez, R. M. – Gould, R. V. [1994]: A Dilemma of State Power: Brokerage and Influence in the National Health Policy Domain. *American Journal of Sociology*. Vol. 99: 6. 1455–1491. o.
- Geletkanyz, M. A. – Hambrick, D. C. [1997]: The External Ties of Top Executives: Implications for Strategic Choice and Performance. *Administrative Science Quarterly*. 42. 654–681. o.
- Granovetter, M. [1973]: The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*. 78(6). 1360–1380. o.
- Grewal, R. – Mehta, R. – Kardes, F. R. [2000]: The role of the social-identity function of attitudes in consumer innovativeness and opinion leadership. *Journal of Economic Psychology*. 21. 233–252. o.
- Huberman, M. [1983]: The role of teacher education in the improvement of educational practice: A linkage model. *European Journal of Teacher Education*. 6: 1. 17–29. o.
- Katz, E. [1957]: The Two-Step Flow of Communication: An Up-to-date Report on an Hypothesis. *Public Opinion Quarterly*. 21(1). 61–78. o.
- Katz, E. – Lazarsfeld, P. F. [1955]: *Personal Influence: The Part Played by People in the Flow of Mass Communication*. Glencoe, Illinois: Free Press.
- Katz, E. – Levin, M. L. – Hamilton, H. [1963]: Traditions of Research on the Diffusion of Innovation. *American Sociological Review*. 28(2). 237–253. o.
- Kingdon, J. W. [1970]: Opinion Leadership in the Electorate. *Public Opinion Quarterly*. 34. 256–261. o.
- Lazarsfeld, P. F. – Berelson, B. R. – Gaudet, H. [1948]: *The People's Choice: how the voter makes up his mind in a presidential campaign*. New York: Columbia University Press.
- Lowery, S. – DeFleur, M. 1995. (3. kiadás). *Milestones in Mass Communication Research: Media Effects*. White Plains, New York: Longman Publishers.
- Letenyi László [2000]: Innovációs láncok falun. Két falusi esettanulmány a gazdasági újítások terjedéséről. *Szociológiai szemle*. 4.
- Merton, R. K. 1957. *Social Theory and Social Structure*. Glencoe, Illinois: Free-Press.
- Merton, R. K. [1968 (1949)]: Patterns of influence: local and cosmopolitan influentials. 441–474. o. In *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.
- Merton, R. K. [1968(1947)]: Continuities in the theory of reference group behaviour. 335–440. o. In *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.
- Myers, J. H. – Robertson, T. S. [1972]: Dimensions of Opinion Leadership. *Journal of Marketing research*. 9. 41–46 o.
- Padgett, J. F. – Ansell, C. K. [1993]: Robust Action and the rise of Medici, 1400–1434. *American Journal of Sociology*. 98. 1259–1319. o.
- Park, S. H. – Luo, Y. [2001]: Guanxi and Organizational Dynamics: Organizational Networkin gin Chinese Firms. *Strategic Management Journal*. 22. 455–477. o.
- Rogers, E. M. [2003(1962)]: *Diffusion of Innovations*. Glencoe: Free Press.
- Rogers, E. M. – Jain, N. C. [1968]: *Needed Research on Diffusion within Educational Organizations*. U.S. Educational Resources Information Center. ERIC Document ED 017740.
- Schumpeter, J. A. [1980]: *A gazdasági fejlődés elmélete*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Uzzi, B. [1996]: The sources and consequences of embeddedness for the economic performance of organizations. The network effect. *American Sociological Review*. 61. 674–698. o. In Kilduff, M. és tsai, W. [2003]: *Social Networks and Organisations*. London-Thousand Oaks-New delhi: Sage.
- Valente, T. W. [1995]: *Network Models of the Diffusion of Innovations*. New Jersey: Hampton Press.

- Valente, T. W. – Davis, R. L. [1999]: Accelerating the Diffusion of Innovations Using Opinion Leaders. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. Vol. 566. The Social Diffusion of Ideas and Things. 55–67. o.
- Weimann, G. [1991]: The Influentials: Back to the Concept of Opinion Leaders?. *The Public Opinion Quarterly*. Vol. 55: 2. 267–279. o.
- Weimann, G. [1994]: *The Influentials. People Who Influence People*. New York: State University of New York Press.

## Függelék

### A Lépésről lépésre programot alkalmazó, legtöbb kapcsolattal rendelkező intézmény kapcsolathálózati jellemzői

Sorszám	Név	Kapcsolatok száma %	Befolyás (kifok)	Presztízs (befok)	Közöttség	Közelség
13	Gyakorló óvoda	38,000	19,000	12,000	48,132	32,680
11	Csillagvár-Kálvin óvoda	22,000	7,000	10,000	44,314	32,051
21	Zöldfa utcai óvoda	20,000	10,000	9,000	38,748	28,090
22	Madarász I. óvoda	20,000	10,000	9,000	8,218	23,585
4	Kinizsi utcai óvoda	18,000	9,000	6,000	0,544	0,544
43	Kincskereső-Árpád óvoda	18,000	9,000	3,000	9,921	28,902
2	Pocsaj, óvoda	16,000	3,000	8,000	1,435	26,882
3	Pocsaj, Mesevár óvoda	16,000	2,000	8,000	1,435	26,882
23	Arany J. ált. iskola	14,000	6,000	7,000	3,918	23,041
1	Pocsaj, általános iskola	14,000	3,000	7,000	4,250	26,178
44	Kincskereső-Dália óvoda	14,000	7,000	2,000	1,040	24,272
5	Szolnok, Gézengúz óvoda	12,000	5,000	5,000	3,918	22,936
9	Csillagvár-Dobó óvoda	12,000	6,000	6,000	0,921	27,778
10	Csillagvár-Kölcsey óvoda	12,000	6,000	6,000	0,921	27,778
14	Kováts Mihály ált. iskola	12,000	5,000	6,000	0,000	22,936
15	Debrecen, Pósa u. óvoda	12,000	4,000	6,000	19,415	26,738
24	Zádor úti ált. iskola	12,000	5,000	6,000	0,000	22,936
55	Györffy I. ált. iskola	12,000	5,000	6,000	0,000	22,936

*A szociális szféra kapcsolathálózati megközelítésben*

Sor- szám	Név	Kapcso- latok száma %	Befolyás (kifok)	Presztízs (befok)	Közötti- ség	Közelség
6	Besenyszög, óvoda	10,000	5,000	5,000	0,000	22,831
7	Szolnok, Tesz- Vesz óvoda	10,000	5,000	5,000	0,000	22,831
18	Nagykerekí, óvoda	10,000	3,000	2,000	0,128	26,042
27	Magyarhomorog, óvoda	10,000	4,000	2,000	10,134	28,736
36	Kölcse, óvoda	10,000	3,000	3,000	1,885	28,090
37	Bedő, óvoda	10,000	4,000	2,000	5,110	26,316
38	Kincskereső óvoda, ált. iskola	10,000	5,000	5,000	0,041	27,624

*Forrás:* Becze Orsolya adatgyűjtése alapján, 2009. április–május.

Messing Vera – Molnár Emília

## Bezáródó kapcsolati hálók: szegény roma háztartások kapcsolati jellemzői

Az alábbi cikk egy, az Esély hasábjain 2011 elején megjelent cikkünk folytatása.<sup>1</sup> Előző írásunk a szegényháztartások megélhetési viszonyait, stratégiáit térképezte fel egy 2009–2010 során két közepeméretű városban készült kutatás alapján.<sup>2</sup> Jelen írásunkban azt vesszük górcső alá, hogy milyen szerepet játszik a roma háztartások megélhetésének biztosításában a család, illetve az egyes családtagok kapcsolati hálózata, és hogy vajon felfedezhetőek-e a másfajta közösségekhez, csoportokhoz köthető, kapcsolati jellemzők, olyanok, amelyek elősegítik, vagy ellenkezőleg, megnehezítik a szegénységben élők megélhetését.

### 1. Fogalmi és szakirodalmi áttekintés: megélhetési stratégiák és közösségi kapcsolatok korábbi kutatások tükrében

Annak érdekében, hogy a roma közösségek kapcsolathálózatáról<sup>3</sup> beszélhessünk, mindenekelőtt két fogalmat kell tisztáznunk: mit értünk az „etnicitás” és a „kapcsolati tőke” kifejezéseken. Mindkét fogalom sokat tárgyalt és vitatott kategória, amelyek értelmezése és definiálása egyenként is jelentős szakirodalommal bír. Korábban hivatkozott cikkünkben (Messing, Molnár 2011) kifejtettük, hogy az etnicitást – különösen a

<sup>1</sup> Messing, Vera – Molnár, Emília: Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái. Esély 2011/1.

<sup>2</sup> Az OTKA 67898 sz. „Szegény családok megélhetési stratégiái regionális és etnikai metaszetekben” c. kutatás (Messing–Molnár 2010). Ezúton szeretnénk köszönetet mondani a kutatásban résztvevőknek, hogy rendelkezésünkre álltak és válaszaikkal segítettek munkánkat, valamint Szalai Júliának és Neményi Máriának, hogy értékes meglátásaikkal segítettek munkánkat.

<sup>3</sup> Cikkünkben többnyire a „kapcsolati háló” kifejezést használjuk majd, egyrészt azért, mert a kapcsolathálózat túl fellengzősnek tűnik arra a kevéske kapcsolatra, amelyet e családoknál jellemzően találtunk, de ennél sokkal fontosabb a módszertani megfontolás. A kutatásunk kizárólag kvalitatív módszereket használt, nem volt célja, sem lehetősége a háztartások teljes kapcsolathálózatát feltárni, ahogy azt a kvantitatív eszközökkel dolgozó kutatások megteszik. Mi inkább a szegény háztartások megélhetési viszonyaira, stratégiáira, és a kapcsolatok szerepére voltunk kíváncsiak.

terepmunkánk során vizsgált roma csoportok, illetve alcsoportjaik (beás, oláh, muzsikus stb.) esetében – nem stabil, objektív kategóriaként, hanem társadalmi konstrukciók eredményeként értelmezzük. Az etnikai identitás időben és helytől függően formálódó, vagyis változó és szituatív entitás. A vizsgált cigány csoportok esetében különösen feltűnő, hogy az identitás etnikai tartalma a külső környezet kijelölésének és az – önmagában is gyakran többes – önmeghatározásnak egymásra ható, folytonosan változó eredménye. Az identitás létrejöttére, időbeni és térbeli módosulásaira számos példát mutattunk be előző cikkünkben. Az etnikai csoportok sokkal könnyebben értelmezhetőek, ha nem csupán az identitás elemeit vizsgáljuk, hanem azokat a határokat, amelyek a különböző csoportokat egymástól elválasztják (Barth 1969). A roma családok kapcsolati hálója egy ilyen, nagyon lényeges határképző, amely a valós vérségi viszonyokat gyakran felülírva hoz létre identitásokat.

A másik tisztázandó fogalom a kapcsolati tőkéé. A szociológia társadalmi tőke (Bourdieu 1997) paradigmájára építve, mi e tőke egyetlen aspektusára, a kapcsolati tőkére fókuszálunk jelen elemzésünkben. Bourdieu definíciójából indulunk ki, amely szerint „A társadalmi tőke mértéke a személy által hatékonyan mobilizálható kapcsolati háló méretének függvénye”. Anélkül, hogy belemerülnénk a társadalmi tőke fogalmának igencsak sokféle értelmezésébe és definíciós problémák részleteibe (erről lásd Sik Endre 2003) mi a kapcsolati hálózatok kiterjedt szakirodalmának<sup>4</sup> egyetlen áramának kategóriáira hagyatkozunk. Így jelen cikkünkben csupán azokat a kutatásokat villantjuk fel, melyeknek fogalomrendszerét tanulmányunk során mi is használjuk majd. É teoretikusok a kapcsolatok három típusát – *bonding* (összetartó), *bridging* (összekötő) és *linking* (összekapcsoló) kapcsolatot – különböztetik meg (Putnam 2000; Narayan 1999; Woolcock 2001).

A „bonding” (összetartó) kapcsolatok a bizalmon, reciprocitáson, szolidaritáson alapulnak, társadalmilag homogének és meglehetősen zártak. Ez a fogalom nagyrészt megfelel Granovetter (1973) „erős kötések” kategóriájának. A társadalmi előrelépést és a mobilitást ezzel szemben más társadalmi csoportokhoz vezető kapcsolatok segítik: ezek az „összekötő” (*bridging*) és az „összekapcsoló” (*linking*) kötések, amelyek nagyrészt megfeleltethetőek a granovetteri „gyenge kötések” kategóriájának. Az „összekötő” kapcsolatok átnyúlhatnak a társadalmi csoportokon, és elsősorban a távolabbi barátokhoz, ismerősökhöz, kollegákhoz fűző köteleket jelentik. Az ilyen kapcsolatok révén egy csoport tagjai hozzáférhetnek más csoportok forrásaihoz, így, még ha nem is deklaráltan, de fontos funkciójuk az egyén boldogulásának, mobilitásának támogatása. Az „összekapcsoló” (*linking*) kapcsolat a civil szervezetekhez, az intézményekhez, a hatalommal rendelkezőkhöz, illetve más, hierarchikusan elkülönülő társadalmi egységekhez kötő kapcsolatokat jelöli. A különböző típusú kapcsolatok eltérő funkcióval bírnak. Az „összetartó” kapcsolatok – a családban, szűk baráti körben vagy szomszédságban – elsősorban a biztonsági háló szerepét töltik be. A „összekötő” kapcsolatok, amelyek a különböző kap-

<sup>4</sup> A teljes áttekintés meglehetősen parttalan lenne tekintettel arra, hogy évi több száz akadémiai publikáció jelenik meg a „társadalmi tőke”, „társadalmi kapcsolatok”, „kapcsolati tőke” címszavakkal. (Baum, 2000)

csolathálók közötti átjárást teszik lehetővé, a lehetőségek, a társadalmi mobilitás fenntartását segítik, míg az „összekapcsoló” kötések az egyén és az intézmények és egyéb rendszerszerű képződmények közötti átjárást és az ebből adódó előnyöket táplálják. A különböző típusú kapcsolatok egyben eltérő támogatási formákat jelentenek, így érthető, hogy a köztük lévő egyensúly is lényeges az egyén kapcsolati hálója szempontjából. Például, a „összetartó” (*bonding*) típusú kapcsolatok túlsúlya korlátozhatja az „összekapcsoló” (*linking*) és „összekötő” (*bridging*) kapcsolatok létrejöttét, avagy fenntartását, míg annak hiányában a háztartás stabilitása, krízishelyzetekkel szembeni védettsége kerül veszélybe. Különösen igaz mindez az etnikai és szociális zárványokban élő háztartások esetében, ahol az ilyen típusú kapcsolatok gyakran a túlélés feltételét jelentik (Anderson 1976; Stack 1974). Portes (1996) ugyanakkor az ilyen kapcsolatok negatív, visszatartó erejére mutat rá. Elemzéséből kiderül, hogy az olyan kapcsolati háló, amely kifelé zárt, és amelyben a csoportszolidaritást legfőképp a társadalom főáramával szembeni szembenállás és ellenkezés jelenti, erősen korlátozó is lehet. Ez a jelenség elsősorban a társadalmi, etnikai kirekesztettségben, zárványokban élő közösségekre jellemző.

A hazai szakirodalmat áttekintve elmondhatjuk, hogy a különböző roma közösségek kapcsolati és megélhetési viszonyait kevesen vizsgálták Magyarországon az olyan fókuszált kutatást, amely a kapcsolatok, az etnicitás és a boldogulás egymásra tükröződését tanulmányozta volna, inkább csak a nemzetközi irodalomból ismerünk. (Dudwick et. al. 2002, 2003; Narayan 1999; Rose 1998)

A hazai kutatások áttekintése alapján nagyon nem egyértelmű, hogy a támogató kapcsolatok milyen összefüggésben vannak a roma családok boldogulásával, a szegénységből, kirekesztettségéből való kiemelkedéssel. A témával kapcsolatban kevés olyan publikációt találunk, amely kvantitatív adatok felhasználásával készült. Az egyik ilyen Dávid Beáta és Albert Fruzsina (2006) elemzése, amely több adatforrást használva jutott arra a következtetésre, hogy a teljes lakossághoz viszonyítva a roma népesség kapcsolati hálózata általánosságban gazdagabb.<sup>5</sup> Egy későbbi, néhány településen készült, országosan nem reprezentatív kutatásukban, amelyben a mélyszegénységben élő roma nők élethelyzetét vizsgálták, finomították korábbi következtetésüket, amikor megállapítják, hogy a társadalmi ranglétra legalján élő romákat ugyanúgy a kapcsolati szegénység jellemzi, mint a nem roma népességét. (Dávid 2011) Ezzel egybeesik e cikk társszerzőjének korábbi megállapítása; több adatforráson<sup>6</sup>

<sup>5</sup> Albert és Dávid megállapítása szerint „kapcsolati szempontból a roma népesség kedvezőbb helyzetűnek tűnik a teljes lakossághoz képest: körükben nagyobb a kapcsolat-gazdagnak mondható emberek, és kisebb a kapcsolati szempontból kifejezetten hátrányos helyzetűek aránya”. (Albert, Dávid 2006 p. 350–369)

<sup>6</sup> Szalai Júlia 2003–2004-ben készült „A társadalmi kirekesztődés munkaerő-piaci vetülete” c. kutatása, (2004), melynek során 600, a hivatalos létminimum szintjét meg nem haladó jövedelemből élő roma és nemroma szegény családot kérdeztek meg. A minta területileg koncentrált volt: a főváros egyik szegény kerületén kívül Borsod-Abaúj-Zemplén, illetve Baranya megye legszegényebb – egyúttal romák által sűrűn lakott – térségeit ölelte fel; KSH időmérleg felvételének feldolgozása (Bocz János – Harcsa István (2001); Tárki 2004-ben készült felvétele a hazai roma népesség migrációs elképzeléseiről.

végzett számítások alapján úgy találta, hogy a szegény roma háztartások lényegesen kevesebb támogató kapcsolattal rendelkeznek, mint a hasonló státusú többségiek (Messing 2006). A megkérdezett romák 40 százaléka élt kapcsolati vákuumban, vagyis nem számíthatott senkire, és nem nyújtott senkinek akár anyagi, akár nem anyagi támogatást. A lakosság egészéhez, de még a szegény nem roma háztartásokhoz képest is a szegény roma háztartások számottevően kisebb hányada élt kölcsönös támogatás viszonyai között. Mindez megkérdőjelezi azt a felfogást, miszerint a romák kiterjedt családi és közösségi kapcsolataiknak köszönhetően védettebbek a szegénységgel és az ezzel járó súlyos krízishelyzetekkel szemben, mint a hasonló társadalmi helyzetű nem romák. A tanulmány másik megállapítása, hogy a szokásos demográfiai háttérváltozók (nem, iskolai végzettség, kor) mellett az etnikai identitás erősségének is szerepe lehet a kapcsolati háló kiterjedtségében és használatában: a határozott identitású romák – tehát akik vallották valamely roma csoportidentitást, azt, hogy ők beás, vagy oláh, avagy romungro cigányok – nagyobb részének voltak támogató kapcsolatai, mint azoknak a romáknak, akiknek etnikai identitása bizonytalan volt („cigány, úgy általában”). Továbbá a határozott etnikai identitással rendelkező romák kapcsolatai etnikailag jóval zártabbak voltak: a magukat valamely roma alcsoporthoz sorolók kapcsolatai zömmel hasonló identitású emberekből álltak, míg a bizonytalan identitásúaké etnikailag vegyes volt.

A számok viszonylag kevés fogódzót nyújtanak a tekintetben, hogy milyen társadalmi mechanizmusok, gazdasági és társadalomtörténeti folyamatok állnak a szegény roma háztartások abszolút és relatív értelemben vett kapcsolatszegénysége mögött, és hogy a kapcsolatok megléte és jellege hogyan befolyásolja a megélhetés módozatait e háztartásokban. Havas Gábor (1982) korai, az első Kemény-kutatáshoz kapcsolódó, kvalitatív módszerekkel készült közösség-kutatása alapján ismerteti azokat a foglalkozásváltási stratégiákat, amelyeket az általa vizsgált baranyai cigány közösségek követtek, válaszul a szocialista gazdasági rendszer kiépülésére. A Havas által „szerző-mozgó”-nak nevezett megélhetési mód szükségszerűen támaszkodik a közösségre, a rokoni kapcsolatok erejére, hiszen „a tágabb rokonsági rendszer bekapcsolása az információszerzésben és az éppen felkinálkozó lehetőségek jobb kihasználásában egyaránt nélkülözhetetlen”. A rokonsági szálak szerepére későbbi írásában is visszatért. Ebben úgy véli, hogy azok a kevésbé asszimilálódott, marginalizáltabb, zaklatott letelepedési folyamattal jellemezett csoportok esetében jelentősebbek. „A rokonsági kapcsolatok minden társadalmi csoport életében jelentős szerepet játszanak, sőt, a hierarchia felső szintjén a társadalmi tőke fontos elemét képezik. A társadalom marginális helyzetben lévő, többé-kevésbé elkülönülő csoportjainál azonban a rokonsági rendszer olyan funkciókat is betölt, amelyeket a többségi társadalomban intézményes megoldások vagy más társadalmi kapcsolatok helyettesítenek. Különösen érvényes ez a cigányokra, és ezen belül azokra a cigány csoportokra, amelyek egészen a legutóbbi időkig megőrizték a törzsi, nemzeti szerveződés bizonyos elemeit. Bár az utóbbi évtizedekben ezek a társadalomszerveződési formák a legtradicionálisabb cigány csoportoknál is rohamos bomlásnak indultak, a nyomai ma is felfedezhetők, sőt befolyásolják a rokonsági rendszer mindennapi életben játszott szerepét.”

Durst Judit (2002) az általa Láposnak nevezett település romungro

közösségét vizsgálva azt tapasztalta, hogy a nagycsaládi kapcsolatok (erős kötések) védik ugyan használóikat a gazdasági nehézségek közepe, de egyben jelentős korlátot jelentenek: az anyagi differenciálódás növekedésével védő szerepüket egyre kevésbé tudják betölteni. A kiemelkedettek, illetve kiemelkedni vágyók szándékosan gyengítik a legközelebbi, de mélyszegénységben élő rokonaikkal fenntartott kapcsolataikat, és a hasonló státusú távoli rokonok vagy nem rokonok felé nyitnak. Ezzel igyekeznek távol tartani nehezen felhalmozott vagyonuktól a szegényebb családtagokat. Eközben a jövedelmi skála másik végén elhelyezkedők esetében is gyengül a családi kapcsolatok védő funkciója: „az egyre nagyobb nyomorban élők között – akik számára pedig a túlélést a szociális támogatások mellett a nagycsaládi kapcsolatok óvó-védő hálója teszi egyáltalán lehetővé – már lassan ezek a szolidaritási kötelek is kezdenek »megtépázódni«”. Hasonló jelenséget tapasztaltak Fleck Gábor és szerzőtársai is (Fleck, Orsós, Virág 1999), akik az általuk Partosnak nevezett Baranya megyei beás közösség megélhetési stratégiáit vizsgálva megállapították, hogy míg a tradicionális, kölcsönös segítségnyújtásra épülő szokás- és viselkedérendszer szűkös források időszakában, bizonytalan gazdasági körülmények között jól működik, és képes hatékony óvó funkciót betölteni, addig ugyanez a rendszer az egyéni felemelkedés gátjává válik olyan időszakokban, amikor ez a lehetőség adott.

Virág Tünde (2008) egy cigányok lakta faluban a közelmúltban készült esettanulmányában azt mutatja be, hogy mi történik egy gettósodó faluban, amikor az évtizede tartó gazdasági kirekesztettség után újra szükség lesz az alacsony iskolázottságú munkaerőre a helyi mezőgazdaságban. Virág leírja, hogyan mobilizálják rokoni kapcsolataikat az itt élő családok annak érdekében, hogy minél jobban kihasználhassák az újonnan teremtett lehetőségeket. A tanulmány azt is bemutatja, hogy a rokoni kapcsolatok mennyire mobilak és funkcionálisak, azaz hogy miként használják e köteleket a munkaszerzésben, és hogy miként szorul háttérbe a rokoni szolidaritás, amikor a hozzátartozó munkavégzése nem megfelelő, vagy nem elég megbízható.

A különböző tanulmányokat megismerve az alábbi kérdések, hipotézisek fogalmazódnak meg. Láttuk, hogy a kapcsolati háló jellegének és sűrűségének nagyon jelentős szerepe lehet a szegénységben élő roma családok boldogulásában: nem mindegy, hogy a kapcsolati hálókat a közösségen kívülre vezető „bridging”, vagy a közösségen belüli „bonding” típusú kapcsolatok túlsúlya jellemzi. Mindez fordítva is igaz lehet: a szegénység foka fontos tényezőnek tűnik abban a tekintetben, hogy milyen – rokonságon belüli, avagy etnikai és társadalmi csoportokat összekötő „linking” és „bridging” – kapcsolatokhoz „férnek hozzá” a szegények különböző csoportjai, és abban is, hogy ugyanazokat a kapcsolatokat hogyan és mire használják a közösség tagjai.

A másik hipotézis az etnikai közösség és kapcsolathálózat összefüggésére vonatkozik: a kapcsolatok sűrűsége és jellege szempontjából fontos, hogy felfedezhetőek-e etnikai közösségekhez – a mi esetünkben etnikai alcsoportokhoz – köthető kapcsolati jellemzők, és hogy a kapcsolatok hogyan formálják a közösséget, illetve a domináns megélhetési formákat. Az amerikai szakirodalom szinte tényként kezeli, hogy a különböző etnikai csoportok – fekete amerikaiak, indiánok, ázsiaiak – kapcsolat-

rendszere jelentősen eltér, mind a méretét, mind a jellegét és összetételét, valamint funkcióit tekintve, hozzátevé, hogy ez nem feltétlenül az adott közösség inherens, etnikai kötöttségű tulajdonsága, hanem a külső tényezők – úgymint a lakóhelyi elkülönülés foka, társadalmi kirekesztettség-integráció foka, gazdasági helyzet stb. – függvénye. (Golding et al. 1990; Keefe et al. 1979; Medicine 1981). A hazai helyzetet vizsgálva felmerül a kérdés, hogy vajon egy magát tradicionális oláh, beás, vagy valamely romungro, vagy bármely más, erős etnikai identitással bíró roma alcsoport tagjainak kapcsolati hálói között fellelhetőek-e markáns különbségek, és ha igen, ezek hogyan befolyásolják megélhetési viszonyaikat, lehetőségeiket.

Tanulmányunk a fent megfogalmazott kérdésekre igyekszik válaszolni egy olyan kutatás eredményeire támaszkodva, amely két, közepméretű város roma és nem roma szegényeinek megélhetési módozatait tárta fel kvalitatív módszerekkel.<sup>7</sup> A városok hasonló társadalomtörténetük és etnikai sokszínűségük okán alkalmas terepnek bizonyultak arra, hogy a fent megfogalmazott kérdéseket fókuszáltan is vizsgáljuk. Tanulmányunk következő részében a vizsgált városok roma népességét, közösségeit és közelmúltbeli történetét mutatjuk be, majd áttérünk kapcsolati jellemzőik főbb vonásaira, a kapcsolati háló és megélhetési módok összefüggéseire, végül pedig a boldoguló romák kapcsolati hálóinak sajátosságait mutatjuk be. A konklúzióban a bevezetőben feltett kérdésekre válaszolunk és megkíséreljük összefoglalni kutatásunk legfontosabb végkövetkeztetéseit.

## **2. Roma közösségek a vizsgált városokban**

Előző cikkünkben részletesen bemutattuk a kutatás terepéül szolgáló két városban élő, szegény háztartások megélhetésének anyagi forrásait, a szegénységgel és a megélhetéssel kapcsolatos stratégiáit. Bemutattuk, hogy a szegénységhez vezető tényezők (a munkaerőpiacról való tartós kiszorulás, alacsony jövedelem, illetve nyugdíj, tartós betegség, sok eltartott, krízishelyzet miatti eladósodottság) mindegyike érinti mind a cigány, mind a nem cigány népességet. Az elszegényedés egyrészt egyéni, vagy demográfiai okokra vezethető vissza, más része a helyi gazdaság strukturális változásához, a rendszerváltást követő gazdasági krízishez, vagyis a munkalehetőségek drasztikus csökkenéséhez, a munkaerőpiac keresleti és kínálati oldalának foglalkozásszerkezeti torzulásához köthetőek. Ma már tudományos közhely (és *csak* tudományos közhely), hogy a demográfiai különbségek (a roma családokban átlagosan több a gyermek, de kevés az időskorú, míg a nem romák körében magas az idősek aránya), valamint az iskolázottságban mutatkozó különbségekre és az etnikai diszkriminációra visszavevethető, eltérő munkaerő-piaci esélyek miatt a szegénység nem egyforma mértékben sújtja a romákat és a nem romákat. A tartós szegénységben élők jelentős része korlátozott lehetőségeikhez igazodva alakítja ki megélhetési módozataikat. Ebben a cikkben tovább-

<sup>7</sup> A módszereket előző cikkünk részletezi (Messing – Molnár 2011).

lépünk, és a megélhetési stratégiák és társadalmi kapcsolatok összefüggéseit vesszük górcső alá.

Kutatásunk két, egymástól távol eső, ám történetében és jellegében sok hasonlóságot mutató városban készült. Mindkét város a szocialista nehézipar fellelővára volt, és mint ilyenek, a rövid idő alatt felduzzadt népességének meghatározó része szak- és segédmunkásokból tevődött össze. Mindkét városban az ipar fellendülése következtében nőtt meg jelentősen a népesség és ezen belül a romák száma, bár a városok elődtelepülésein már korábban is éltek különböző roma közösségek. A rendszerváltás egyaránt súlyos csapást mért a helyi gazdaságra és társadalomra: az üzemek bezárásához köthető elbocsátások szinte kezelhetetlen mértékben növelték meg a tartós munkanélküliek számát, miközben új, tömegeket foglalkoztató vállalkozások nem telepedtek meg. Annak ellenére, hogy a települések napi ingázási távolságában (~30 km) találhatjuk a megyeközpontokat, a tartós munkanélküliek számának hirtelen és konok felduzzadása a szegénység széleskörűvé és krónikussá válásához vezetett. A romák a válság legkorábbi veszteseivé váltak, mégsem egyöntetű az „áldozati” helyzetük: kis számban ugyan, de vannak olyan csoportok, amelyek képesek voltak boldogulni a rendszerváltás utáni időszakban is. Éppen ezért érdemes alaposabban szemügyre venni, hogy a romák különböző csoportjai és közösségei hogyan alkalmazkodtak a megváltozott gazdasági környezethez.

### *2.1. Romák a borsodi terepen*

A visszaemlékezések szerint a borsodi terepként szolgáló városban a háború után, de még a szocialista iparosítás és városfejlesztés megindulása előtt, legalább két (lakóhelyüket tekintve három) cigány csoport élt. Egy romungro (muzsikus) és egy oláh cigány közösség. A muzsikus családok a többségiekkel vegyesen, a *településen belül*, a szegények lakta falurészen éltek. Ők nem csak, és talán nem is elsősorban zenélésből éltek, hanem állatokat is tartottak, vagy iparosmunkát<sup>8</sup> végeztek. Három nagy oláh cigány família lakott egy 8–10 házból álló telepen, az Alvégnak nevezett egykori *településszélen*. A családok lóval, tollal, vászonnal kereskedtek. Vagy, ahogy a helyiek mondják, „kupeckedtek”, „faluztak”. Hónapokra távol voltak és járták nemcsak a környező megyéket, de az ország távolabbi részeit is. Azok közül, akik gyerekkorukat vagy annak egy részét itt töltötték, többen is úgy emlékeznek vissza, hogy akkoriban (nagyjából a hatvanas években) családjuk viszonylagos jólétben élt.

*„Ott mi nagyon jól éltünk. Volt egy szoba-konyhás háza a mamáéknak, meg egy másik tornácós ház nekiünk. Abban is volt két szoba, és a ház végében egy nyárikonyha. Meg volt a veranda... [mamáék] állatokat tartottak. Nem lesz elég neked az a füzet, ha elsorolom milyen állatai voltak mamának! Volt ott 27 disznó, 5-6 koca, tyúk, kakas, liba. Volt ló meg csikók, tehén. Még kecske is!” (roma asszony)*

<sup>8</sup> Bodgál Ferenc néprajzi kutatása alapján (Bodgál 1961).

Oláh cigányok éltek még a *falun kívül*, a folyóparton, egy hozzávetőleg 20 házból álló nyomorúságos telepen. Amíg lehetett, ők is „faluztak”, tollal, állatokkal, ronggyal kereskedtek, bár jóval szegényebbek voltak a faluszélieknél. Ráadásul a telepet gyakran fenyegette az ár. Végül a felszámolása is egy nagy árvíznek volt köszönhető az 1970-es évek elején, amikor az ár szinte az összes épületet elmosta, és emberéleteket is veszélyeztetett. A három cigány csoport lakóhelyének térbeni elhelyezkedése tökéletesen tükrözte a helyi társadalomban elfoglalt helyüket.

A hetvenes évek közepére a szocialista városfejlesztés felszámolta a cigányok által lakott, összes településrészt és helyükre (legalábbis a városon belül) lakótelepeket húztak fel. A romák többsége az iparban helyezkedett el segédmunkásként, lakóhelyüket tekintve pedig a városban felépült lakótelepekre, azok közül is a legalacsonyabb státusúakra költöztek. Az ipari munkahelyek reményében a városba távolról beköltöző cigányok is rendre ezeken a területeken kaptak lakást. Az oláh cigányok egy közössége ugyanakkor a telepfelszámolást követően a város pereméhez közel (két, egymásra merőleges utcában) kapott telket. Ide építették CS-házaikat, amelyeket később kibővítettek és komfortosítottak.

A rendszerváltáskor a romák, az ország többi ipari városához hasonlóan, itt is az elsők között voltak a munkájukat elvesztők között. Ma már jól látszik, hogy a munkaerőpiacról történő kiszorulásuk tartós, aminek következtében többségük, de – mint azt alább bemutatjuk – nem mindegyikük, hosszú évek óta szegénységben, mélyszegénységben él. A roma szegények tipikus lakóhelye ma a belvárosi slumokban (ilyenből kettő van) és a városszéli valamikori bányásztelepen található, azokon a területeken, ahol korábban is felülreprezentáltak voltak.

Láttuk, hogy a helyi romák soha sem alkottak homogén közösséget. Ma is több roma csoport különböztethető meg, amelyek számos dimenzióban, így a lakóhelyükön kívül identitásukban, identitásuk erősségében vagy megélhetésük módjaitokban is különböznek egymástól.

A városszéli, két utcában, ahol valaha a szegényes Cs-házak álltak, *oláh cigányok* viszonylag szoros, kis túlzással tradicionálisnak nevezhető közössége maradt fenn. Az itt lakók alacsony iskolai végzettségük és lakóhelyi szegregáltságuk ellenére viszonylagos jólétben élnek, amelynek alapját jellemzően a nagy mobilitást igénylő üzletelés biztosítja. E tevékenység gyökerei a szocialista iparosítás előtti időkre nyúlnak vissza, amikor a település oláh cigányai még mindannyian kereskedtek. A mai idősök többsége azután a szocializmusban az ipari munkahely mellett – szabadidőben, hétvégenként stb. – igyekezett megélhetésként folytatni ezt a tradicionális mintát. Később a fiatalabb korosztály – amelynek a rendszerváltás után már egyáltalán nem jutott ipari munkahely – szintén ezt a mintát követte. Az üzletelés fontos eleme az identitásuknak, és mind a mai napig az üzletben való *ügyesség* határozza meg a szűkebb közösségben elfoglalt helyet.

*„Mert elcseréltem ezt a lovat, a másik percben meg eladtam. Vettem egy másikat, elcseréltem, eladtam. Hát ilyen üzlet. Akkor az ment, mer” aki nem volt ügyes, azt megette a fene! Most is, ki tudja hol lennék! Ezt csináltam...” (idős oláh cigány férfi az utcából)*

Ezzel szemben azok az oláh cigányok, akik a telepfelszámolásokat követően a városban kaptak lakást, a lakóhelyük jellegéből adódóan kénytelenek voltak felhagyni a hagyományos gazdasági tevékenységeikkel. Ők egészen a rendszerváltásig betanított vagy segédmunkásként, a fiatalabbak már egyre inkább szakmunkásként dolgoztak a város valamelyik üzemében. Az üzemek bezárását követően jellemzően kiszorultak a munkaerőpiacról és tartós szegénnyé váltak. A tartósan szegények táborába tartoznak azok a romák is – függetlenül attól, hogy milyen roma alcsoport tagjai –, akik szülőfalujukat és családjukat hátrahagyva az erőltetett iparosítás és városfejlesztés idején költöztek a városba. Ez a háttérét tekintve vegyes csoport alkotja a slumokban és a bányásztelepen lakók társadalmi transzferekből, közmunkákból, alkalmi, fekete munkákból élők tömegeit.

A városban a kereskedő oláh cigányokon kívül a zenész cigányok egy kis csoportja tudhat még magáénak *viszonylagos* jólétet. Ők az államszocializmusban szinte kizárólag zenélésből éltek, de a helyi piac szűkülésére válaszul már a nyolcvanas évektől kezdődően egyre többen elhagyták a várost. A településen maradt zenész családok ma viszonylagos iskolázottságukra és az etnikai határaikon túllépő, élő kapcsolataikra támaszkodva olyan megélhetési stratégiát alkalmaznak, amelynek lényege a több lábon állás. Az alkalmi – esküvőkön, ünnepi alkalmakkor, temetésen stb. – zenélés mellett a tehetősebbek kisebb cégeket alapítottak, elsősorban a kereskedelemben és az építőiparban, ahol jellemzően kevésbé jómódú rokonaikat foglalkoztatják. Emellett a cigány kisebbségi önkormányzaton keresztül igyekeznek a városi közéletnek is a részeseivé válni. Ahogy a kisebbségi önkormányzat elnöke fogalmaz: „A rendszerváltáskor meghanyaglott ez a [zenész] szakma. Akkor tértem át a kisebbségi politizálásra, az érdekképviseletre.”

## 2.2. Romák a baranyai terepen

A baranyai terepünkön is a nagyipar, konkrétan a bányászat virágzásához köthető a népesség robbanásszerű expanziója. Itt is éltek korábban cigányok, szinte kizárólag beások.<sup>9</sup> Ők egészen a hatvanas évekig kisebb teknővájó erdei közösségekben éltek a településeket övező erdőkben, sátrakban és „gunyhókban”,<sup>10</sup> a társadalomból minden szempontból kirekesztve.<sup>11</sup> Az itt élő teknővájó cigányok megélhetését az erdő biztosította. Havas Gábor így írt erről:

<sup>9</sup> Némi zavarra adhat okot, hogy magukat gyakran „oláh”-nak nevezik.

<sup>10</sup> „Gunyhó”-nak nevezik a helyiek azokat a sátorszerű kicsiny építményeket, melyeket egy földbe vájt gödör tetejébe emeltek, illetve a hasonló 6–8 nm-nél nem nagyobb, vesszővel és agyaggal tapasztott falú kunyhókat. Kémény nem volt, a fűtést kívülről hozzáférhető sár-kemencével oldották meg.

<sup>11</sup> Az itteni cigányokról – több korai primer kutatási anyag is rendelkezésre áll. Elsősorban Havas Gábor interjúi és tanulmányai a baranyai cigányokról (Havas 1982(1) 1982(2)), amelyet az első 1971-es Kémény István által vezetett cigányvizsgálat keretében végzett többek között Komlón.

*A szociális szféra kapcsolathálózati megközelítésben*

*„A hagyományos teknővájó telepeket a természettel való szoros kapcsolat és a társadalmon kívülség kettőssége jellemezte. Általában a legközelebbi lakott településtől is távol – gyakran több kilométerre – az erdőben vagy az erdő szélén alakultak. Ez a munkához szükséges fa közelségén kívül bizonyos minimális védettséget, menedéket is jelentett. [...] a telepek a társadalmi kivetettséget is szimbolizálják, hiszen a terület gazdái ezt jelölték ki számukra, ezt a távolságot tartották ideálisnak a nem cigány társadalomtól.” (Havas 1982, pp. 65)*

Az érintettek – legalábbis most visszatekintve – nem feltétlenül élték meg akkori helyzetüket totális kirekesztettségként: a kis közösségek fontos fizikai és közösségi védelmet jelentettek, ráadásul be tudtak tagozódni a többségi társadalom gazdasági vérkeringésébe, hiszen olyan szolgáltatásokat és árut nyújtottak, amire volt fizetőképes kereslet (teknők, faragott konyhai eszközök, fakitermelés-erdőművelési segédmunka, gomba és erdei gyümölcsök gyűjtése). Produktív tevékenységet végeztek tehát, mely biztosította, még ha nagyon szegényen is, a létfenntartást. Erről tanúskodik egy idős férfival készült interjú részlete:

*„Akkoriban a cigányembereknek az erdő hatalmas lehetőséget jelentett a megélhetésre. A gombaszedéstől, a makk, a bogyók szedése, a fának a cigányok a mesterei voltak, és vannak is a fakanálfaragástól a teknővájásig minden, ami fából készült, azt meg tudták művelni. És erre volt kereslet, ezt jól tudták értékesíteni, ennek volt is piaca.” (idős cigány férfi)*

A hagyományos megélhetésnek és viszonyoknak ebben a városban is a szocialista nehézipar extenzív fejlesztése vetett véget, amely minden – képzett és képzetlen – munkaerőt beszippantott. Interjúink alapján rekonstruálva nem spontán migráció, hanem várospolitikai intézkedések eredményeként, a 1970-es évek telep-felszámolási programjának részeként a helyi romákat a várostól 5-6 km-re található bányáknak mellett létrehozott lakóhelyekre telepítették. A lakóhelyi szegregáció tehát fennmaradt, miközben valamiféle munkapiaci és ezáltal társadalmi integráció lehetett a cél, amikor a beások képzetlen tömegeit segédmunkásként alkalmazásba vette a bánya, illetve annak melléküzemei.

*„Aztán jött egy párthatározat, hogy cigányok be, vége a kunyhóvilágnak. Az nem volt egyszerű. Akkor még volt a periférián bányászlakás. [oda költöztettük őket]” (városi köztisztviselő)*

Különböző források arra utalnak, hogy a bányába távolról érkező cigány munkaerő is ezeken a telepeken telepedett le, amelyek rövid időn belül hatalmasra nőttek és zsúfolttá váltak. A telepi lakóhely elzárta a későbbi felemelkedés útjait, a cigány-telep lakóira a többségi döntéshozók elsősorban cigányként, nem pedig bányászként tekintettek. A város vezetői a nyolcvanas évek végéig gondosan ügyeltek arra, hogy a cigányok a várostól távol, szeparáltan és jól ellenőrizhetően éljenek. A bányáknak melletti telepeken élők egy része eközben a „hivatalos” munka mellett fenntartotta azokat a hagyományos beás „cigány” tevékenységeket – favágás, fagegmunkálás, erdei termények gyűjtése stb. –, amelyek kiegészítő jövedelem mellett a pozitív identitást és a közösséget, ha töredékesen is, de megőrizte. Havas Gábor 1982-ben ugyan arról ír, hogyan

hal el a hagyományos teknővájó mesterség (Havas 1982), az idősebbek emlékezete mégis arról tanúskodik, hogy az akna melletti telepeken még fennmaradtak a közösség morzsái.

A bányászat fokozatos leépülésével majd megszűnésével az akna melletti telepeket is felszámolták a kilencvenes éveket követően. A romák többségét a város központjában lévő, ötvenes években épült, és meglehetősen leromlott állapotú épületekbe költöztették, ahol a városvezetés tevékeny közreműködésével<sup>12</sup> nagyon hamar kialakult egy belvárosi cigány gettó. Hiába a városi lét komfortja, az infrastruktúra, a könnyű megközelíthetőség, a tradicionális és modern megélhetési források elvesztésével, a hagyományos közösség széttzilálásával klasszikus szociális és etnikai zárvány jött létre a város közepén. Itt azután számos olyan, szociál-patológiai jelenség ütötte fel a fejét – krónikus munkanélküliség, kiábrándultság, széthulló családok, deviáns viselkedési formák, bűnözés –, amely a világ legkülönbözőbb pontjain lévő, etnikai és szociális szegregátumokban egyformán megfigyelhető. (Clark, 1965) A romák többsége ma ebben a belvárosi etnikai és szociális slumban, néhány család pedig a település peremén lévő, 4-5 kisebb zárványban, gyakran lakóépületnek nem is minősülő szükséglakásoknak helyet adó barakk-épületekben él.

Ha nem is annyira, mint a borsodi terepünkön, de ebben a városban is rétegzett a romák társadalma. Kétségtelen, hogy a romák meghatározó többsége szegény, slumokban, szociális-etnikai zárványokban él és tartósan kiszorult a munkapiacról, de mellettük találkozhatunk boldoguló romákkal is. Egyik csoportjuk a többségi társadalomba többé-kevésbé asszimilálódottaké, akik lakóhelyüket illetően elvegyülve élnek, állandó munkahellyel rendelkeznek, illetve a bánya bezárását követő munkanélküliséghez a nem romákhoz hasonlóan alkalmazkodtak: külföldi – elsősorban spanyolországi – bányákban vállaltak szolgálatot, vagy amennyiben szolgálati idejük engedte, egy speciális ellátást – a bányászok egészségkárosodási ellátását – kapják.<sup>13</sup> A városban számos, etnikailag vegyes család él, hiszen az államszocializmus időszakában az etnikai határok fellazultak, és a korábbiakhoz és későbbiekhez viszonyítva egyaránt sok vegyes házasság jött létre. Az ilyen családok zöme nem tartja roma identitását, inkább az a jellemző, hogy attól szabadulni szeretne, asszimilálódott.

A boldoguló cigányok másik csoportját azok a roma személyek és családok alkotják, akik roma önazonosságukat megőrizve voltak képesek a rendszerváltást követő tartós munkanélküliséget elkerülni. Ők kevesen vannak, csupán néhány (körülbelül 10–20) ilyen családról beszélhetünk. Van néhány fiatal roma értelmiségi a városban, akik állami közszolgálatban vagy a civil szférában dolgoznak, vannak vállalkozó szakmunkások, mesteremberek (lakatos, asztalos, ács), és van egy-két gazdasági,

<sup>12</sup> Az önkormányzat piaci áron felvásárolta azoktól a „magyaroktól” a lakásaikat, akik el akartak költözni a környékről, miután a romákat ide költöztették.

<sup>13</sup> Ez az ellátás a városban nagyon elterjedt, és gyakorlatilag a széles körű munkanélküliség emberséges megoldását jelentette. Azok a bányászok, akik egy bizonyos műszakszámot felmutattak, igényelhettek e járadékot, mely jóval kedvezőbb a munkanélküliségi ellátásnál, illetve a rokkantnyugdíjnál.

politikai, érdekképviselői nagyvállalkozó is, akik szerteágazó gazdasági érdekeltségeik (vendéglátóipar, építőipar, kereskedelem) mellett a helyi és regionális politikában is meghatározó szerepet vállalnak. Fontos megemlíteni, hogy a romaként boldoguló interjúalanyaink közül többeknél szóba került, mennyire gyakran gátolja őket a származásuk az érvényesülésben. Többen megváltoztatták a vezetéknevüket, vagy fontolgatják az ilyen módosítást. A városban élő romák zöme Orsós, és a gyakori diszkriminációs tapasztalat, valamint az érvényesülésben többszörösen megtapasztalt gátak még azokat is erre a megfontolásra ösztönzik, akik egyébként nem kívánják roma származásukat megtagadni. Az alábbi idézet egy olyan, szakiparos vállalkozó férfitől származik, aki már korábban magyarosan hangzó névre változtatta vezetéknevét, annak érdekében, hogy megrendelésekhez juthasson, és akinek felesége a közelmúltban ugyanígy tett, mivel sokszoros szakképzettsége ellenére évekig nem kapott munkát a városban a munkaadók diszkriminatív magatartása miatt, és most már gyermekei jövőjét is veszélyeztetve látja a neve miatt:

*„nem azt nézik, hogy egy munkadarab milyen... hanem a név szerint. [...] Arra gondoltunk a gyerekeknel, ha azon múlik, hogy ez egy esély, hogy elfogadják a jelentkezési lapot. Ha az anyja neve maradt Orsós, nem jó, [ezért] megváltoztattuk az anyja nevét, mert az is ott van a [jelentkezési] lapon. Ilyen megfontolással megváltoztattuk.” (apa, szakipari vállalkozó)*

### **3. Kapcsolatok szerepe a megélhetés biztosításában, a roma csoportok körében**

#### *3.1. „Bonding” típusú kapcsolatok*

Terepmunkánk során részben igazolva láttuk azt, hogy a családi kapcsolatoknak (az erős kötéseknek) védő, megtartó erejük van. Ezek a kötések, *bonding* típusú kapcsolatok az érzelmi támogatáson túl, anyagi (kölcson, pénzbeli támogatás), de leggyakrabban mégis természetbeni segítségnyújtást jelentenek (betegápolás, gyermekek felügyelete, háztartási és ház körüli munka, tartós fogyasztási cikkek kölcsönadása, közös használata). Az erős kötéseknek azonban nem minden esetben van megtartó erejük. Ott ugyanis, ahol a *nagycsaládban a nukleáris családok többségének már nincs miből megélnie*, ahol hiába a rokonok fizikai közelsége, a családban megtermelt összjövedelem olyan kevés, hogy ha az egyenletesen oszlana el, akkor senkinek nem lenne elég a legalapvetőbb dolgokra sem, ott a *nagycsalád már nem tudja megvédeni tagjait a lecsúszástól*. Mi is találkoztunk azzal a jelenséggel, amelyet korábbi tanulmányok is jeleztek (Fleck et al. 1999, Durst 2002, Stewart 2001), miszerint azok a nukleáris családok, amelyek a nincstelenségben élő környezetükhöz viszonyítva valamivel jobban élnek, igyekeznek lazítani a kötődésüket, hogy a felszínen tudják tartani magukat, vagy hogy további gyarapodásukat a többiek ne akadályozzák.

Tehát a szegénység egy bizonyos foka mellett a családi kapcsolatok sem hoznak biztonságot, mert egyszerűen nem létezik olyan tartalék, amely a segítség forrása lehet. Az ilyen körülmények között élő, egymás-

sal rokoni kapcsolatban lévő nukleáris családok egymás versenytársai lesznek az erőforrásokért (munkalehetőség, segély, adomány stb.) folytatott küzdelemben. Aki pedig képes kiemelkedni, gyengíti a legközelebbi, de mélyszegénységben élő rokonaival fenntartott kapcsolatait, mivel az ilyen kapcsolatokban a szegénységből való kiemelkedés akadályát látja. Kutatásunk során gyakran feltettük a kérdést interjúalanyainknak, hogy ha nagyon megszorulnak, kitől tudnának kamat nélküli kölcsönt kérni. A slumokban élők tipikus válasza az volt, hogy senkitől, vagy esetleg valamilyen közvetlen egyenes ági rokontól (szülő, gyerek).

Úgy találtuk, hogy a legelesettebbekre szinte kivétel nélkül igaz, hogy nincsenek összetartó („bonding”) kapcsolataik. Sőt, mint azt később látni fogjuk, ők azok, akik nem, vagy alig rendelkeznek még gyenge kötésekkel is, miközben a saját, illetve a korábban ezen a terepen végzett kutatásokból (Havas 1982, Messing, Molnár 2011) tudjuk, hogy ezek a kötések korábban léteztek. Úgy véljük, hogy az elemi kapcsolatok beszűkülését az anyagi lecsúszás, a tartós és kilátástalan munkanélküliség és a társadalmi kirekesztődés együttese hozza létre, miközben a fenti folyamatok háttérben a kapcsolati szegénység meghatározó szerepet játszik.

Az előbbieket tovább árnyalja, hogy a rokonsági kapcsolatok percepciója relatív és változékony: ezek a kapcsolatok a kölcsönös gyakorlati érdekek függvényében töltődnek fel valós tartalommal és realizálódnak kapcsolattartásban és kölcsönös támogatásban. Különösen igaz ez az elszegényedett és a szegénység peremén táncoló, de még a felszínen küzdő rokonság viszonyára: a vérségi kapcsolat és a fizikai lakóhely távolságától szinte függetlenül azt tekintik rokonnak, aki részt tud venni a jövedelmet termelő tevékenységben vagy a kölcsönösségen alapuló, gyakorlati támogatásban. Az a rokon, akit – még ha sokad ági unokatestvér is – be lehet szervezni egy alkalmi munkára, aki eljön sofórködni vasgyűjtéskor, vagy aki információt ad arról, hogy hol lehet olcsón árut beszerezni. Azt viszont, aki csak segítséget kér, de nem megbízható partner a fenti tevékenységekben, legyen még oly közel is a vérségi kapcsolat alapján, nem tartják *igazi* rokonnak. A vérségi alapon szerveződő rokonság feltétel nélküli fenntartása és működtetése a viszonylag stabil megélhetéssel rendelkezők privilégiuma, a szegények a vérségi rokonságot csak kölcsönös előnyök esetén tartják fenn, egyéb esetben a szimbolikus alkalmakra – esküvő, virrasztás – korlátozódik a viszony.

### 3.2 Gyenge kötések: „bridging” és „linking” kapcsolatok

Kutatásunk során igazolva láttuk a „gyenge kötések ereje” granovetteri hipotézisét. A gyenge kötések megléte, számossága, valamint a kapcsolati háló mind szociális, mind etnikai értelemben vett heterogenitása meghatározó jelentőséggel bír abból a szempontból, hogy egy roma család hogyan képes megbirkózni a tartós munkanélküliséggel, illetve az azzal járó szegénységgel. Általános tereptapasztalatunk az volt, hogy a szegénységben élő romák többségének kapcsolati hálója mind etnikai, mind társadalmi tekintetben beszűkült. Hiába élnek közülük sokan a város kellős közepén, mégis alig-alig, vagy egyáltalán nincsenek élő kapcsolataik jobb társadalmi helyzetűekkel, vagy intézményekkel. Hogy ez

vajon oka vagy következménye a szegénységnek, ahhoz egy kis történeti áttekintésre is szükség van.

„BRIDGING” KAPCSOLATOK

Kutatásunk alapján egyértelműen kiderült, hogy „bridging” kapcsolatok nélkül egy szegénységben élő roma család képtelen boldogulni, munkahelyet, de legalábbis munkát szerezni. Ennek egyik oka, hogy a helyi, illetve regionális munkaerőpiacon óriási a szakadék az alacsony iskolázottságúak iránti kereslet és a kínálat között. Előző cikkünkben részletesen leírtuk, hogy nem csupán az állandó munkaviszony létesítéséhez, de a rendszeres szakmunkás megbízásokhoz csakúgy, mint az alkalmi bér munkák megszerzéséhez kapcsolatok kellene. A kapcsolatok különös jelentőségének másik oka a munkapiacra érvényesülő etnikai diszkrimináció, amelyre már korábban is hivatkoztunk. Egy önkormányzati képviselő így fogalmaz a cégek alkalmazási preferenciáiról:

*„Mert valljuk be, ha van két jelentkező, egy lepusztult magyar, meg egy fitt cigány menyecske, akkor talán inkább a magyart választják.” (Önkormányzati tisztviselő)*

Így aztán nem csoda, ha a romák foglalkoztatást (alkalmit, legálit vagy illegálit) *helyben* gyakorlatilag csak ismeretségen, családon keresztül találhatnak. Ritka kivételtől eltekintve csak roma vállalkozó alkalmaz roma munkásokat, és a szezonális mezőgazdasági és építőipari munkákra is ismerősök közül toboroznak munkaerőt.

Ahhoz, hogy megértsük, a romák jelentős csoportjai miért szűkölködnek „bridging” típusú kapcsolatokban, vissza kell mennünk néhány évtizedet az időben, és meg kell vizsgálnunk e folyamat történeti sarokpontjait. Kutatásunk nem longitudinális jellegű, mégis sok fontos elemét megtudtuk ragadni a kapcsolatok – jellegük és „használhatóságuk” – változásainak az elkészült interjúk alapján, valamint Havas Gábornak (1982) a baranyai terepen 35–40 évvel ezelőtt készült kutatására támaszkodva. Biztonsággal állíthatjuk, hogy a baranyai városban a kapcsolatok többször is nagyon jelentősen megváltoztak az elmúlt évtizedekben. Az előző fejezetben már megírtuk, hogy az itt élő beás cigányok erős földrajzi és társadalmi kirekesztettségben éltek, egészen a rendszerváltást követő évtizedig. E kirekesztettség ugyanakkor sokáig (körülbelül a hetvenes évek végéig) egy olyan kliens-patrónus rendszerrel egészült ki, amely a cigányoknak és a többségieknek kölcsönösen fontos volt. Ebben a viszonyban a cigányok egyértelműen alárendelt, de nem totálisan kiszolgáltatott helyzetben voltak, hiszen munkájuk jövedelméből éltek.<sup>14</sup>

A borsodi terepen kevesebb történeti adat állt rendelkezésünkre. Ezek alapján elmondhatjuk, hogy itt valamelyest más volt a helyzet, hiszen

<sup>14</sup> Ehhez nagyon hasonló viszonyokat ír le Virág Tünde egy elcigányosodott baranyai faluról, amelyben a régi kliens-patrónus viszonyokon alapuló, az etnikai határt átlépő kapcsolatrendszer a városinál sokkal kiterjedtebb és stabilabb (Virág, 2008). „A hetvenes években a cigány családok legtöbbször volt olyan támogató, kliens-patrónus jellegű kapcsolata is a többségi társadalom tagjaival („minden parasztnak megvolt a maga cigánya”), amelyek a rendszeres munkavégzés idején visszaszorultak, és megritkultak, de egy-egy nehezebb időszak idején aktíválhatóak voltak a továbbélés érdekében.” (Virág, 2008)

a már korábban is itt élő, kereskedő oláh cigány és a muzsikus családok valamint a többségek közötti viszonyt a baranyaihoz viszonyítva kevésbé a kliens-patrónus reláció, mint inkább az ügyfélkapcsolat jellemezte. Igaz, míg a zenészek inkább kiszolgálni törekedtek a többségeket, addig az oláh cigányok – már pusztán az adás-vétel eltérő jellegéből adódóan is – nyerni akartak egy-egy üzleten.<sup>15</sup>

Ezek a funkcionálisnak mondható, mindkét fél számára előnyöket rejtő kapcsolatok mindkét terepünkön valamikor a hatvanas-hetvenes években épültek le tömegesen, akkor, amikor cigányok is fizetett állandó munkát kaptak, vagy kénytelenek voltak vállalni, a bányákban, ipari üzemekben. A rendszerváltás után előállt, új helyzethez való alkalmazkodási képességben nagyon fontos szerepet játszott az, hogy a korábban létező, a cigányokat a többségi társadalomhoz kapcsoló „gyenge kötések”, a többségek és cigányok közötti, kölcsönös – bár nem egyforma mértékű – előnyökre építő kapcsolatok a szocializmus idejében teljes egészükben felszámolódtak-e, vagy a mobilizálható csírái megmaradtak.

A másik fontos történeti forduló a szocializmus, illetve annak társadalompolitikája. Kétségtelen, hogy az államszocialista berendezkedés erőltetett asszimilációs politikája kedvezett a társadalmi törésvonalakon és etnikai határokon átnyúló kapcsolatok kialakulásának, ha mással nem is, de például azzal, hogy a gyárakban, üzemekben, bányában egymás mellett dolgozott cigány és nem cigány. Nyilvánvaló, hogy ez a viszony sem volt kiegyensúlyozott. A romák többsége ekkor is alárendelt pozícióba került, jórészt a nem romákhoz képest alacsony iskolázottsága okán, de nem mellékesen a hatalom által elfojtott, ám a felszín alatt továbbélő előítéletek miatt is. De ezzel együtt egy munkahelyen, egymás mellett, egymás munkáját kiegészítve dolgoztak. Az így létrejött kapcsolatoknak mára csupán a halovány lenyomatait láthatjuk azon idősebb roma szakmunkásoknál, akik a mai napig e kapcsolatok révén jutnak munkához, megrendeléshez. Az alacsonyan képzett, elsősorban roma származású munkások elbocsátása már a rendszerváltás előtt megkezdődött, így ma már 25–30 év telt el úgy, hogy az elemi fontossággal bíró, az etnikai határt átlépő, „bridging” kapcsolatok kialakulásának elsődleges területe, a közös munkahely, gyakorlatilag nem létezik. A mai tragédia lényege pontosan az, hogy a kilencvenes évek elején nemcsak a munkahelyek szűntek meg, hanem az ezzel együtt járó emberi kapcsolatok is. Cigány és nem cigány jellemzően egymástól elszigetelve éli életét: ma már cigány ember nem dolgozik együtt többségekkel, az iskolai szegregáció erősödésével (Kertesi, Kézdi 2010, Messing, Neményi, Szalai 2010, Zolnay 2010) cigány és nem cigány gyerekek gyakran külön épületbe (sőt, más-más településre), de legalábbis külön osztályba járnak, és a lakóhelyen is elkülönülten él e két csoport. A tartós munkapiaci kirekesztődéssel és a növekvő iskolai és lakóhelyi szegregációval nem maradt tehát terepe annak, hogy roma és nem roma emberek között érdemi kapcsolat alakulhasson ki, és maradjon fenn. Ez olyan fal, amit nagyon keveseknek sikerül áttörni, és amely láthatatlan és áthághatatlan gettóba zárja a romákat.

<sup>15</sup> Arról, hogy az adás-vétel nem pusztán egy üzleti aktus, hanem szimbolikus tartalommal bíró esemény, lásd Michael Stewart lassan klasszikusnak számító írását. (Stewart 1994)

„LINKING” KAPCSOLATOK

A „linking”, vagyis a hivatalokhoz, szervezetekhez kötő kapcsolatok meglehetősen ritkák és rendkívül fontosak a szegregációban, társadalmi kirekesztettségben élő mélyszegény családok számára. Igazi tőkét jelentenek azoknak, akik ilyen kapcsolattal rendelkeznek. A „linking” kapcsolatok leginkább az önkormányzat szociális ellátórendszerével, a gyermekvédelem és szociális lakásszféra tisztviselőivel, valamint ahol létezik, a civil segítségnyújtó szervezetekkel való kapcsolódást jelentik ebben a társadalmi közegben. A kapcsolat nem csupán az ügyintézés, a forrásokhoz való hozzáférés szempontjából, hanem az információ megszerzése tekintetében is hűsbavágóan fontos. A földrajzi és társadalmi kirekesztettségben élő, gyakran nagyon alacsony iskolázottságú népesség egy jelentős része nem is tudja, hogy milyen ellátásokra lenne jogosult, hogy milyen lehetőségei vannak a munkaerőpiacon, és hogy milyen intézményes segítséget vehetne igénybe. Ennek az ellenkezője is igaz: a slumokban élő háztartások némelyike mindkét településen a legapróbb részletekig ismerte a számukra elérhető támogatási és szolgáltatási formákat, és ezeket maximálisan ki is használta. A két csoport közötti különbséget a „linking” kapcsolatok megléte, illetve hiánya magyarázhatja. Az egyik plasztikus példa az önkormányzat által a lakbér és közüzemi tartozásokat felhalmozó háztartások számára felkínált adósságrendezési szolgáltatás<sup>16</sup>: a jól informált szegény háztartások közül több olyan is van, amelyik tudatosan használja (ki) e szolgáltatást, miközben az igazán rászorulóknak nem tudják azt igénybe venni, mert általában csak akkor jutnak el az önkormányzathoz, mikor már az adósságuk meghaladja a rendeletben maximált összeget.

*„Vannak olyanok, akik ezt az adósságkezelési programot kihasználják. Tökéletesen tisztában vannak azzal, hogy ha sok adósságot felhalmoznak, akkor egy idő után felajánlják nekik az adósságkezelést, amivel már csak egy töredékét kell kifizetniük a felhalmozott lakbérhátraléknak. [...] Eközben vannak olyanok is, akik egyáltalán nem értik a rendezést, túlságosan iskolázatlanok, nagyon elesettek, és nem tudnak vele élni.” (önkormányzat adósságrendezési szolgálatának munkatársa)*

Hasonlóan fontosak az információk és az azokhoz vezető „linking” kapcsolatok a szociális bérlakás-piac területén. Ahhoz, hogy valaki sikerrel igényelhesse, majd sok év után szociális bérleményhez juthasson (és jogosultságát ne veszítse el rövid időn belül), el kell tudni igazodni az önkormányzati rendeletek erdejében. Ez komoly kihívás, különösen megfelelő segítség és támogatás nélkül.

Ugyanakkor az ellenkezőjére is találtunk példát: az olyan emberek, családok helyzete, akik minden támogató hálón kiestek már, és akiknek krízishelyzetben sem család, sem rokonság, sem ismerős nem segít, egy-egy hivatal vagy segítő szolgálat közreműködésével oldódik meg. Ez történt a családja és ismerősei által kiközösített és az utcára került kétgyerekes anyával, aki a családsegítő szolgálat munkatársának támogatásával kerülhetett a családok átmeneti otthonába. Ugyanígy azt a tel-

<sup>16</sup>A borsodi városban az adósságrendezés keretében a közüzemi és lakbértartozás háromnegyedét az önkormányzat finanszírozza, a fennmaradó negyedét pedig részletekben fizethetik vissza.

jesen magára maradt, ötödik gyermekét váró asszonyt is, akit az uzsorások mindenétől – pénztől, bankkártyától, ingóságoktól – megfosztottak, egyedül a védőnő segítette, pénzzel vagy élelmiszerral, és azzal, hogy rendőrségi eljárást indított az uzsorásokkal szemben.

A szociális ellátás egy része nem alanyi jogon jár, hanem az önkormányzat méltányossági alapon dönt azokról.<sup>17</sup> Az ilyen transzferjöveldelmek realizálása szempontjából is perdöntő a linking kapcsolatok megléte, illetve minősége. Kérdés, hogy a potenciális érintetteknek egyáltalán tudomásuk van-e az állandóan változó rendeleti feltételek<sup>18</sup> között arról, hogy valamely támogatás létezik, és ők azt igényelhetik. Ezen túl azonban perdöntő az önkormányzati hivatalnok (szociális osztály, gyermekvédelmi tisztviselő, ügyintéző) személyes megítélése is azzal kapcsolatban, hogy az igénylő vajon jogosult-e a támogatás igénybevételére, és megtett-e mindent annak érdekében, hogy a személyes krízishelyzetet elkerülje. A kirekesztettségben, mélyszegénységben élő háztartások esetében ugyanis csak a legkritikább esetben fordulnak elő kristálytisza helyzetek: a krízishelyzetek létrejöttének általában összetett okai vannak, és azokban egyaránt szerepet játszanak a külső körülmények és a háztartások döntései. Szinte minden esetet lehet így is, úgy is értelmezni – nagy az ügyet kezelő tisztviselő mozgásterét. Az önkormányzati, gyermekvédelmi munkatársak attitűdjét általában kettősség jellemzi: egyszerre van jelen a szolidaritás, a segíteni akarás és a romákkal, különösen a slumokban, zárványokban élő romákkal szembeni előítélet.

Szinte minden felelős pozícióban lévő interjúalanyunk egyfajta paternalista, nevelő szándékkal beszélt a szegény romákról (és csak a szegény romákról), még akkor is ha saját magát szolidárisnak tartotta. Csakhogy ez a szolidaritás, segítőkészség a gyakorlatban általában leereszkedéssel, meg nem értéssel párosul. Az alábbi idézet erről tanúskodik: egy védőnő nem méri fel azt, hogy a szegénység nem engedi meg a helyes és egészséges táplálkozást, és annak hiányát az anya felelőtlenségének számlájára írja, miközben őszinte elismeréssel beszél az anya önfeláldozó magatartásáról:

*„Sokszor látni, hogy az anya valószínűleg nem eszik eleget, mert nagyon-nagyon lesoványodik és már csont és bőr, de a gyerek, az jól fejlődik. Gondolom, az anyagi okok miatt nincs annyi kalóriabevitel [amennyi az anyának kellene], hogy magát is fenntartsa. De a gyereket szoptatja. [...] Sokszor azon csodálkozom, hogy hiába mondom el, hogy mivel táplálja, ő nem foglalkozik vele. Akkor inkább megveszi [...] a gyerekének [...] a csokit, a nápolyit, és nem a bébiételt.” (védőnő)*

A borsodi – és csak a borsodi – város szociális intézményeiben megkérdezettek többségének hozzáállását a romák „térnyeresétől”, illetve a

<sup>17</sup> Ilyenek a méltányossági ápolási támogatás, az adósságkezelési vagy lakásfenntartási támogatás, az átmeneti gyermekvédelmi, rendkívüli segély. Ezek korábban fontos tételek voltak egy-egy háztartás költségvetésében, ám éppen vizsgálatunk időpontjában kezdték a vizsgált városok önkormányzatai szűkíteni az ilyen ellátásokat. Mára e támogatási formák jelentősen visszaszorultak.

<sup>18</sup> A méltányossági alapon nyújtott támogatásokról és szolgáltatásokról az önkormányzat évenként meghozott rendeletben rendelkezik. A körülmények, a jogosultak köre és az igényelhető támogatások formája gyakorlatilag állandóan változik.

„magyarok” kiszorulásától való félelem is tetézi. E félelem nyilván a hét-köznapiakban meghozott döntéseiket is befolyásolja. Az alábbi idézet a megfogalmazásában meglehetősen extrém, de a szociális szférában készített interjúk szinte mindegyikében elhangzott e gondolatmenet:

*„[...] Például az anyakönyvvezető egy nap ha anyakönyvez tíz gyereket, abból hét roma, három magyar. Na most, ha így haladunk, és nem lesz valamilyen változás magasabb szinteken ebben, akkor gyakorlatilag, ugye tizennyolc év múlva lesz nagykorú ez a gyermek, több lesz a magyar lakosságban cigány, mint magyar.” „Mondom, én jelzem, itt gond lesz 10–15 év múlva a lakosság összetételével. Nem tudom, erre főt odafigyeltek-e.” (szociális osztály munkatársa)*

A baranyai terepünkön annak ellenére nem talákoztunk a cigányok „térnyeresével” kapcsolatos aggodalmakkal, hogy a romák lakossági aránya, demográfiai jellemzői (gyerekszám, háztartás-méret) mindkét városban hasonló volt, sőt, a baranyai városban a boldogulásnak kevesebb példája és mintája tapasztalható. A „magyarok” kiszorulásától való félelem elterjedtsége nem a valós helyzettel, hanem valószínűleg inkább az alsó-középosztály egzisztenciális megingásával, a lecsúszástól való félelemmel, és a kisebbségi-többségi viszony történeti jellemzőivel magyarázható.

A linking kapcsolatok természetesen a munkavállalásnál is komoly tőkét jelentenek. Elsősorban a közfoglalkoztatás terén figyeltük meg, hogy azok, akinek „a hivatallal jó kapcsolatai” vannak, könnyen kerülhetnek kedvező beosztásba, kedvező munkára, és esetükben még az alkalmi munkapiac szezonálisát is figyelembe vették a közmunka szervezői. Ez a séma a baranyai városban annyiban módosul, hogy nemcsak az önkormányzat, hanem a cigány kisebbségi önkormányzat és egy karitatív szervezet is foglalkoztató volt, így nem kizárólag az önkormányzathoz kötő linking kapcsolatok voltak kamatoztathatóak.

Végül, de nem utolsósorban a linking kapcsolatok a piacon boldoguló cigányok számára is fontosak lehetnek, hiszen az önkormányzat, illetve annak intézményei fontos megrendelők egy közepes méretű városban. Mindkét városban találtunk arra példát, hogy roma vállalkozót bíz meg az önkormányzat, illetve annak cége valamely iparos-munka elvégzésével:

*„Van nekünk egy, aki nem is tagadja a romaságát, egy lakatos vállalkozó gyerek. Nem is adok másnak lakatosmunkát, csak neki.” (városgondnokság munkatársa)*

A fentiek alapján láthatjuk, hogy a linking kapcsolatok megléte és kiterjedtsége, ha nem is meghatározó a megélhetés szempontjából, de nagyon komoly tőke és a boldogulás fontos záloga e népeség körében.

### *3.3. Boldoguló cigányok és kapcsolati jellemzőik*

Ahhoz, hogy lássuk, milyen meghatározó jelentősége van a kapcsolathálózat jellegének a roma családok boldogulása szempontjából, érdemes közelebbről megvizsgálni azokat az eseteket, illetve csoportokat, amelyek képesek voltak talpon maradni a rendszerváltást követően, és nem sülyedtek el a kilátástalan munkanélküliség bugyraiban. Megelőlegezve a

konklúziót, elmondhatjuk, hogy egyetlen közös vonással jellemezhetőek ezek a családok: a többségi társadalomhoz kötő „gyenge”, de nagyon is funkcionális kapcsolatok, valamint a biztonsági hálót jelentő, erős támogató rokon kötelek *együttes* megléte. Bármely kapcsolattípus hiánya sérülékennyé teszi a roma családokat, kikezdheti megélhetésük forrásait, és megakadályozhatja őket abban, hogy rugalmasan alkalmazkodjanak a környezet változásaihoz.

Az alábbiakban jellemző példákat sorolunk fel arra, hogy miképp biztosítják megélhetésüket a két településen a „boldoguló cigányok”, azok, akiknek sikerült elkerülniük a jövedelmi szegénységet, és hogy milyen kapcsolatok jellemzik e csoportokat.

#### ELADHATÓ SZAKMUNKA

Mindkét városban sikeresnek tekinthető az a néhány cigány szakmunkás – lakatos, asztalos, kőműves, burkoló stb. –, akik fiatalon valamilyen nagyvállalatnál, bányában dolgozott, de műszak után a második gazdaságban is munkát vállalt („maszekoltak”), ahol a későbbiekben jól használható, tág és funkcionális kapcsolathálózatot alakított ki. Ezek a kapcsolatok mára megrendelésekhez, munkához juttatják ezeket az iparosokat.

*„Központi gépiüzemben [bánya] kezdtem dolgozni, mint lakatos. Aztán eljött a maszek világ. [...] Aztán 95-től egy svájci lakatos céghez szegődtem, de az 2000-ben megszűnt. De kis dolgaimk akkor is még voltak, a maszek akkor is állt. Az én munkahelyem most a V. Kft., ahol mint segédmunkás dolgozom. Mellette tudok dolgozni, van hivatalosan saját vállalkozásom. ... De most sincs annyi munka, hogy abból magában meg lehetne élni. Két állásom van.” (lakatos kisvállalkozó)*

A funkcionálisan fontos „gyenge kötések”-en túl elemi fontosságúak a családon belüli stabil és támogató, vagyis az „erős” kapcsolatok jelenléte is.

*„A családban az idősebbeknek komoly nyugdíjuk van a bányából. Nincs az, hogy lehúznának, inkább jönnek, segítenek. Az a jó nálunk, hogy összetartunk.” (a fent idézett kisvállalkozó férfi)*

A kapcsolatok híján – még ha a szakértelem megfelelő szintű is – nem működőképesek az önálló vállalkozások. Az előítéletek és általános munkapiaci diszkrimináció miatt a többségiekkel fenntartott kötelek – vagyis személyes referenciák – nélkül cigány, pontosabban annak vélt ember gyakorlatilag nem tud a helyi munkaerőpiacon boldogulni, szakmunkás tudása nem eladható. Több interjúalanyunk és a közintézmények munkatársai<sup>19</sup> is egyhangúan számoltak be arról, hogy roma, pontosabban romának tartott személy (végezzék bár az etnikai beazonosítást a kinézet, a név, vagy akár lakóhely alapján) nem jut megrendeléshez,

<sup>19</sup> A helyi munkaerőpiac „kapuőreként” működő, borsodi munkaügyi kirendeltség egyik vezetője elmondta, hogy az őket munkaerő-közvetítés céljából megkereső vállalkozások nagyon kevés kivételtől eltekintve nyíltan megmondják, hogy roma munkavállalót ne közvetítsenek, mert nem fogják alkalmazni. Hasonló tapasztalatokról számoltak be pedagógusok, önkormányzati alkalmazottak és a piaci szféra szereplői egyaránt.

vagy foglalkoztatáshoz az elsődleges munkapiacra, hacsak nem vállal érte személyes felelősséget egy „magyar”:

*„Megvan a számítógépes végzettségem, a boltvezetői is, tehát szakmunkás vagyok. Olyan embereket lát a Tescóban is, vagy bármelyik boltban, akiknek semmi köze a kereskedelemhez, aki nem tudta megkülönböztetni a kétfajta kenőmájast. Telefonon azt mondták, hogy van munka, amikor bementem, akkor már nem volt. [...] Én Orsós vagyok. Amikor a Tescóba jelentkeztem, azt mondták, hogy persze igen, van munka, amikor ott volt a nevem, akkor már nem. Egyre inkább hiszek abban, hogy ha van ismerős, akkor esetleg, de ha nincs ismerős, akkor tovább kell lépni.” (kétgyerekes beás asszony)*

#### SZERTEÁGAZÓ ÜZLETI VÁLLALKOZÁS

Roma családok egy kis részének üzleti vállalkozás biztosítja megélhetését – már ha az sikeres. A siker feltétele pedig ezekben a többnyire tőkeszegény vállalkozásokban éppen a széles, etnikailag és szociálisan egyaránt heterogén kapcsolati háló, amely egyben a vállalkozások rugalmasságát is biztosítja. Példa erre az a család, amelyben a családtagok járnak külföldre „lomizni” (mások szükségteenné vált, de még jó állapotú tárgyait gyűjtik be, és az így beszerzett árut itthon piacokon árulják vagy kiskereskedőknek adják el). Emellett rendszeresen vásárolnak nagy tételben „butikos cuccokat” (ruhát, bizsut, más divatáru) Németországban, egy török kereskedőtől, és ezeket itthon értékesítik. Van egy szoláriumuk és egy takarító vállalkozásuk, amely a városi ingatlankezelővel kötött szerződés keretében a város bérházait takarítja. Üzleti tevékenységük kiterjed a (legális) hitelügynöki tevékenységre is. Jelentős számú, cigány és nem cigány munkaerőt – takarítókat, piaci árusokat – foglalkoztatnak és mozgatnak, köztük saját, kipróbált és megbízható rokonaikat. Eközben vállalkozásaik kapcsán nagyon jó kapcsolatot tartanak fenn a helyi hatalom képviselőivel (önkormányzati hivatalok, ingatlan-kezelő), valamint magyar és külföldi üzletemberekkel. Számukra a boldogulás záloga a sokféle és kiterjedt „gyenge kötések” – összekötő és összekapcsoló kapcsolat – hálózata és a szűk családban élő szoros támogató kapcsolatok együttes megléte.

#### AKINEK MÁR A NAGYAPJA IS FALUZOTT

A borsodi város kereskedő oláh cigányainak boldogulása szempontjából is hasonlóan fontos, hogy kapcsolataik kiterjedtek és etnikai határokon átívelőek. A különbség egyrészt az, hogy az üzletelés – mint láttuk – egy korábbi minta folytatása és identitásuk fontos része, másrészt hogy lényegében egyáltalán nincsenek linking típusú kapcsolataik, azaz nincs érdemi kapcsolatuk a városi hatalom és hivatalok képviselőivel. Ugyanakkor a cigány és nem cigány kereskedőkkel országszerte fenntartott kapcsolataik hűsbavágóan fontosak, akár lényegesebbek, mint bármilyen formális végzettség. Ezt mintázza az a fiatal oláh cigány asszony, aki ugyan érettségizett, de akit a városban mégsem vettek fel sehova dolgozni. Ezért kétévnyi hetelés munkavégzés után rokonaihoz hasonlóan kereskedni kezdett: édesanyjával közösen nagyban vásárolnak ruhát, és azt egy autóval járva némi felárral adják el a szegény falvakban. Ehhez a tevékenységhez olyan kapcsolatokra van szüksége, amelyekkel keresztül információkhoz juthat arról, hogy hol lehet olcsón ruhát vásárolni, és hol

milyen árura van kereslet. Az információk jelentős része a rokonai alapon szerveződő oláh cigány közösségtől származik, amely gyakran csak a zárt közösség tagjaival osztja meg értesüléseit.

A lakóhelyileg elkülönülten élő, kereskedő oláh cigányok annak ellenére, hogy hangsúlyozzák, közösségük összetartása már messze nem olyan, mint amilyen régen volt, szükség esetén egymásra támaszkodnak. Ez elsősorban a gyerekek gondozására és felügyeletére, emellett a közös üzleteik bonyolítására vonatkozik.

#### A SLUMOK KISKIRÁLYAI

A slumokban élők között is akad néhány olyan, roma család, amelynek sikerült elkerülnie az anyagi leszakadást, és akiknek a fentihez hasonló, bár messze nem ennyire kiterjedt kapcsolati hálójuk van. Igaz, az ő üzleteik sokkal inkább a fekete gazdasághoz köthetőek. Boldogulásuk egyszerre köszönhető a helyi mikro-társadalomban elfoglalt, központi szerepüknek és a kívülállókkal fenntartott funkcionális kapcsolataiknak. Ők az alkalmi munkák kapuőrei, a munkaközvetítők, akiknek szólnak a munkásokat kereső vállalkozók, ha napszámosokat keresnek. Gyakran ők azok, akik kölcsönt adnak a krízishelyzetbe került szomszédaiknak, nem ritkán magas kamatra, és persze adnak-vesznek is (akár fát, vasat, disznóhúst vagy ki tudja honnan beszerzett kávéfőzőket). Helyzetüknek alapvetően a slumok lakóinak általános kirekesztettsége a biztosítéka.

#### AMIKOR A POLITIKAI TŐKE GAZDASÁGIVÁ KONVERTÁLHATÓ (ÉS VISZONT)

Bár a romákra nem jellemző, hogy politikai tőkével bírnának, a kisebbségi önkormányzati rendszer révén egyesek kétes értékű, de az egyének számára mindenképp hasznos politikai tőkéhez és ezzel együtt értékes kapcsolatokhoz jutnak. E kapcsolatok révén azután a politikai tőke akár gazdasági tőkévé is konvertálható, például abban az esetben, ha a települési önkormányzat a kisebbségi önkormányzat elnökének építési vállalkozását bízta meg az önkormányzati lakások felújításával, vagy ha – mint azt az alábbi, a borsodi terepen készült interjú részlete mutatja – a megválasztott kisebbségi képviselők valamilyen módon segítik egymás vállalkozásait.

*„Azelőtt az elmúlt ciklusban, míg én voltam [az elnök], nekem fel volt írva egy szakmunkás csoport, és fel volt írva egy segédmunkás csoport. Ugye tudta mindenki, hogy ha engem megkeres, akkor én tudok nekik embert biztosítani a munkára.*

*– És hány ember szerepelt a listáján?*

*– Sok.*

*– Nagyságrendileg, 20, 100?*

*– 100, 150, 200. Jöttek, hogy nincs valami munka? Felírtam, mi a szakmája. És mikor jött a telefon, kérdeztem, hány emberre van szükség. Ennyi. Felmentem, na, srácok erről van szó, ki akar menni dolgozni. Már ugye rögtön volt jelentkező. Telefon, gyertek, megvan az ember.*

*– És akkor Ön vállalta, hogy összeszedi ezeknek a vállalkozóknak az embereket?*

*– Igen.*

*– Ezek a vállalkozók, akik telefonáltak, honnan ismerték magát? Honnan tudták, hogy magát kell felhívni ahhoz, hogy emberük legyen?*

### *A szociális szféra kapcsolathálózati megközelítésben*

– A kisebbségi önkormányzatokon keresztül. Mer’ olyan kapcsolataink voltak. Annyira kiépítettük. Például, napi kapcsolatban állt a [több különböző településeken megválasztott] kisebbségi önkormányzat, mert akkor ez a kubikmunka volt, internetfektetés, meg telefonhálózatának a kiépítése ugye, oszt, akkor az embereket így szedtük össze.

– És akkor ezek cigány vállalkozók voltak?

– Igen.

– Egy-egy vállalkozó hány embert vitt el egy ilyen munkára?

– Attól függ, milyen beruházás. Volt, amikor húsz embert. Vagy mikor egy nagy busszal jött és úgy vitte el. Például, amikor gazdaságba, szőlőmetszésre vagy egy betakarításra. Szóval, volt, hogy tele busszal.”

Interjúalanyunk ma már nyugdíjas, korábban a bányaiüzemnél dolgozott, ma pedig, mint kisebbségi önkormányzati képviselő, a többségi önkormányzatnál, azaz „a hivatalnál” képviseli a cigányok érdekeit (például közvetít problémás ügyekben, vagy igényléseket támogat), mivel vele könnyebben állnak szóba. E sokrétű tevékenység feltétele nem csupán a korábban a többségiekkel kialakított kapcsolat, hanem a támogató családi kötelek megélése is: négy gyermeke közül kettőnek családi vállalkozása van az építőiparban és kereskedelemben, egy másik gyereke pedig külföldön él, és onnan támogatja az apját. Ő azért is van különleges pozícióban, mert bár maga oláh cigány, rokoni kapcsolatban áll a város magas presztízsű zenész cigányaival is. Kapcsolatainak köszönhetően átjárhat az etnikai határokon, mind a magyar-cigány, mind az oláh cigány-zenész cigány határon.

Ugyanebben a városban a jelenlegi kisebbségi önkormányzatot egy tag kivételével a számában legkisebb roma csoport, a néhány családot számláló zenész cigányok alkotják. A városi politizálás tiszteletdíjjal jár, de nem ennek, hanem – ahogy azt fent bemutattuk – sokkal inkább más cigány vezetőikkel, és mindenekelőtt a városi vezetéssel és hivatalnokokkal ápoltnak van jelentősége, amely fontos kapcsolati tőkét jelent. A többségi intézményekkel kialakított, jó viszonyukat többek közt arra is felhasználják, hogy fenntartsák a helyi cigányságon belüli, priviligizált helyzetüket. Így például a közcélú munkát szervező önkormányzati cégnek tanácsot adnak azzal kapcsolatban, hogy kiket foglalkoztassanak:

*„A mi fajtánk nem megy ki az utcára takarítani, közmunkát csinálni. De tudja a Munkaügyi Központ, hogy kit lehet kitenni az utcára.” (zenész cigány, kisebbségi önkormányzati képviselő)*

A baranyai városban a cigány kisebbségi önkormányzat (CKÖ) vezetője a közösség szinte egyetlen, igazán vagyonos embere. Az ő személye erősen megosztja mind a helyi roma, mind a többségi társadalmat, de kikerülhetetlen figurája a helyi közéletnek és különösen a roma közösségnek. A cigány kisebbségi önkormányzat amiatt is erős ebben a városban, hogy a települési önkormányzat eléggé egyedi módon a CKÖ-nek delegálta a közmunka-programok koordinálását abban a városrészben, amelyben a belvárosi slum található, vagyis a kisebbségi önkormányzat, pontosabban annak vezetése vált a közmunkák, és ezzel a legális munkák kapuórávé. Az elnök személye a roma közösség számára azért is megkerülhetetlen, mert sokrétű – építőipari, kereskedelmi, vendéglátóipari

– vállalkozásai révén sok embernek tud munkát biztosítani, s a kapcsolatai révén pedig alkalmi munkásokat közvetít a térségben zajló, nagyobb beruházások számára (autópálya építés, infrastrukturális beruházások stb.). Az ő esetében a leginkább egyértelmű és nyomon követhető, hogy miképp épül egymásra és támogatja egymást a politikai és gazdasági tőke: CKÖ elnökként közmunkának és egyéb (pályázati) pénzforrásoknak az ura, miközben helyi és regionális politikai kapcsolatai révén információkhoz, megrendelésekhez jut, valamint olcsó munkaerőt tud biztosítani.

#### SZINTÉN ZENÉSZ?

A borsodi város zenész cigányainak megélhetési stratégiájára is jellemző a „gyenge” kapcsolatok és az „erős” kötések egyidejű megléte (még-hozzá mind a linking, mind a bridging típust illetően). Hagyományosan kiemelt jelentőséggel bírnak a többségi magyarokhoz fűződő kapcsolataik, hiszen éttermi zenészként (a szocializmus évtizedeiben a férfiaknak szinte kizárólag ez volt a jövedelemforrásuk) megélhetésük a jó viszony meglététől függött. Többen még ma is zenélnek, de csak alkalmanként, és az elsődleges megélhetési forrást nem ez, hanem a különböző (kereskedelmi és építőipari) vállalkozások biztosítják, amelyeknek vagy tulajdonosai, vagy rokonai alapon az alkalmazottai. De ezekre is igaz, hogy akkor megy jól az üzlet, ha sikerül jó viszonyt kiépíteni a többnyire magyar megrendelőkkel, illetve vevőkkel. Mindeközben a zenész cigányok kapcsolatai más roma csoportokkal (legyenek azok akár oláh cigányok, vagy akár nem zenész romungrók) zártak. A többi cigányhoz távolságtartással, nem ritkán lenézéssel viszonyulnak, velük élő, funkcionális kapcsolatokat nem ápolnak. Saját, szűk csoportjuk viszont megtartó, támogató hálóként működik: vállalkozásokban rokonaikat foglalkoztatják, és ezzel biztosítják a szűk közösség tagjainak a megélhetést.

*„Ők alkalmazzák a saját rokonaikat, a többi muzsikust vállalkozásaikban, leginkább az építőiparban, vagy az üzletben.” (oláh cigány férfi)*

Konklúzióképp le kell szögeznünk, hogy a fenti példák szinte mindegyikéből világít, hogy a „boldoguló”, vagyis jövedelmi szegénységgel nem jellemezhető cigányok esetében a kapcsolati tőke (a széles, kiterjedt, és az etnikai határokon túlnyúló kapcsolatokban gazdag, kapcsolati háló) kompenzálja az iskolázottsággal mérhető kulturális tőke szűkösségét, és hozzájárul az anyagi gazdagodáshoz. Ez az anyagi gazdagodás azonban sokszor csak arra elég, hogy egy nem túl stabil középosztályi helyzetet biztosítsanak maguknak, vagy még azt se (például az általunk helyi kifestőknek nevezettek esetében). Ráadásul, ha jövedelmi szempontból nem is, gyakran más dimenziókban még szegények a „boldogulók”, például ha nem tudják érdekeiket a helyi közéletben megjeleníteni, vagy gyermekeik iskolázottsága, a szülőkéhez hasonlóan, elmarad a mainstream iskolázottságától.

## Összegzés

A szegények, vagy legalábbis a szegénység peremén élők megélhetésének és kapcsolati jellemzőinek összefüggéseit vizsgálva bemutattuk, hogy egy háztartás kapcsolati jellemzői és megélhetési módozatai szoros összefüggésben állnak egymással. Különösen igaz ez a cigányok esetében, akik a velük szemben érvényesülő, munkaerő-piaci diszkrimináció és a saját, gyenge érdekérvényesítésük miatt szinte kizárólag személyes referenciák segítségével juthatnak munkához. A rendszerváltást követő munkapiaci leépülés egyik legsúlyosabb tragédiája pontosan az, hogy a tradicionális kliens-patronus szerepből az ipari foglalkoztatás kiterjedése során kimozdított roma-nem roma viszonyrendszert űr követte. Ezzel nem azt mondjuk, hogy a feudális jellegű alá-fölé rendeltségi viszonyokon alapuló kapcsolatok, vagy akár a szocializmusra jellemző, többség-kisebbség viszony idális lett volna. Csupán azt állítjuk, hogy a roma foglalkoztatás elképesztő mélységekbe zuhanásával egy időben beszűkültek azok a terek, amelyekben roma és nem roma találkozhatott, együttműködhetett egymással, és amelyek kapcsán a cigány emberek olyan társadalmi kapcsolatokra – gyenge kötésekre – tehetek szert, amelyek elősegíthették a társadalmi mobilitásukat, de legalábbis korlátok között tartották a társadalmi kirekesztődés mértékét. Ez a folyamat kutatásunkban jól kitapintható volt, mindkét városban.

Tanulmányozva a helyi viszonyok közt elfogadható életszínvonalon élő, kicsiny számú cigány család történetét, láthatjuk, hogy etnikai hovatartozásuktól, régiótól és településtől függetlenül a „gyenge”, általában inter-etnikai kapcsolatban és a megtartó, „erős” kötésekben egyaránt gazdag kapcsolati háló jellemzi őket. Azok a háztartások teremtenek elő viszonylag stabil megélhetést, amelyekben egyaránt léteznek *szoros rokonai támogató kapcsolatok* (amelyek akár krízis-helyzetben, vagy akár a nagyfokú mobilitás érdekében mozgósíthatóak), és *lazább, de még mindig fontos* (a legális, vagy fekete munka piacához kötő, üzleti lehetőségekhez vagy megrendelésekhez vezető, valamint a helyi döntéshozó testületekhez, intézményekhez bejárást biztosító) *kapcsolatok, ismeretségek*. A különböző kapcsolati típusok együttes megléte teszi tehát lehetővé egy-egy roma család számára a társadalmi felemelkedést, de legalábbis a társadalmi lecsúszás elkerülését. Önmagában azonban egyik kapcsolattípus sem bizonyul elegendő támasznak ahhoz, hogy a család hatékonyan küzdjön a szegénység ellen.

Nem tudjuk, és ez a kutatás nem is képes vizsgálni azt, hogy mindez – nevezetesen, hogy a különböző kapcsolati típusok kölcsönösen erősítik egymást – vajon a romákra jellemző megfigyelés, vagy etnikai hovatartozástól függetlenül érvényes a szegénységben élőkre, esetleg etnikai identitástól és szociális helyzettől független jelenség.

A borsodi település esetében láttuk, hogy a városban való letelepedés időpontja is fontos meghatározója annak, hogy milyen kapcsolati tőkével rendelkezik egy-egy család, és ettől nem függetlenül annak, hogy milyen módon és minőségben tudja a megélhetését biztosítani. Azok a családok bizonyultak a legsikeresebbnek az elszegényedés elleni küzdelemben, amelyeknek már a felmenői is a településen éltek a szocializmus előtt, és azok voltak a legrosszabb helyzetben, akik a közelmúltban költöztek a

városba (gyakran valamilyen korábbi adósság elől menekülve). Ellenpéldát ugyan mindkét oldalon találhatnánk, mégis látható, hogy a cigányok tömegeit alkotó ipari munkások, akik a hetvenes, nyolcvanas években nehézipari állások reményében hagyták el cigány közösségeiket, sokkal inkább ki voltak téve a rendszerváltást követő gazdasági és munkapiaci hanyatlásnak, mint azok, akik generációk óta az adott településen éltek.

A szegény roma családok kapcsolati jellemzőiről még egy fontos megfigyelést tettünk: azok, akiknek leépülnek a kapcsolatai, előbb a gyenge, majd az erős kötések, a szegények társadalmán belül is kirekesztetté válnak. Hiába élnek rokonaik akár ugyanazon a településen vagy településrészen, gyakran kirekesztődnek a legelemibb interperszonális támogatási formákból is. A folyamat irányát nem tudtuk rekonstruálni: nem látni, hogy vajon az anyagi szegénység és tartós munkapiaci kirekesztődés vezet-e olyan anyagi krízishez, amelyben még a legközelebbi rokonok sem igen tudnak-akarnak segíteni, vagy éppen a legszorosabb – „bonding” – típusú kapcsolatok felolvadása vezet-e a tartós kirekesztődéshez. Az mindenesetre tisztán látható, hogy a szegénység egy bizonyos foka mellett a családi kapcsolatok sem jelentenek biztonságot. Az erős kötéseknek ott nincs megtartó erejük, ahol a nagycsaládban a nukleáris családok többségének már nincs miből megélnie, ahol a családban megtermelt összjövedelem olyan kevés, hogy ha az egyenletesen oszlana el, akkor senkinek sem lenne elég a legalapvetőbb dolgokra sem. Itt a nagycsalád már nem tudja megvédeni tagjait a lecsúszástól. Ők válnak a szegények között is kirekesztetté. A kapcsolati háló újjáépítésére vajmi kevés lehetőségük van az ilyen helyzetben élőknek. A folyamat tehát meglehetősen egyirányúnak tűnik, és gyanítható, hogy a következő generációra is átöröklődik. Evidens módon ezen családok körében a leggyakoribb, hogy tartósan és kilátástalanul eladósodnak egy uzsorásnál, hiszen az ilyen csalásoknak már végképp nincs kihez fordulniuk, amikor már az elemi szükségleteikre sem jut pénz.

A kapcsolati háló és foglalkoztatottság viszonyát vizsgálva egyértelmű, hogy nem csupán a keveseknek meglévő állandó, bejelentett állás, hanem a tömegek megélhetését biztosító alkalmi munkák milyensége és jövedelmezősége is nagy mértékben a kapcsolati háló nagyságának és jellegének függvénye: azoknak van esélyük hozzáférni az alkalmi munkák legjobban jövedelmező és kiszámítható típusaihoz (rendszeres felújítási szakmunkák, építkezések, sofőri munka stb.), akiknek az adott közösségből és etnikumból kinyúló kapcsolataik vannak. Ilyenekkel leginkább az idősebb szakmunkások rendelkeznek, akik még dolgoztak a szocialista ipar üzemeiben. A kedvezőtlenebb alkalmi munkákhoz (nagy beruházásban készülő építkezések, idény-jellegű mezőgazdasági munkák) is kellenek kapcsolatok, de azok nem ennyire bejáratott és bizalmi alapon működnek, elég ismerni a vállalkozók és a munkavállalók között közvetítő toborzókat.

A kapcsolati hálók etnikai dimenzióban végzett elemzése kapcsán láttuk, hogy a különböző tradíciójú és eltérő területeken és időben letelepedett, roma csoportok meglehetősen eltérő adaptációs stratégiával jellemezhetőek, és kapcsolati jellemzőik is gyökeresen eltérhetnek egymástól. Ugyanakkor a legtöbb roma megkérdezett nem rendelkezik erős identitással, nem vallja magát valamely alcsoporthoz tartozónak, legfel-

jebb általánosságban cigánynak. Az ő kapcsolati hálójukat leginkább a családtörténetük és személyes foglalkoztatási helyzetük, illetve történetük, valamint lakóhelyük (integrált, szegregált – város peremén vagy a központjában él) – összességében tehát társadalmi státusuk – határozza meg. Az ő esetükben tehát az általánosságokon túl semmi specifikus nem mondható.

Ezzel szemben az általunk vizsgált, tradicionális oláh cigány közösségben élők sajátos kapcsolati jellemzőkkel bírnak. Itt a háztartások kapcsolati hálózatát az erős és zárt rokoni-családi kapcsolatok jellemzik, amelyeket a megélhetést jelentő üzleti tevékenységekben is intenzíven használnak. Mobilitásukat, azt, ahogyan az „üzlet után mennek”, egyértelműen a területileg nagyon kiterjedt gyenge kötések tudatos ápolása, fenntartása biztosítja. Ezek a kapcsolatok területi, sőt országhatárokon is átnyúlnak. Mindeközben nem rendelkeznek a hivatalokhoz vezető kapcsolatokkal.

A borsodi város zenész cigányainak kapcsolathálózatára jellemző, hogy gyenge kötések átnyúlnak az etnikumuk határain. Az ő megélhetésüket ugyanis hagyományosan a többségi magyarokkal fenntartott jó kapcsolataik alapozták meg – ez volt a biztosítéka annak, hogy hívták őket házhoz, vendéglátásba zenélni. Igaz, mára végletesen beszűkültek a zenélés adta megélhetési lehetőségek, kapcsolati hálójuk azonban továbbra is sokkal inkább a többségi magyarok felé nyitott, mintsem az egyéb roma csoportok irányában.

Az általunk vizsgált beás cigányok kapcsolati hálózatát (pontosabban annak hiányát) az határozza meg, hogy néhány kivételtől eltekintve a belvárosi slumban vagy a város peremén található etnikai zárványokban élnek. Ők nem tudták fenntartani és kapcsolati tőkévé konvertálni a korábban, a bányában végzett munka során kialakult, az etnikumon túlnyúló kapcsolataikat, és ez megélhetési lehetőségeik szempontjából a mai napig meghatározó tényezőnek bizonyult.

Számos megállapítás mellett azonban tanulmányunk sok fontos kérdésre nem ad választ. Nem tudjuk szétválogatni a megélhetési viszonyok és kapcsolatok ok-okozati összefüggéseit: vajon a kapcsolatok beszűkülése a következménye vagy a kiváltója a munkapiaci kirekesztődésnek és elszegényedésnek. Arra sem tudunk választ adni, hogy vajon a hasonló életkörülmények között élő nem roma népesség hasonló kapcsolati jellemzőkkel bír-e. További kérdés, hogy a település mérete vajon mennyiben módosít azon a képen, amelyet cikkünkben felvázoltunk: valószínűleg sokat. Nem tudjuk – csak sejtjük –, hogy a két település közötti különbségek mennyiben véletlenszerűek, és mennyiben köthetőek az adott régió társadalom- és gazdaságtörténeti jellemzőihez, esetleg a közösség sajátosságaihoz. Más településeken végzett vizsgálatok alapján sejtethetjük, hogy egy-egy régió társadalomtörténeti jellegzetességei, illetve a többségi-kisebbségi kapcsolatok helyi történetei nagyon komoly jelentőséggel bírnak a kapcsolati hálók és boldogulási lehetőségek szempontjából.

## Irodalom

- Albert, F., Dávid, B. 2006. *A kapcsolati tőke dimenziói etnikai metszetben*. In Társadalmi Riport 2006. Budapest Társi
- Anderson, E. 1976. *A Place on the Corner*. University of Chicago Press, Chicago
- Barth, F. 1969. *Ethnic Groups and Boundaries; The Social Organization of Culture Difference*. Little, Brown and CO. , London UK.
- Bourdieu, P. 1997. *The Forms of Capital*, in: A. Halsey, H. Lauder, P. Brown & A. Stuart Wells (Eds.) *Education: Culture, Economy and Society*, Oxford: Oxford University Press.
- Dávid B. 2010. *Társas kapcsolatok – a kirekesztődés dimenziói*. In Kóczé (szerk.) *Nehéz sorsú asszonyok feketén fehéren*. Roma nők munkaerő-piaci és megélhetési lehetőségei két kistérségben. MTA ENKI, Budapest.
- Dudwick, N. – Kuehnast, E. 2002. *Better a Hundred Friends than a Hundred Rubles? Social Networks in Transition*. World Bank Economists' Forum, II.: 51–88.
- Dudwick, N. – Gomart, E. – Marc, A. 2003. *When Things Fall Apart: The Study of Poverty in the Former Soviet Union 1993–1999*. Washington D.C.: World Bank. [www.worldbank.org](http://www.worldbank.org)
- Durst Judit 2002. *„Innen az ember jobb, hogyha meg is szabadul” – Megélhetési stratégiák egy kistelepülés cigány közösségében*. *Esély* 2002/4
- Fleck Gábor, Orsós János, Virág Tünde 1999. *Élet a Bodza utcában...* In: *A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság* (szerk.): Kemény István, Osiris–MTA KI
- Golding, J. M., Baezconde-Garbanati, L. A. 1990. *Ethnicity, culture and social resources*. *American Journal of Community Psychology* 18, pp. 465–486.
- Granovetter, M. S. 1973. *The strength of weak ties*. *American Journal of Sociology*, Vol. 78. No. 6. 1360–1380. o.
- Havas, Gábor 1982. *Foglalkozási stratégiák különböző cigány közösségekben*. In Andor Mihály (szerk.): *Cigányvizsgálatok*. Művelődéskutató Intézet, Budapest, 181–202.
- Keefe S.E., Padilla, A. M., Carlos, M. L. 1979. *The Mexican-American extended family as an emotional support system*. In *Human Organizations*, 38, 966–978.
- Kertesi Gábor, Kézdi Gábor 2010. *Szegregáció az általános iskolákban. Számítások a 2006. évi országos kompetenciamérés adatain*. In: Fazekas, Lovász, Telegdy (eds.) *Munkaerő-piaci Tükör 2009*. Budapest, MTA KTI
- Medicine, B. 1981. *American Indian family: cultural change and adaptive strategies*. *Journal of Ethnic Studies*. 8 pp. 13–23
- Messing, Vera 2006. *Lyukakból szőtt háló. Háztartások közötti támogató kapcsolatok roma és nem roma szegények körében*. *Szociológiai Szemle* 2006/2
- Messing Vera, Molnár Emília 2008. *„...több odafigyelés kellett volna”. A roma gyerekek iskolai sikerességének korlátairól*. *Esély* 2008/4
- Messing Vera, Molnár Emília 2010. *Szegény családok megélhetési stratégiái regionális és etnikai metszetekben*. Az OTKA 67898 számú kutatásának kutatási zárójelentése.
- Messing Vera, Molnár Emília 2011. *Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái*. *Esély* 2011/1
- Messing, Vera, Neményi, Mária, Szalai, Júlia 2010. *„Ethnic Differences in Education in Hungary: Survey Report”* *EDUMIGROM Survey Studies*, Budapest: Central European University, Center for Policy Studies. [www.edumigrom.eu](http://www.edumigrom.eu)
- Narayan, D. 1999. *Bonds and Bridges: Social Capital and Poverty*. Policy Research Working Paper 2167. World Bank.
- Portes, A. 1998. *Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology* *Annual Review of Sociology* (24)1–24.
- Portes, A., Landolt, P. 1996. *The downside of social capital* *The American Prospect* (26) May–June pp. 18–21, 94.

*A szociális szféra kapcsolathálózati megközelítésben*

- Putnam, R. 2000. *Bowling Alone – The Collapse and Revival of American Community* New York: Simon & Schuster.
- Rose, R. 1998. *Getting Things Done in an Anti-Modern Society: Social Capital Network in Russia. Social Capital Initiative*. Working Paper 15. World Bank. [www.worldbank.org](http://www.worldbank.org)
- Sik Endre 2003. *Migráció – burokban*. MTA doktori disszertáció. Budapest–Delmenhorst
- Stack, Carol 1974. *All our kin*. Basic Books, NY
- Stewart, Michael S. 1994: *Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és a közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. T-Twins Kiadó – MTA Szociológiai Intézet – Max Weber Alapítvány, Budapest.
- Stewart, Michael S. 2001: Depriváció, romák és „underclass”. *Beszélő* (7–8): 82–94.
- Szalai Júlia 2007: Nincs két ország...? Társadalmi küzdelmek az állami (túl) elosztásért a rendszerváltás utáni Magyarországon. Osiris Kiadó. Budapest
- Virág Tünde 2008: *Változó gazdasági-társadalmi kapcsolatok egy cigányok lakta faluban*. Szociológiai Szemle 2008/1
- Virág Tünde 2011: „Mi tudjuk, hogy jutottunk a putriból egyetemre” [www.community.hu](http://www.community.hu)
- Woolcock, M.. 2001. *The place of social capital in Understanding Social and Economic Outcomes*. ISUMA Canadian Journal of Policy Research 2 (1) 11–17.

NAGY TERÉZIA

## Harmadik világbeli menekültek magyarországi neointegrációjának esélyei

Tanulmányomban egy menekültek körében, valamint budapesti diaszpórákban végzett terepmunka tapasztalatait összegzem. A kutatás során a kapcsolatokra, a kapcsolatok hiányára és a kapcsolatépítésre fókuszáltam, hogy ebből a szempontból is értelmezni tudjam a neointegráció folyamatát. A kapcsolat- és egoháló elemzése ezeket segíti: előbbi a csoporton belüli és csoportközi kapcsolatokra fókuszál, utóbbi az egy-egy egyén életútja során felmerülő és eltűnő, vagy épp állandó (megőrzött és óvott) kapcsolatokat térképezi fel. A kapcsolati szempontú megközelítéssel azt kívánom bemutatni, hogy az integráció hányféleképpen függ a kapcsolatoktól és a kapcsolati kudarcoktól. Úgy vélem, hogy fontos szerepe van a neointegráció kialakításában a kapcsolatoknak és a kulturális, valamint a vallási sajátosságok hatásainak.

### Bevezetés

Magyarországra évente mintegy kétezer–ötezer menekült érkezik, akik közül néhány száz fő befogadása ment végbe (vö. A BÁH statisztikai kiadványfüzetével). Az általam vizsgált harmadik világból érkezettek száma – az előbbi csoporttal átfedésben, de nem teljes azonosságban – pedig csupán néhány száz fő. Tanulmányomban olyan menekültekkel, befogadottakkal és oltalmazottakkal, azok csoportjaival és diaszpóráival foglalkozom, akik Kelet- és Nyugat-Afrika, Maghreb<sup>1</sup>, illetve Dél-Ázsia országaiból érkeztek, akár háborús-politikai, akár gazdasági menekültként. Jelentős részük muszlim (szunnita vagy épp szúfi) – többségük szubszaharai származású –, és vannak közöttük keresztények (ortodox és afrikai keresztények) vagy épp törzsi vallásúak is. Közös vonásuk, hogy mind megjelenésükben, mind nyelvükben, kultúrájukban és legtöbbször vallásukban is eltérnek az őket befogadó magyaroktól.

Az egyes individuumok különböző kompetenciákkal, különböző elképzelésekkel és vágyakkal rendelkeznek, de szempontunkból két

<sup>1</sup> Tunézia, Algéria, Marokkó

fontos attribútum emelkedik ki a sok jellemző közül. Egyfelől az, hogy a frissen érkezők találnak-e összetartó diaszpórát, lehetőleg gazdaságilag erőset, vagy éppen befogadó vallási közösséget, vagy sem. Másfelől hogy a menekültként érkezők milyen elképzelésekkel vágnak neki az Útnak, erre milyen módon készülnek fel, és megérkezésükkor milyen integrációs módszerekkel kísérleteznek. Mindezek mellett az sem elhanyagolható – sőt, kapcsolati szempontból különösen fontos –, hogy az új helyen kialakuló kapcsolatok építését milyen hatások erősítik, illetve gyengítik. Írásom jelentős részét e kapcsolati szempontok vizsgálatának szentelem. A tanulmány további részében azt is szemügyre veszem, hogy az integrációs kísérlet folyamatában milyen szerepe van a magyar (befogadó) társadalom egy-egy aktorának (a diaszpórákat is ekként tekintve), illetve magának a befogadó társadalomnak, s ez hogyan befolyásolja az általam neointegrációként jelölt folyamatot és állapotot.

A békéscsabai befogadóállomáson élő, majd onnan távozó menekültek körében, valamint budapesti diaszpórákban végzett, több éves terepmunkám tapasztalatait, a körükben készült, mintegy száz életútinterjú (narratív-strukturálatlan interjú) és számos beszélgetést kapcsolathálók és ego-hálók elemzésével egészítettem ki. Részt vettem a hétköznapiakban, foglalkoztatott a kulturális találkozásokkal és konfliktusokkal színesített világ; a nemzeti, vallási és családi ünnepeken való részvételem pedig empatikus hozzáállásom jutalma volt, de egyben tovább növelte az értelmezéseim lehetőségeit is. A kutatás során a személyes és társas kapcsolatokra, a kapcsolatok hiányára és a kapcsolatépítésre fókuszáltam, hogy e szempontból is értelmezni tudjam a neointegráció folyamatát. A kapcsolat- és ego-háló elemzése ezeket segíti: előbbi a csoporton belüli és csoportközi kapcsolatokról ad képet, utóbbi egy-egy egyén életútja során felmerülő és eltűnő, vagy épp állandó (megőrzött és óvott) kapcsolatait térképezi fel. A tanulmányomban látható ábrák ezen elemzések egy-egy esszenciái.

A kapcsolati szempontú megközelítéssel azt kívánom bemutatni, hogy az integráció hányféleképpen függ a kapcsolatoktól és a kapcsolati kudarcoktól. Milyen fontos szerepe van a neointegráció kialakításában a kapcsolatoknak, és annak, ahogyan mindezt a kulturális és vallási sajátosságok befolyásolják. A szociális munkások, szociálpolitikusok számára – ezen a területen éppúgy, mint másutt – ez a megközelítés is fontos lehet, ha az integráció egy-egy társadalmi csoport vagy egyén esetében kudarcot vall, és intervenció programra van szükség.

### **Harmadik világbeli menekültek Magyarországon**

Magyarországon számos<sup>2</sup> bevándorló él, egy részük legálisan, mások – ahogy a menekültek túlnyomó része is – illegálisan érkezett hazánkba. A hazájuktól földrajzi értelemben távol kerülő menekültek egy része talál itt élő honfitársakat, egy már jelenlévő diaszpórához tud csatlakozni – pl. az afgánok, irakiak, irániak, líbiaiak, törökök és kurdok. A szomálik, etiópok

<sup>2</sup> Kb. 180 000 fő, túlnyomó többségük a szomszédos államok magyar állampolgárai.

diaszpórája még nem tekint vissza jelentős múltra: közösségük az utóbbi két-három évben kezdett el formálódni, gazdaságilag stabilizálódni és fejlődni. Még mások (elefántcsontparti, szenegáli, mali, kameruni, libériai stb. menekültek) nem találnak diaszpórákat, de bizonyos hasonlóságok alapján kapcsolatba tudnak lépni más menekültekkel, ugyanezen az alapon összetartanak, főképp, ha valamivel szemben kell meghatározniuk magukat. Így lesznek nyugat-afrikaiakká a keletiekkel szemben, muszlim afrikaiakká a keresztény afrikaiakkal szemben, frankofónokká és anglofónokká, vagy épp egy nagyobb választóvonal mentén afrikaiakká a „fehérekkel” szemben. Utóbbi esetben más, szubszaharai térségből érkezettekkel közösen jelölik meg a határokat.

A fentebbiekből az is látszik, hogy a migránsok több dimenzióban is megfogalmazzák a különbségeket és hasonlóságokat, és hogy egyúttal ezek a különbségtételek jelölik ki a kapcsolatépítést, a bizalom határait is. Az első és legfontosabb meghatározás a sokrétű eltérés a befogadó társadalomtól, és csak ezek után következnek a harmadik világbeli menekültek szféráján, körén belüli, dinamikusan változó különbségtételek. A dinamikát a fellépő problémák (megélhetés, munkavállalás, kulturális és vallási különbségtevések) jelentik, de bizonyos választóvonalak állandósulni is képesek. Ilyen, állandósult határ fedezhető fel az etiópok és szunnita és síita muszlimok között, vagy épp a maghrebi és szubszaharai muszlimok között.

Mindezekből az is látszik, hogy a diaszpórákat nemcsak a származás (nemzeti és etnikai származás) vagy kultúra szempontjaiból tekintem egységnek, hanem fontos szempont a közösség kisebbségi mássága (A. Gergely, 2005), valamint az is, hogy a diaszpóra tagjai egymás között kapcsolatokat ápolnak. (A diaszpóra fogalom kapcsán ld. Safran 1991, Wahlbeck 2002, Sik – Tóth 1996 és 2000, valamint Nagy 2007)

A kapcsolati aspektust is figyelembe véve Safran definíciójára kell utalni, ahol két, kifelé mutató kapcsolati szempont is megjelenik: egyrészt az Otthonnal tartott, folyamatos kapcsolat, amely egyúttal meghatározza a diaszpórában élők csoporttudatát és szolidaritását, valamint egy másik szempont, amely a befogadó országra vonatkozik, pontosabban arra, hogy ott nem fogadják el tökéletesen. További – immáron nem kapcsolati – szempont Safrannál, hogy a diaszpórák az eredeti centrumtól (Otthontól) eltérő helyeken is fellelhetőek. A diaszpórabeliek ápolják a szülőföld emlékét, mítoszát, a visszatérés reményét, és elkötelezettek a szülőföld iránt (Safran, 1991). A magyarországi harmadik világbeli diaszpórák kicsinyek, így szűkösek annak lehetőségei, hogy a lehetséges, helyi kapcsolatok közül a nemzeti-etnikai-vallási szempontból azonosakat ápolja az egyén, így gyakran elsősorban a származási ország vagy régió határozza meg a diaszpóra identitását, de ezt éppen átfedi a kulturális, vallási és nyelvi hasonlóság. A kicsinységből fakadóan azonban a diaszpóra tagjai a legtöbb esetben – talán csak a nemzeti ünnepeket, az etnikai mítoszépítést kivételnek tekintve – a tágabb, de a hasonlóságok által szervezett nagyobb mezőben építik egzisztenciájukat, alakítják patrónusi-kliensi kapcsolataikat, vagy töltik szabadidejüket.

A diaszpóra tagjainak részvétele a befogadó társadalomban individuális- és kultúrafüggő. A kapcsolatok építése és ápolása nemcsak a befogadó társadalommal, hanem a diaszpórával is egyértelműen kul-

túrafüggő, ami gender szempontú értelmezéseknek is helyet adhat. Ez jelenti egyfelől azt, hogy a nemek közötti kapcsolatok építése, a vallási határokon átnyúló kapcsolatok ápolása korlátozott, és erősen befolyásolja a származási kultúra vagy a vallásgyakorlás, de azt is jelenti, hogy nemcsak az egyes diaszpórákon vagy vallási közösségeken nyugvó értelmezésre van szükség, hanem a nemi szerepek is fontosak, csakúgy, mint a különböző generációkat befolyásoló szabályok. Igaz, ez utóbbiakat nehéz vizsgálni, hiszen a vizsgált területről elsősorban 18–27 éves (vagy magukat ennyinek valló, de kissé idősebb) férfi menekültek érkeznek, és nagyon ritkán idősebbek, akiknek a kapcsolatépítését nemcsak a traditionalista mentalitás jellemzi, de sokszor a traumatizált lelkiállapot is (vö. Kibreab, 2006: 21–22).

Egyedülálló nők nagyságrendekkel kevesebben érkeznek, és talán még ennél is elenyészőbb a családdal együtt érkező nők száma. Az idő előrehaladtával a diaszpórákban növekszik a gyermekek száma, akik szabadabban alakítanak ki kapcsolatokat. Őket kevésbé kötik a hagyományok, és ha magyar gyermekközösségbe járnak, ott természetesen legalkalmasabban alakulnak ki a „vegyes” kötődések. A vallás és kultúra, a traumák és kudarcok – amelyek szinte determináló tényezőként is számba vehetők – a kapcsolatok kialakításában játszott szerepeik szerint a további fejzettekben még sok szempontból felbukkannak.

### *Ha körvonalazódott a diaszpóra*

A menekültek érkezésükkor számítanak a már korábban érkezettek információira, patronálására (vö. Tilly, 2001). Massey és társai (2001) úgy vélik, hogy a migráció potenciális költsége annál kisebb, minél többen érkeztek a befogadó országba (és jelzem: maradnak is ott). Ez a jövedelemszerzést és az egzisztencia megalapozását is megkönnyítheti. S habár Masseyék úgy vélik, hogy ha kisebb is az elérhető jövedelem, és ha alacsonyabb is a befogadó országban elérhető státus (Massey és társai, 2001: 18–19), mindez még mindig jelentékenyebbnek tűnik a szemükben, mint az Otthon elérhető jövedelem, és a státusesés sem okoz gondot, hiszen virtuálisan az Otthoni társadalom tagjai maradnak.

Úgy vélem, hogy ha nagy vonalakban el is fogadhatjuk ezt a megközelítést, mégis érdemes pontosítani. A magyarországi jövedelem a Nyugaton elérhető jövedelemhez viszonyítva már nem tűnik olyan szerencsésnek, s ez egy kissé befolyásolja a motivációikat, elsősorban a migrációs potenciált növeli körükben. Így sokan továbbvándorolnak, kockáztatva azt, hogy Magyarországgal szemben Nyugaton illegálisan kell majd élniük és dolgozniuk. Az alacsony státus pedig a három vonatkoztatási csoport függvényében értelmezendő: az Otthoni státusnál gyakran alacsonyabb státust érnek el, a befogadó társadalmon belül pedig szinte konzekvensen alacsonyabb státust. Ami a diaszpórán belüli státus vonatkozásait illeti, ezt is fel kell bontanunk: egyrészt sokszor hosszú időbe telik, amíg előrelépés érhető el, másrészt a diaszpóra helyzete (társadalmi-gazdasági helyzete) a diaszpórák között és a befogadó társadalomban szintén befolyásolja azt, hogy mi az, ami elérhető. Gondolok itt arra, hogy egy kicsiny, erőtlen diaszpóra nem kínálhat fel jelentős karriert, habár a

csoporton belüli presztízs ettől nem függ. A presztízsfüggő megbízások, amelyek a státusmegszerzésben szerepet játszhatnak a diaszpórán belüli, Otthonról hozott értékeket tükröznek, így a vallási képzettség, a vallás-oktatás, a vallásosság és a kultúraspecifikus bizalom a vállalkozásba való társulás kapcsán jelenik meg, és egzisztenciateremtő erővel bír.

Ha a diaszpóra már létrejött, a diaszpórán belül fontosnak ítélt szempontok és a kapcsolatépítési készség alapján épül fel a diaszpórán belüli státus. Fontos lehet a vallásosság, a vallási képzettség, a gazdasági potenciál – ezek hiányában az információ birtoklása és az információkkal való „kereskedés” készsége. Az információ birtoklása magába foglalja az olyan, aktiválható kapcsolatokat is, amelyek az egzisztencia kiépítését vagy épp a továbbvándorlást segíthetik.

Az egyes diaszpórák is ilyen, aktiválható kötődések alapján – egy-egy individuumon keresztül – kapcsolódnak egymáshoz, és ilyen kapcsolatok vezetnek a befogadó társadalomhoz is. De gyakran a diaszpórához való kapcsolódás is ilyen, hídszerepű aktorok révén realizálódik. A diaszpórához való kapcsolódás a legtermészetesebb út (vö. Tilly, 2001), hiszen minden hasonlósági attribútum ide irányítja a menekültet, miközben a különbségtételek az egyéb diaszpóráktól, és legfőképpen a befogadó társadalomtól való távolságtartásra készítet, ahogy azt tanulmányom további fejezetében bemutatom majd. A diaszpórához való kapcsolódás létszükséglet, de az Otthon érzetét is biztosítja az idegen kultúra szigetében. A neointegráció<sup>3</sup> – amely nemritkán a szemem előtt kezdett el kiépülni – nagyban függ attól, hogy az egyén milyen nyelven beszél, és hogy van-e saját diaszpórája, illetve tud-e csatlakozni vallási közösséghez.

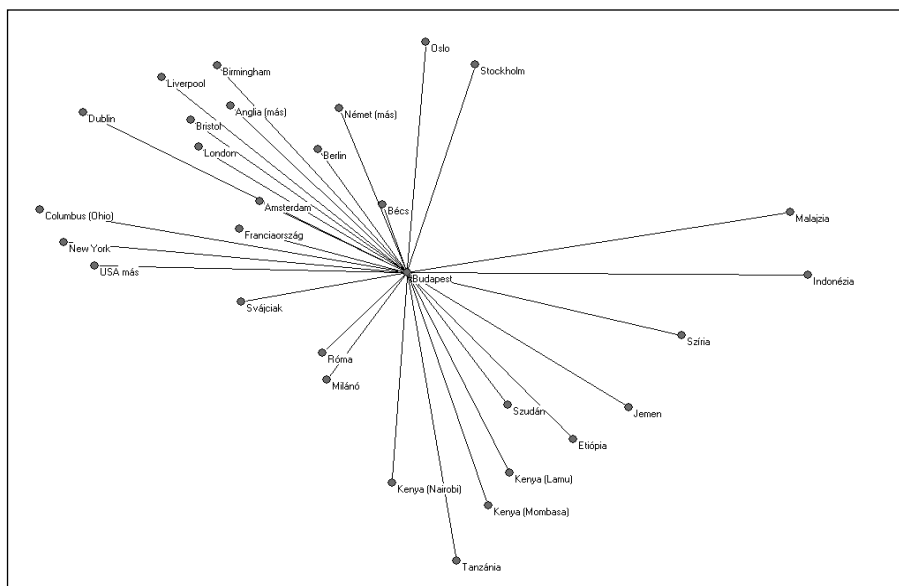
A diaszpórákról szólva nem feledkezhetünk el annak kulturális vonatkozásairól sem, így a hibriditás és transznacionalizmus értelmezéseit is be kell vonni az értelmezési keretbe, amelyre e helyütt nem keríthetek sort bővebben. A transznacionalizmus (ld. Bretell, 2003; Hannerz, 2004a és 2004b; Mau és Tsai 2008; Faist 2010 valamint Menjivar 2010) és a hibriditás (pl. Bhabha 1996; Buden, 2004; Sharaby, 2007) valamint a tradicionalizmus, a hagyományok (vallási előírások) ütközésének a terepe a diaszpóra, és különösen annak határai. A szuverenitás és integráció (a befogadó társadalomhoz vagy a diaszpórához való integráció) kérdései állandó reflexióra készítetik a menekültet. A reflexiók a különbségekre és hasonlóságokra fókuszálnak, és a diaszpórán belül állandóan reprodukálódnak s a kapcsolatokon keresztül áramlanak. Ennek eredménye, hogy a jelentős méretű, gazdaságilag erős, a hagyományait ápoló diaszpórák tagjai out-group személyes, intim és intenzív kapcsolatokat kevésbé ápolnak, és így a befogadó társadalomhoz való neointegráció esélye csökken.

A reflexiókat egy viszonylag új, gazdaságilag gyenge, de mind a Magyarországon belüli, mind a más országokban élő (idősebb), szomáli diaszpóra tagjaival intenzív kapcsolatot ápoló, szomáli közösség példáján érzékeltetve azt mondhatom, hogy habár gazdaságilag gyenge

<sup>3</sup> A neointegráció a szocializáló közeg integrációjának elvesztése után hosszabb-rövidebb idővel alakulhat ki, új társas kapcsolatokon keresztül, egyes sajátságaiiban eltér az integrációtól: a kialakuló új lojalitás reflexív viszonyban áll a korábbi kudarcral, a normatív kontroll elfogadása nem természetes, hanem reflektált és megkérdőjelezett.

lábakon áll a közösség, s a néhány állandó tagon kívül állandó fluktuáció jellemzi (érkeznek, távoznak és visszaérkeznek), a határokat következetesen tudja interpretálni. Nem fehérek, nem feketék, de nem arabok; országuk tagja az Arab Ligának, de az arabok mégsem tekintik egyenlőnek őket; muszlimok a keresztényekkel szemben, szunnik a síikkel (néha a szúfiikkal) szemben.<sup>4</sup> Ezzel egyidejűleg sokféle diaszpórával is megtalálják a hangot: muszlimokkal muszlimként, szubszaharai keresztényekkel az afrikai mivoltuk révén, oromo etiópokkal az etióp külpolitika-ellenességgel, közel-keletiekkel a maghrebi arab-ellenességgel jelzett narratívákban lelik meg a közös hangot. A kapcsolataik elsősorban in-group módon szerveződnek, és a diaszpórán belül (Budapesten, valamint Nyugat-Európa számos országában, Amerikában és Kenyában élő diaszpórák között) a kapcsolatok intenzitása, intimitása magasabb, a bizalom etnospecifikus marad. S egy sajátja a szomáli diaszpórának: a bizalom mentén a kapcsolatok, az információk kölcsönözhetőek. A kapcsolatok kölcsönözhetősége valamint a globálisan összekapcsolódó diaszpóra-hálózat (1. ábra) nem jellemző a többi, általam vizsgált diaszpórára.

1. ábra A globális diaszpóra egy esete. A budapesti szomáli diaszpóra kapcsolatai



Az 1. ábrát tekintve azt láthatjuk, hogy a magyarországi szomáli diaszpóra tagjai számos más országban élő diaszpórával tartanak (különböző intenzitású) kapcsolatot. Minthogy a kapcsolatok kölcsönözhetőek a diaszpórán belül, az itt élők által jelölt kapcsolatokat összesítve ábrázoltam, de megfontolva azt, hogy a további elérhető kapcsolatok is köl-

<sup>4</sup> Interjú Maxamed, Mohamed, Labaan, Abdi Hafiz, Abdiwali szomáli férfiakkal és Ubax szomáli nővel.

csönözhető – és erre volt is példa kutatásom során –, még több helyen élő diaszpórákat érhetnek el a kapcsolataikon keresztül.

A legtöbb, kis létszámú vagy gazdaságilag erőtlennek<sup>5</sup> mondható diaszpóránál megfigyelhető, hogy a klánbeli hovatartozást (szomálik), az etnikai hovatartozást (etiópok), az országukon belüli származást, a politikai elképzeléseket (Yusuf, 1998), valamint az életkort nem veszik tekintetbe, és kifelé látszólag egységessé válnak.<sup>6</sup>

### *Ha (még) nem jött létre a diaszpóra*

Amikor egy nemzeti-etnikai csoportból származók száma kicsi és/vagy e kevés egyén egymás között további határvonalakat képes húzni, a diaszpóra a safrani értelemben nem jön létre. Magyarországon erre nyilván több példa is akad – ilyenek például az etiópok, kameruniak, irániak vagy az általam bemutatandó elefántcsontparti menekültek. Kevés elefántcsontparti él Budapesten, a közöttük lévő baráti kapcsolat nem különbözik a legtöbb más nyugat-afrikaihoz fűződő kapcsolataiktól. Az Otthon képe megjelenik az elbeszéléseikben, de nem olyan helyként, ahová haza kellene térni.

Az egyes kulturális elemek (tánc, zene és elsősorban a djembe<sup>7</sup>) performance szerű megjelenítése egyrészt egzisztenciális lehetőségeket jelent számukra (az egzotikum, tudják ők is, eladható), másfelől kapcsolatokat hoz számukra a befogadó társadalom felé. Más kulturális-vallási elemeket is értelmezhetünk egyszerre kapcsolatépítőként és határokként. Néhányuk nemcsak szúfi muszlimnak, hanem rasztának tartja önmagát, és mivel ez utóbbi épp divatos a magyar fiatalok körében, így hozzájuk is tudnak kötődni. Ugyanakkor más muszlimoktól elhatárolódnak, mind a raszta vallási elképzelések, mind pedig (ők vannak többen) a szúfizmus okán is. A nyugat-afrikaiak által jelzett határokat nem a kibocsátó országok, sokkal inkább az etnikai-nyelvi hasonlóságok jelölik ki, a vallási hasonlóság pedig, amely leginkább az ünnepek közeledtével kerül előtérbe, másodlagos. Más, migráns közösségekkel szemben több kapcsolatot ápolnak a befogadó társadalom tagjaival, és ezen kapcsolatokat nemcsak az egzisztenciateremtést célozzák, hanem baráti és intim kapcsolatokat is jelentenek. Igaz, bármilyen konfliktus esetén mindig a magyarokkal való kapcsolat az, amely elsőként megkérdőjeleződik, s ezt a negatív Európa-kép interpretációi legitimálják.

A diaszpóra tagjai különböző intenzitású és intimitású kapcsolatokat ápolnak a társas környezetükkel, a „Mi és Mások” reflektált és folytonos értelmezése azonban határokat jelöl ki, de egyúttal transznacionális praxisok is alakulnak, kulturális elemek vándorolnak és hoznak létre

<sup>5</sup> Nyugaton, ahol nagyobb létszámú diaszpórák vannak, esetleg az érdekérvényesítő képességet, politikai hatalmat is figyelembe lehetne venni egy hasonló megfontolásnál.

<sup>6</sup> Al-Ali és munkatársai (2001) úgy találták eritreai és boszniai bevándorlók vizsgálatára kapcsán, hogy a politikai hovatartozás, a társadalmi faktorok meghatározzák az aktivitásokban (pl. fesztiválokon, vallási és nemzeti ünnepeken, vagy önkéntességben) való részvételt.

<sup>7</sup> A djembe egy nyugat-afrikai dob, melyet egyre többen használnak Magyarországon is.

hibrid szegélyű diaszpórákat. A diaszpórához való, elsődleges kapcsolat „a máshová való kötődés érzését nyújthatja, egy másféle időérzéklet és elképzelést, egy másirányú modernitást” (Clifford, 2000), és ezzel mintegy állandóan túlnéz a befogadó ország realitásain, ahol megpróbálja rekonstruálni az Otthon esszenciáit, remélve, hogy a hazatérés számára vagy a következő generáció számára realitás lehet.

Tanulmányom ezen, első részében plasztikusan kirajzolódott, hogy a harmadik világból érkezett migránsok elsősorban a diaszpórába, másodsorban a diaszpórák szférájába, s korlátozott mértékben a befogadó magyar társadalomba integrálódnak. A továbbiakban azt kívánom bemutatni, hogy milyen hatások érik az érkező menekülteket, melyek azok a kapcsolati szempontú jellemzők, amelyek a befogadó társadalmon belül mégis kívülállást eredményeznek.

### **A menekültek neointegrációjának útjai – az elszakadástól a neointegrációig**

A százhárom, teljes életútinterjúból kirajzolódik, ahogyan egy egzisztenciális és/vagy esztétikai válság kvázi-kívülállóvá teszi a későbbi menekültet a saját családi, társadalmi és kulturális környezetében. Ez lehet politikai szembenállás, vagy lehetnek olyan tervek (tanulás, vállalkozás), amelyek eltávolítják a környezetétől. Vagyis a menekült mintegy nem elégszik<sup>8</sup> meg azzal a lehetőséggel, amelyet a környezet fel tud kínálni a számára. Ezt követheti a kapcsolatok leépülése<sup>9</sup>, amelyet a kapcsolathálózat-elemzés és az integráció értelmezése szempontjából is kiszakadásnak tekinthetünk.

Európában azokkal találkozhatunk, akik a földrajzi értelemben vett eltávolodást is választják. Legtöbbjük egy integrációs kísérlet álmával vág neki az útnak, és csak ideérve tapasztalja, hogy az Otthoni készségek ehhez nem elegendőek, továbbá hogy kapcsolatok hiányában nehezen talál munkát. Az európai és magyar kulturális és gazdasági környezetben saját idegenségükkel szembesülnek, miközben idegennek és egzotikusnak találják a környezetüket. Ahogy a velük találkozó, úgy ők maguk is elfogadnak és elutasítanak bizonyos kulturális elemeket (pl. párkapcsolati-házassági szokások, étkezési és szórakozási szokások), és ez az, ami kijelöli a helyüket a társadalomban – az eltérő szokások okán kívülre rekednek. Ugyanakkor a saját etnikai vagy vallási szigeteiken megtalálják azon lehetőségeket, amelyekre szükségük van, és így ezen belül építik ki az életüket (ld. Marton, 2000; Olomofe, 2000; Tilly, 2001). Ahhoz, hogy túléljék a kulturális és gazdasági különbségeket, olyan stratégiákat kell kidolgozniuk, amelyek vagy kapcsolatban állnak az európai habitussal, vagy pedig a diaszpórához kapcsolják őket. Így a kevés legális lehetőség

<sup>8</sup> Elsősorban választásról beszélek, mert a kényszer ritkán jelenik meg a narratívákban – ennek egyik oka, hogy ezek retrospektíve megkonstruált elbeszélések, illetve a kényszer (pl. politikai) ritkán eredményeznek egy ilyen hosszú utat, bár erre is van példa.

<sup>9</sup> Ritkán előfordul ellentétes irányban: a társas „kitaszítottság” érzetét követi az esztétikai és egzisztenciális eltávolodás.

mellett két, valós lehetőséget tudnak megragadni: a feketemunka piacára való belépést, illetve a diaszpórához való kötődések megerősítését. Mindkettőt az egzisztenciális bázis kiépítésére tudják alkalmazni, amely megnyithatja az utat a legális munkavégzés felé, esetlegesen az önállóvá válás felé, ugyanakkor az utóbbi a gazdasági rehabilitáció mellett (jórészt) kizárja a személyt az őt körülvevő társadalom integrációjából.

Amellett, hogy sokan akár gazdaságilag is megtalálják a számításukat a diaszpórán belül, a kulturális és vallási különbségek a diaszpóra in-group kommunikációjához kapcsolják, és egyúttal a mitikus Otthon egy változatában találják magukat, ahol olyan kérdésekkel kell foglalkozniuk, amelyek Otthon nem voltak kérdések. Létrejön egy európai-muszlim<sup>10</sup>, illetve egy afrikai-európai intertextus, amely az Otthon esszenciáit is magában hordozza, valamint annak európai változatát, illetve a csalódások sorát. A diaszpóra kollektív tudata, a közös értékrendszer összekapcsolja őket, létrejön a neointegráció, amely reflexív viszonyban áll az Otthon elhagyásával, az átélt csalódásokkal és az Otthon diaszporikus változatával. A lojalitása azonban ez utóbbihoz köti. A gazdaságilag gyengébb diaszpórák tagjai, vagy azok, akiknek (még) nem jött létre diaszpórája, mindenképpen a befogadó társadalomban találják meg az egzisztenciához vezető utakat, a legális és illegális munkák világában, de ezen túlmenően kevésbé kapcsolódnak hozzá. A magyarországi viszonyokat mintegy keretként értelmezik, amely ugyan nem változtatható meg és más is, de itt kell reprodukálniuk a saját miliójüket.

A menekültek neointegrációja tehát elsősorban az Otthon reprodukciója, a diaszpóra felé vezet, és csak néhány kapcsolat irányul funkcionálisan a befogadó, magyar társadalomra.

## Út a diaszpórákhoz

A látens határok, amelyeket fentebb láthattunk az egyes kultúrák vagy épp a menekültek és magyarok között, továbbá a kapcsolati kudarcok, melyeket a továbbiakban mutatok be, együttesen eredményezik azt, hogy a menekültek elsősorban a diaszpórákhoz kötődnek. A saját hazájuktól való eltávolodás a kapcsolataik jelentős részének felbomlásával jár, miközben újak épülnek ki. Az új kapcsolatok kialakulása azonban függ attól, hogy a korábbi kapcsolataik milyen módon értek véget, s a kapcsolat felbomlását az ego elfogadta-e vagy kudarcként élte-e meg – ezek függvényében lesz nyitott vagy sem, új gyenge vagy erős kötések<sup>11</sup> kialakítására. Továbbá bizonyos kulturális vonások is átszínezik ezt

<sup>10</sup> Ezen intertextusban megjelenő európaizálódást, iszlamizálódást és multikulturális vonásokat a brit muszlimok körében tapasztaltak alapján írja le Tahir Abbas (2007). Írása az e műben megjelenő attribútumokkal még nem vethető össze a magyar helyzet minden vonatkozásában – elsősorban amiatt, hogy egy nem ennyire látható, nem ennyire nagyméretű közösség él Magyarországon, de egy megközelítést Relatív egzotikum címmel interpretáltam (Nagy 2008). További narratív értelmezést pedig Nagy (2009).

<sup>11</sup> Granovetteri értelemben erős kötésnek nevezzük a magas intimitású és intenzitású kapcsolatokat és gyenge kötésnek az alacsony intimitású és intenzitású kapcsolatokat. Az integrációtól az információáramlásig sokféle funkciót töltenek be.

a nyolc<sup>12</sup> lehetőséget, például a férfi–nő kapcsolat kiépítésének lehetősége a muszlimoknál, a különböző gyászfeldolgozás vagy épp az etnikai határok átjárhatóságának kérdése.

A folyamat viszonylag hosszú – s talán azt mondhatjuk, hogy az ún. gazdasági menekültek esetében még hosszabb –, de relatíve jól szakaszolható. Az Otthontól való földrajzi eltávolodást több döntés előzi meg, ami a kapcsolathálózat tudatos vagy sorsszerű átrendeződésével jár. Utóbbi esetben haláleset, távozás vagy más ok miatt megszűnő kapcsolatok feldolgozása az első lépés. Amennyiben nem sorsszerű, hanem esztétikai-egzisztenciális válságot érzékelünk, két út van: a válságot követően felbomlanak a korábbi kapcsolatok és új kapcsolatok épülnek ki, melyek megerősítik az ego új értékrendjét, illetve segítik az elvándorlást; másik útként értelmezhetjük azt, amikor a válságot megelőzi a kapcsolatok felbomlása, a normatív erő gyengül és teret enged új, a tradicionálistól eltérő vágyaknak, sikerkritériumoknak és életútmodelleknek, amelyek egyike lehet a migráció.

Ritkán találkozhatunk olyan, a „normális” kapcsolathálózatban általánosan meglévő, de az egyes esetekben (az elméleti alapokon megfogalmazott) *létre nem jött, erős kapcsolatokkal* – például az árván felnőtt gyermek esetében, vagy épp a házasságon kívül született gyermek esetében hiányoznak erős kapcsolatok. Így Chris esetében, aki házasságon kívül született, az apa családja egyértelműen hiányzik, de az anyát is kitagadta a családja, és a falu is elítélte a kis ibo nukleáris családot, így barátkozásra sem adódott mód.<sup>13</sup>

A szülőhazától (s még inkább az Otthontól) való eltávolodás kapcsolati szempontból két irányból ragadható meg: meggyengülnek azok a kapcsolatok, amelyek az adott helyhez kötik, és megerősödnek azok, amelyek segíthetik az elvándorlást. Utóbbi esetben olyan kapcsolatokra gondolhatunk, amelyben valaki pl. megtanítja angolul, hozzásegíti egy ukrán vízumhoz, vagy épp egy embercsempészhez, de még inkább, aki anyagilag is tudja támogatni. A háborús menekültek ebben nem különböznek a gazdaságiként aposztrofált menekültektől, és még ha a térbeli elvándorlást kényszer szüli is, az Európa (vagy más területek) felé vezető úthoz számukra is szükség van ilyen kapcsolati átrendeződésre.

A több szakaszban megtett út végén a migráns egy menekülttáborban találja magát, ahol a sokféle, lehetséges kapcsolatból – honfitárral, más menekülttel (hasonló vagy különböző attribútumokkal), szociális munkással és a bevándorlási hivatal dolgozóival kialakítható, lehetséges kapcsolatból – kiszűrheti a számára fontos és megvalósítható kapcsolatokat.

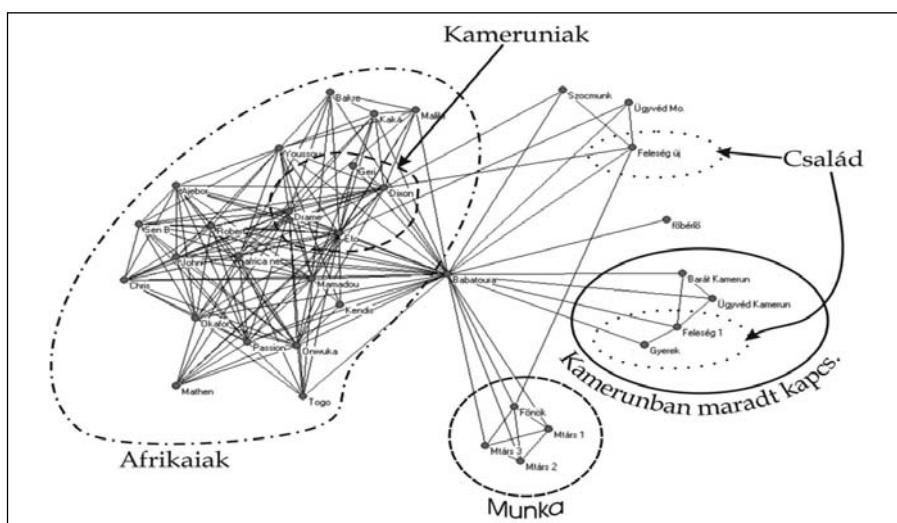
<sup>12</sup> A nyolc lehetőség a következő 3 dimenzió kombinációjaként jelenik meg: 1. Erős/gyenge kötés. 2. Megszűnt/létre sem jött kapcsolat. 3. A kapcsolati kudarcot az ego elfogadja vagy elutasítja. Azaz: 1. megszűnt erős kötés – elfogadja; 2. megszűnt gyenge kötés – elfogadja; 3. létre sem jött erős kötés – elfogadja; 4. létre sem jött gyenge kötés – elfogadja; 5. megszűnt erős kötés – elutasítja; 6. megszűnt gyenge kötés – elutasítja; 7. létre sem jött erős kötés – elutasítja; 8. létre sem jött gyenge kötés – elutasítja.

<sup>13</sup> Interjú: Chris, ibo keresztény férfi

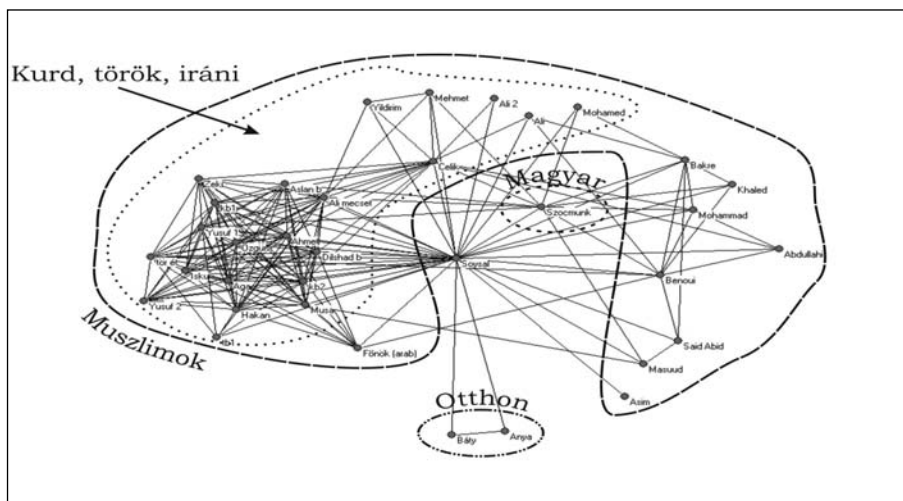
*A menekültek neointegrációjának kapcsolati szempontú értelmezése*

A neointegrációban megvalósuló és hiányzó kapcsolatok értelmezése többretű: a „normális” kapcsolathálózat három morfológiai eleme (családi, baráti és munkahelyi kapcsolatok) meglétének vizsgálata, ezek számossága és minősége vezethet a kapcsolati hiányok hatásának értelmezéséhez, a menekültek neointegrációja kettősségének megismeréséhez.

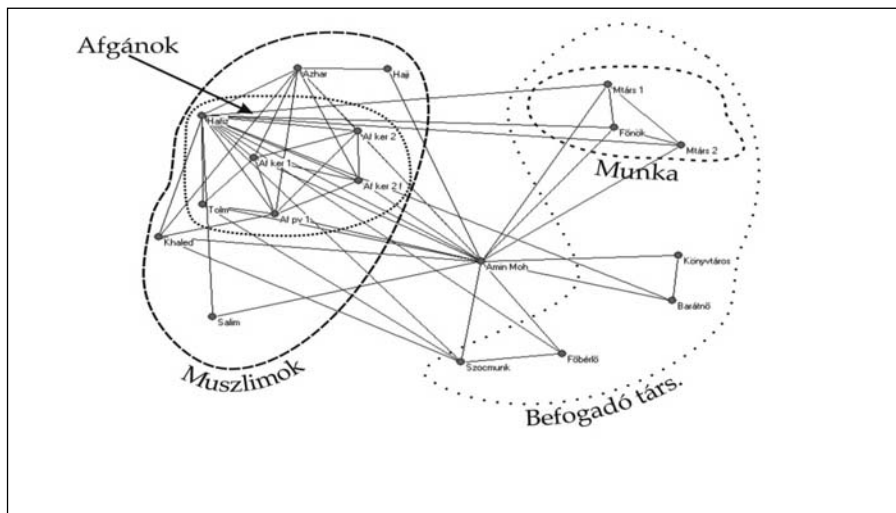
2. ábra Egy esztétikai-egzisztenciális válságot követő neointegráció.  
Babatoura, kameruni férfi



3. ábra Az esztétikai-egzisztenciális válságot követő neointegráció egy esete.  
Soysal, kurd férfi



4. ábra A kapcsolati hiányokkal terhelt integrációt követő neointegráció.  
Amin, afgán férfi



Egy menekült ego-hálóját (2., 3. és 4. ábra) vagy a diaszpórák kapcsolódását vizsgálva két dologra derül fény: az ego-hálóban lévő arányok megváltoznak – a család helyett a baráti kapcsolatok javára, valamint a kortárs kapcsolatok helyett az etnikailag és/vagy vallásilag homogén kapcsolatok felé billentek.

A 2. ábrán Babatoura kapcsolatait mutatom be. Ő otthon sajátos konfliktusba került: keresztény neveltetése és a törzsi hagyományok között vívódva, valamelyest az életét mentve hagyta el a szülőföldjét, a faluját, amelynek vezetője lehetett volna, ha elfogadja a hagyományos rítusokat. Szerencsétlen véletlenek sorozata után jutott Magyarországra, ahol kis számú kamerunival került kapcsolatba. Az utazás és a menekültügyi eljárás hónapjai során csak ritkán tudott az otthon maradottakkal kommunikálni, kapcsolatai leépültek. A családgyesítés sem járt sikerrel, később ezért válásra is sor került. Egyéb családi kapcsolatai is leépültek, majd két évvel később magyar nőt vett feleségül. A baráti és munkatársi kapcsolatai elsősorban a budapesti nyugat-afrikai közösségből kerültek ki, és csak egy-két magyarral sikerült kapcsolatban maradnia. A házassága révén szerzett rokoni kapcsolatokat nem ápolta. Az afrikaiakkal viszont jó kapcsolatokat ápol, köztük tölti munka- és szabadidejét, s közöttük érzi otthon magát. Az ábrára tekintve is láthatjuk, hogy túlnyomórészt afrikaiakkal tart kapcsolatot, a nyelvi-kulturális közelség a meghatározó a kapcsolataiban.

Soysal esetében (3. ábra) az etnikai-nyelvi közelség még inkább hangsúlyos, de ebben az is közrejátszik, hogy a kurd-török-iráni közösségek gazdaságilag is elég erősek ahhoz, hogy körükben munkát találjon és egzisztenciát teremtsen. Ő politikai okok miatt menekült el a hazájából, de Magyarországon a megélhetése miatt e szempontokat félretéve a török és muszlim közösségen belül építette fel életét. Neointegrációját vizsgálva azt is láthatjuk, hogy az otthoni közösségtől jórészt elszakadt, de számos kapcsolatot tudott újonnan kiépíteni. Elutazása elszakította a kapcsolatait, de az új helyzetben csak a megszűnt családi kötések vannak hatással a kapcsolatépítő potenciáira, egyelőre nem tervezi a családalapítást, de számottevő ismerősi kapcsolattal rendelkezik.

Amin fiatal, afgán férfi, akinek szinte még gyerekefjével kellett elmenekülnie a hazájából, miután családjának jelentős részét megölték. A retrospektív adatokból kiderül, hogy egy nagy, többgenerációs családban, hetedik gyerekként nőtt fel, és számos barátja volt. A megérkezése után általában egy vagy két afgánnal, esetleg pakisztánival állt szóba, illetve erősen támaszkodott a szociális munkás segítségére. Később azonban további, bár kis számú muszlim, illetve afgán kapcsolatot ápolt, és mivel sikerrel talált egy befogadó munkahelyet, magyarokkal is kapcsolatba került. Ha azonban megnézzük a kapcsolatainak morfológiáját (4. ábra), azt láthatjuk, hogy a családi kapcsolatok teljes mértékben hiányoznak (holott édesanyja és még néhány rokona él), a további kapcsolatai is viszonylag kis számúak, és az ábráról ugyan nem olvasható le, de a narratívákból kirajzolódik, hogy e meglévő kapcsolatok is esetlegesek, valamint se nem intenzívek, se nem intímek. A kapcsolattartást ösztönző bizalom hiánya mellett a kapcsolatok múltékonysága jelenik meg az elbeszélésében.

Értelmezésében a morfológiai elemek megléténél fontosabb a kapcsolatok hiánya, a kudarc érzete, és ennek hatásai az új kapcsolatok kiépülésére.

#### *A múltbeli kapcsolatok hiányának hatása*

A retrospektív vizsgálatból kiderül, hogy a múltban megszűnt vagy létre sem jött kapcsolatok, de még inkább ezek szubjektív megélése (amelyet némely ponton a vallásosság és a kultúra is befolyásol), hatással van a kapcsolatépítési készségre, annak irányaira. Amennyiben a kapcsolat hiánya negatív érzésekkel társul, azaz az egyén kudarcnak tekinti, hiányolja, stb., nemcsak a térbeli mobilitás (vö. Ghatak – Sassoon 2001) esélye növekszik, de azzal párhuzamosan az új helyen való beilleszkedés esélye is csökken. Az erős kötések hiánya az erős kötések építésében bizalmatlanságot, a gyenge kapcsolatok (Granovetter 1991) hiánya ezek építésében motivátlanságot eredményez. Minél inkább terhelt egy múltbeli ego-háló a morfológiai hiányokkal, annál valószínűbb, hogy az ego kapcsolatépítési potenciálja gyenge (ld. Amin példája, 4. ábra). Emellett a kapcsolatépítési hajlam már akkor is gyengül, ha csak egy-egy fontos kapcsolat megszűnése vagy hiánya is kudarcérettel társítva jelenik meg a narratívákban.

Dawit etióp, középkorú sportember, felesége és gyermeke Addis Abebában maradt. Politikai okokra hivatkozva (ellenzékiként fenyegetett helyzetben van) kért menekültstátust. Az otthoni kapcsolatait jellemzi, hogy a családját a szülőfaluban hagyta, és feleségével a fővárosba költözött, ami eleve valamiféle dezintegrációs folyamatot jelez. A narratív interjúból az esztétikai-egzisztenciális válság egy típusa rajzolódik ki: a személyes jövővel való elégedetlenség, amely a vonatkoztatási csoport (sikeres sportoktatók és sikeres diaszpórábeliek) céljaival párhuzamosan az otthoni társadalmi valóság kritikus szemléletéhez vezetett, és ezzel egyidejűleg a kapcsolatok ápolása is visszaszorult. A folyamatot kiegészítették a következők is: a közösség politikai megosztottsága hatással volt a baráti kapcsolatainak felszámolására, ami feszültséget okozott benne, s a vallási közösség pedig nem tudta kielégíteni a szellemi igényeit. Minden kapcsolatot számon tart, és ezek felbomlása kudarcot jelent. Megérkezése után tíz hónappal az etnikailag homogén kapcsolatok száma ha apránként is, de növekedett, míg az etnikumán

### *A szociális szféra kapcsolathálózati megközelítésben*

túlnyúló, a vallásilag homogén kapcsolatok, és a befogadó társadalom tagjaival tartott kapcsolatok száma igen alacsony maradt. Bizonyos funkcionális kapcsolatok megmaradtak, de a funkciót betöltők személye változott (nemcsak a lelki vezető, de a szerető is csere áldozata lett időnként). Az életútinterjú során arról beszélt, hogy ez most egy ideiglenes állapot, „lehet, hogy hazamegy, lehet, hogy Nyugatra megy, és egyébként se talál időt a kapcsolatokra, amik ráadásul mindig csak bosszúságot okoznak, ha vitatkozni akar, akkor meg ott vannak az etiópok”. Az elbeszélésből az is látszott, hogy nemcsak ideiglenesnek tekinti az állapotát, de nagyon megviselte a kapcsolatainak, különösen a baráti kapcsolatainak a felbomlása, és ezért próbált új helyen megtelepedni, de „itt barátokra nem nagyon akar áldozni”.

Korlátozott mértékben a családtagokkal is megmaradhat a kapcsolat, ha a családtagok internet- és telefonközelben élnek. A családi kapcsolatok jelentős része azonban felszámolódik, de legalábbis háttérbe szorul és csak szükség esetén aktiválódik. A múltbeli kapcsolatok egy része újból megjelenhet, ha azok Nyugatra elszármazott családtagok és ismerősök, és fel tudja venni velük a kapcsolatot. Ez utóbbi esetben rég megszakadt kapcsolatok aktiválódhatnak, és egyúttal szervezi a globális diaszpóra-háló is. Ezen kapcsolatok növelik a továbbvándorlás esélyét, ritkán pedig támogatják az egzisztencia megteremtését.

A kibocsátó ország és a befogadó ország között hosszú az út, kapcsolatok épülnek, átmeneti kontaktusok és egyezségek születnek, amelyeket a funkció mellett a fentebb már sokat taglalt kulturális és vallási hasonlóságok alapoznak meg. De gyakran az utazás során traumatizálódnak a menekültek, ami szintén (negatív) hatással van kapcsolatépítő készségükre.

### *A neointegrációban bekövetkező kapcsolati kudarcok és hatásaik*

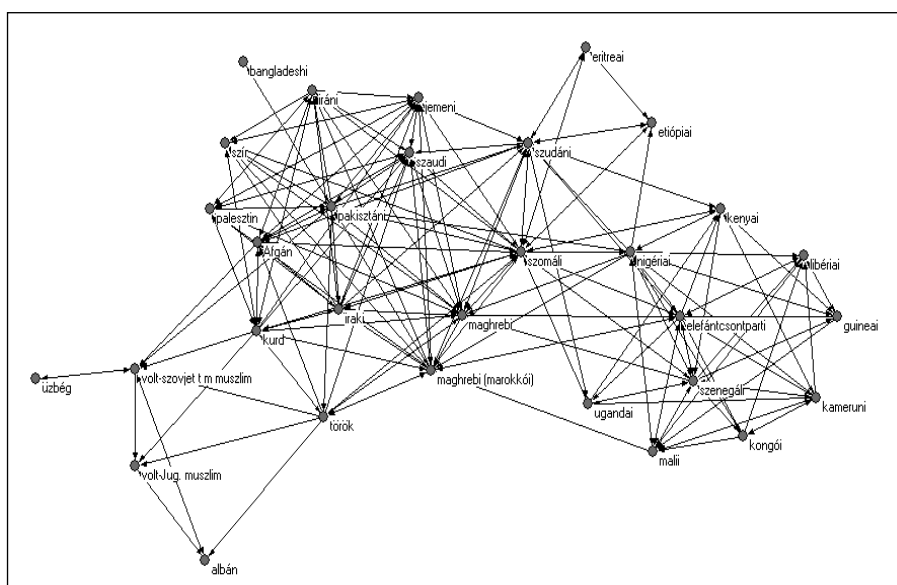
A neointegráció kifejlődése során is felmerülhetnek olyan problémák, kapcsolati kudarcok, amelyek a transznacionális kapcsolatok kiépülésének esélyét csökkentik, vagy más szempontból tekintve: határokat húznak és falakat emelnek.

Ez részben – erre gondolnánk elsősorban – a befogadó társadalom és az aktor közötti problémákat jelenti, amely a diszkrimináció, kirekesztő magatartás mellett olyan eseteket is magába foglal, amikor az egyes személyek részéről a sikertelenség magyarázata a kirekesztés, diszkrimináció, netán rasszizmus. Az, hogy a munka- és ismerősi kapcsolatok kiépítése során bekövetkező, kapcsolati hiányok kudarcot jelentenek, és hogy a kudarc okát az etnikai-vallási eltérésekben látják, a következő kapcsolatépítésben is reflektálódhat, és a befogadó társadalom és a menekültek diaszpórája közötti kapcsolatok elbizonytalanodhatnak. Ennek oka, hogy a diaszpórában belüli kommunikáció egyik domináns textusa a befogadó társadalomról és az azzal való kapcsolatokról, ezen belül pedig a kapcsolati kudarcokról bizalomvesztést, csalódottságot tartalmaz.

A diaszpóra-közi kapcsolatok – amelyek az 5. ábrán is jól látható módon sokszínűek – sem determinálják a jószomszédi viszonyt. Itt épp úgy létrejöhetnek kapcsolati hiányok, megjelenhet az etnikai kirekesztés és előítélet, mint a befogadó kultúra célcsoportjának viszonyában. A sok-

színű kapcsolatok a diaszpórák között a hasonlóság–különbözőség eseti értékelésén alapulnak. A korábban leírt, latens határok a hasonlóság okán átjárhatóak, de minél kevesebb hasonlóságot érzékelnek, annál biztosabb, hogy csak funkcionálisan kerülhetnek elő a kapcsolatok, és akkor is csak végső esetben. Minél nagyobb a kulturális távolság, annál kevesebb az esélye a kapcsolat magasabb intenzitásának, illetve bizalmosságának.

5. ábra A diaszpórák egymás közötti kapcsolatai Budapesten, 2007–2008



Az 5. ábrán jól látható módon egy afrikai és egy muszlim klikk határán jelennek meg a szomálik, és mindezek peremén azon afrikaiak, akik nem muszlimok, illetve azok, akik muszlimok, de kulturálisan, nyelvileg távol esnek a centrumtól (pl. a törökök, üzbégek stb.). Az előítéletek – amelyek egy kritikus helyzet során könnyen kerülnek előtérbe, mintegy az okok magyarázataként – részben a diaszpóra kollektív tudatában is ott vannak, részben pedig frissen, a diaszpóra-közi párbeszédben is generalizálódnak. Ezek tehát az interkulturális félreértésekből is, de a személyközi problémák magyarázataként is megjelenhetnek, és rögzülhetnek az in-group narratívákban.

Az ilyen, etnikai alapú magyarázatokat előhívó, kapcsolati kudarcok, ha rögzülnek, ha a kollektív tudás részévé válnak, ha az egyes diaszpóra-közi kapcsolatok során behívható magyarázatként jelennek meg, *latens határokat* emelnek. A diaszpórák kollektív tudását ráadásul átörökítik a később érkezeteknek, így a latens határok hosszú távon rögzülhetnek. A latens határok sora pedig determinálja azon csatornákat, amelyen keresztül a neointegráció kiépülhet: a diaszpórák belüli kapcsolatok és egy-két, a diaszpóra bizalmát élvező transznacionális csatorna maradhat a neointegráció forrása.

### *A kapcsolatok kiépülésének esélyei és kudarcai*

Bármennyire is szükséges, hogy az újonnan érkezett menekült kialakíthassa egzisztenciális bázisát, a kapcsolatok kiépülése fennakadhat a kulturális-vallási határokon, vagy épp a kudarckok hatására gyöngülhet a társas lét iránti igény. A kapcsolatépítésre való nyitottságra nincs hatása a kapcsolati kudarckoknak, ha a személy belenyugszik, ha elfogadja a kudarc tényét, vagy ha egy idő elteltével kialakul ez a belenyugvás. Ha azonban a kapcsolati kudarcot az egyes személyek elutasítják, a kép megváltozik: a kapcsolatok léte, az ego-háló morfológiája, a kapcsolatok kialakítására irányuló készségek, a neointegráció eltérő lesz.

Maxamed 50 év körüli, szomáli férfi. Háfid ul-Korán seikh, azaz a Korán kiváló ismerője, akinek két felesége és kilenc gyermeke maradt egy kenyai menekülttáborban. További három (legidősebb) gyermekét megölték, ahogy a bátyját, a húgait és további rokonait és barátait is. Minthogy a család egyesítés procedúrája sikertelen volt, bizonytalanná vált, hogy miért is van itt, és hogyan tud gondoskodni a családjáról. A nagyszámú szomáli diaszpóra tagjaiból válogatva egy-egy szomálival tartott kapcsolatot, mindaddig, amíg Nyugatra nem tudott távozni, ahol hasonló módon járt el. Családi kapcsolatokat már nem épített, az etnikailag és vallásilag homogén kapcsolatokat is kevés intenzitással ápolta, az otthoni kapcsolatokat pedig nem tudta ápolni.

A fentebb már említett, keresztény ibo férfi, Chris esete még plasztikusabban mutatja, ahogyan a kapcsolati kudarckok elutasítása csökkenti a kapcsolatépítési hajlamot. De az is csökkenti, ha az egyén úgy véli, hogy a másik fél hibájából bomlik fel egy gyenge kötés (pl. önzés okán), vagy ha épp egy hirtelen tragédiát nem tud elfogadni, esetleg a kapcsolat hiányát egy hagyomány, szokás, erkölcsi dogma okozza (pl. törvénytelen gyerek), akkor gyakran úgy vélheti, hogy a kapcsolatokra nem kellene energiát fordítania, és bizalmatlan lesz vagy félni fog a veszteségtől.

Az ilyen esetekben a kapcsolatok száma (relatív és abszolút száma) kevesebb, egyes morfológiai elemek hiányoznak, a kapcsolatok kialakításának készsége, az arra irányuló vágyak csökkentek vagy elutasítottak, és a neointegráció törekeny. A szolidaritást tekintve azt láthatjuk, hogy az meglehetősen gyengévé válik, a közösségi lojalitás megkérdőjeleződik, és inkább az elvont fogalmakra irányul, például a kereszténység eszméjére, az ibo kultúrára, ritkán pedig a befogadó államra. Mindennek azonban nyilvánvalóan nem lehetnek kapcsolati vonatkozásai.

Összegezve azt állítom, hogy a korábbi kapcsolatokban átélt kudarckok elutasító értékelése az, amely befolyással van az integrációra, mégpedig negatívan. A múltbeli és a neointegráció során keletkezett, kapcsolati kudarc, valamint a diaszpórák homogenitáson alapuló bizalmassága az a kettősség, amely a menekülteket a diaszpórához, illetve a diaszpórákat egybefogó szférához kapcsolja. A befogadó társadalommal jórészt funkcionális (jövedelemszerző, szociális segítséget igénylő) kapcsolatok jönnek létre, de elsősorban olyankor, amikor a diaszpóra gazdasági potenciálja nem olyan jelentékeny, hogy az egyes személyeket integrálni tudja. A befogadó társadalommal való kapcsolatok intenzitását korlátozzák a kapcsolati hiányok és kapcsolati kudarckok, a (nem-kapcsolati szem-

pontú) családottságok, az előítéletek, és a diszkrimináció tapasztalatai a kialakuló kapcsolatokban.

Minél kisebb egy diaszpóra, annál biztosabb, hogy kifelé is keresnek kapcsolatokat, de az intenzívebb, szorosabb kötések a diaszpórán kívüli, ám valamilyen szempontból hasonló csoportokkal jönnek létre. A kör a kvázi azonostól a legkevésbé hasonló felé tágul, ha a közelebbi (hasznalóbb) csoportok sem tudják biztosítani azon lehetőségeket, amelyek a fizikai és lelki szükségleteket kielégíthetik. Így a gyengébb gazdasági pozíciójú diaszpórák (pl. kameruni, libériai, kongói, eritreai, palesztin, kurd) tagjai több, transznacionális kapcsolatot ápolnak, mint az olyan, jobb pozícióban lévők, amelyekben a munkavállalás, üzleti kapcsolatok is megoldhatók (afgán, jemeni, szír, maghrebi, török stb.). A kapcsolati tőke gazdasági tőkévé való konverziója is elsősorban a diaszpórán belül vagy diaszpórabeli kapcsolatok felhasználásával működik.

A neointegráció ego-háló morfológiája nem hasonlít az első (otthoni) kapcsolathálózat morfológiájához, a morfológiai elemek közül kettő (a családi és az iskolai-munkahelyi) visszahúzódása mellett azt is láthatjuk, hogy ezek az új kapcsolatokban sem jelennek meg nagy számban. Ellenben az etnikai-vallási homogén kapcsolatok egyes esetekben jóval nagyobb számúak a neointegrációban, mint az első integrációban a baráti kapcsolatok. A diaszpórákban a kapcsolatok felértékelődnek (vö. Gödri 2008), és a kapcsolatok ápolása sokszor az egyetlen út a megélhetés forrásainak eléréséhez (gazdasági kapcsolatok, információcsere formájában), az otthonosság érzetének megteremtéséhez.

### **A neointegráció folyamatában megjelenő segítők szerepe**

Amellett, hogy a menekültek az individuális adottságaiktól függően építik a kapcsolataikat, patrónusi-kliensi kapcsolatokat alakítanak ki, klikkek közötti hidakként jelennek meg és az információk, az elérhető javak és lehetőségek terjesztésében különböző mértékben vesznek részt. Vannak olyan személyek, akik különös szerepet játszanak a menekültek neointegrációjában.

#### *A szociális munkástól a befogadó munkahelyig*

Az integrációt a befogadó társadalomba többen, több ponton segítik. A menekült már a jogi státusának rendezése előtt, a befogadó állomásokon találkozik szociális munkással, aki segíti az ügyintézésben, tájékoztatja a lehetőségeiről és kötelességeiről, később segíti a nyelvtanulás megszervezésében, munkát, albérletet keres. További, segítő beszélgetésekben méri fel az egyéb szükségleteket (orvos, pszichiáter) és problémákat. Ő az, aki lényegében az első kontaktust jelenti a befogadó társadalommal, és aki egyben ütköző is, a befogadó társadalom és a menekült között. De ahogy növekszik az egyes személyek kötődése a diaszpórához, úgy csökken a szociális munkások szerepe, ami ideális lehet, ha megelégszünk azzal, hogy az egyén a diaszpórához kötődik. Igaz azonban az is, hogy a homo-

genitáson alapuló, bizalmas kapcsolatokat nehezen lehet felülmúlni. Néhány interjúból<sup>14</sup> mégis az derül ki, hogy egy-egy ponton szükséges lenne a szociális munkások beavatkozása, talán meg is történik, de az interjúalanyok elégedetlenek vagy csalódottak a beavatkozás eredményét illetően. Ráadásul – a menekültek szemszögéből tekintve – ők képviselik az állam és a magyarok álláspontját, igaz, valamelyest közvetlenebb formában, mint a bevándorlási hivatalnokok.

A szociális munkásokon kívül néhány apróbb szervezet foglalkozik még a menekültek helyzetével, a kulturális elfogadásukkal, esetenként a segítségükkel, de ez utóbbi alapvetően a nagyobb, humanitárius szervezetek révén zajlik.

A neointegrációban jelentős a befogadó munkahelyek szerepe, és itt most csak a magyar vagy multinacionális cégekre kell gondolnunk, a diaszpórabeli vállalkozásokat lentebb tárgyaljuk. A munkahely – még ha illegális is – jövedelemforrás, kapcsolatok sokasága és nyelvtanulási lehetőség, azaz lépések sora a neointegráció felé. A legtöbb esetben azonban a menekültek szakképesítést nem igénylő munkát kapnak, amelyből alacsony, a szükségletek kielégítéséhez kevés jövedelem származik, s az emberek nem tudják a képességeiket kihasználni. Emellett a munkahelyi kapcsolatok ritkán konvertálódnak, az eredeti funkció mellé nem emelnek újabbakat, uniplexek maradnak, aminek okai azonban kimerülnek a transznacionális sajátosságokban (nyelvi, kulturális, vallási különbségek, kölcsönös előítéletek).

A befogadó társadalom felől érkeznek továbbá az önkéntes segítők, akik kiegészítik a szociális munkások tevékenységét, foglalkozásokat tartanak a menekülttáborokban, és esetenként az egyes emberek és a magyar kultúra közötti közvetítőként is értelmezhetjük szerepüket.

### *A vallási vezetőktől a diaszpóra gazdasági elitjéig*

A neointegráció kialakulásában szerepet játszanak még a diaszpórák prominens személyiségei, így a vallási vezetők, az otthon is magasabb presztízsű aktorok, valamint a diaszpórában magasabb pozíciót elért személyek.

A muszlim diaszpórák a budapesti három nagyobb mecset és további kisebb imahelyek köré szerveződnek. A mecsetek vezetői segítenek a pszichés problémák, a Koránból levezethető életvezetési problémák megoldásában, de véleményvezetökként formálják is a diaszpórákat. A státushierarchiában az imámok, sejkhek, hádzsik járnak elől, és a velük való kapcsolat ápolása a muszlim közösségen (ummán) belüli helyzet legitimálását is segíti, miközben ezen kapcsolatokon keresztül elérhetőek materiális és immateriális források is. A globális umma által preferált vélemények terjesztése mellett az egyes klikkek – melyek etnikai alapon szerveződnek általában – közötti kapcsolatok gondozását látják el. A menekült aktorok az ummában való pozíció megszerzésével a diaszpó-

<sup>14</sup> Dawit amhara (etióp), Hassan algír, Ali kurd, Ahmad palesztin, Ali líbiai, Ashenafi amhara, Mamadou senoufo, Babatoura bamileke férfiakkal; Ubax szomáli, Naseem pakisztáni, Mamme libériai nővel készült interjúk.

rák szférájában alakítanak ki önmaguk számára helyet. A saját diaszpórájukhoz etnikai alapon is hozzáférnek, de a státusukat a vallási közegben elért pozíció megerősíti, azaz, ha valakinek a Koránban való jártasságát a muszlimok elismerik, akkor a saját diaszpórán belül is magasabb lesz a pozíciója. Ez viszont a diaszpórához és az ummához való kötődést erősíti tovább, hiszen a kölcsönös kötődés esetlegesen kifizetődő lehet, mivel a vallásos ember megbízhatóbbnak minősül, amely az üzleti vagy munkakapcsolatban is sokat jelent. Így lehet a diaszpórán belüli munkákhoz hozzáférni. Ez egyúttal viszont tovább erősíti az egyén szegregálódását a befogadó társadalomtól, s növeli az esélyét a diaszpórához való (kizárólagos) kötődéshez.

A harmadik világból érkezett keresztény – ortodox, afrikai keresztény, neoprotestáns – menekültek helyzete a vallási közösségeken keresztül épp így erősödik, de az a legkevésbé sem egyszerű, hogy melyik keresztény közösséghez csatlakoznak. Még az ortodox keresztények – akik pedig találhatnak az otthonihoz hasonló közösséget – sem bíznak abban, hogy befogadják őket. A legtöbben neoprotestáns kisegyházakhoz kapcsolódnak, vagy azokhoz sem, de sokan a keresztény közösségeket, illetve alapítványokat keresik föl, a nyelvtanulás vagy az adományok miatt.

A fentebb jelzett vallási megbízhatóság, továbbá az etnikai hasonlóság mentén a vállalkozók a diaszpórákhoz kötik a menekült aktorokat. A vállalkozók egy jelentős része nem menekültként érkezett Magyarországra, vállalkozásukat a fellendülő egzotikum iránti érdeklődésre vagy épp valami másra alapozzák – a közös, hogy a vevőik a befogadó társadalomból, a dolgozóik többsége a diaszpórák szférájából kerülnek ki. Mégsem értelmezhetjük hídként a szerepüket, mert a két „világ” csak ritkán vagy felületesen találkozik egymással. A diaszpóra gazdaságilag jobb helyzetű aktorait, a vállalkozókat éppen ezért is kell olyanoknak tekintenünk, mint akik segítik a menekültet, hogy a magyar világtól távol maradjanak. Ugyanakkor a diaszpóraépítésben olyan módon is szerepet tudnak játszani, hogy lehetőséget teremtenek az ünnepek közös megülésére, a társas összejövetelekre, és ha ritkán is, de más aktorok egyéni elképzeléseit szintén tudják támogatni (néha épp olyanokat, amelyek a diaszpórába hozzák vissza az egyént a magyarok közötti munkából).

### **A harmadik világbeli menekültek neointegrációjának esélyei**

A diaszpóra tagjai számára a viszonyítási pont a nyugat-európai diaszpórák helyzete<sup>15</sup>, mind az egzisztenciateremtés szempontjából – azaz a jövedelem, családfenntartás, s általában a menekültként való elismerés terén –, mind pedig a menekültekre irányuló segítség szempontjából. Ez utóbbi az ügyintézés, pénzügyi és természetbeni támogatások mellett a családgyegetés esélyeit foglalja magába. Minthogy a menekültek közvetlenül vagy közvetve kapcsolatban állnak a nyugati diaszpórákkal, de ismerik a keleti, balkáni és déli diaszpórák helyzetét is, úgy vélik, hogy

<sup>15</sup> Abdi Hafiz, Labaan, Maxamed, Mohamed szomáli, valamint Amin afgán és Soysal kurd férfakkal készült interjúk alapján.

bárhol könnyebb, mint Magyarországon, ahol jobb, mint a Balkánon, de Nyugat-Európa minden tekintetben jobb lehetőség számukra. Ezáltal úgy értékelik, hogy szerencsétlenül itt ragadtak egy tranzitorszámban, ahol nem kapják meg azokat a lehetőségeket, amelyek az újrakezdéshez – és az álmok megvalósításához – szükségesek, de néha a minimális megélhetéshez sem jutnak hozzá. Azt azonban, hogy e vélekedések mennyire megalapozottak, nem tárgyalhatom e tanulmány kereteiben, csak jelezhetem, hogy a diaszpórák közötti narratívák némely vonatkozásban épp úgy túlzóak, mint a diaszpórákból a hazafelé áramlók.

A neointegráció esélyeit azonban befolyásolja, hogy e narratívák növelik az elvándorlási kedvet, és hogy sokan átmenetinek tekintik az ittlétet.

A neointegráció, mint láttuk, két utat járhat be: a befogadó társadalommal, illetve a diaszpórákkal keres kapcsolatokat. Nagyobb valószínűséggel azonban csak a diaszpóra felé vezet az út. Az etnikai-vallási-nyelvi hasonlóság ezt támogatja, de ebbe az irányba hat a befogadó társadalomtól való különbözőség, és az is, ha diszkrimináció éri a menekülteket. A diaszpórában terjedő narratívák is azt erősítik, hogy az újonnan érkezettek bizalmatlanul fogadják a kialakuló transznacionális kapcsolatokat. Mindaz, ami a befogadó társadalomtól elválasztja a menekülteket, növeli az esélyét annak, hogy egyedül a diaszpórával alakítsák ki a kapcsolatokat (ld. ismét a 2., 3. és 4. ábra). Megjegyzem, hogy mindaz, ami a befogadó társadalomhoz kapcsolja a menekülteket – a munka világa, az ügyintézés, a jogi státus – önmagában nem csökkenti a diaszpóra felé irányuló kapcsolatokat. Összességében mindez azonban nemcsak a befogadó társadalomba való beilleszkedést gyengíti, de azt is, hogy amikor szükségszerűen ki kell lépniük a diaszpóra szféráján kívülre, ott továbbra is boldoguljanak. A boldoguláshoz a mindkét felet értő közvetítőkre van szükség, akik lehetnek a diaszpóra régebben letelepedett tagjai, önkéntes segítők vagy épp nyelvtudással bíró diákok.

Vannak olyan hatások is, amelyek a személyiségből fakadóan, az életút traumái miatt a kapcsolatépítés ellenében hatnak. Nem meglepő módon ezeket a hatásokat a kulturális különbségek fölerősítik, míg a hasonlóságok gyengítik, azaz tovább növelik az esélyt arra, hogy a menekült a diaszpóránál találja meg a kapcsolódásait. Ritkán e kapcsolatok – a korábbi kudarcok és a dezintegráció hatásaként – jellegzetesen felületesek, az intenzitás és intimitás minimálisnak mondható bennük, és ha e kapcsolatok aktiválhatók is, a szociális munkások szerepe itt még fontosabbá válik, mint azoknál, akik a befogadó társadalomba kevésbé, de a diaszpórákba jól integrálódtak.

### *A neointegráció esélye 1. A diaszpórákba*

A neointegráció diaszpóra központúságát erősítik azok az elképzelések, amelyek a menekültet Európa felé vezették, és amelyekben csalódnia kellett. Nem segíti a sztereotíp Európa-kép, a befogadás illúziója, az egzisztenciális lehetőségekben való csalódottság sem. Sokak számára az otthoni státushoz viszonyított esés érzetét tovább növeli, hogy a menekült otthoni státusa az apa státusához képest emelkedésnek volt tekinthető.

Az esés (lefelé való mobilitás) szubjektív értékelését az is terheli, hogy a menekültek többsége biztos és jó egzisztenciát képzelt el, amelyből az otthon maradtakat támogatni tudja. A szubjektív interpretációk azt is érzékeltetik, hogy gyakran tapasztalnak ellenállást, lenézést, ami újszerű, nem várt tapasztalat volt, és ami növelte a kapcsolatépítés kudarcainak számát.

Az angol nyelvet az anglofónokon kívül is sokan elsajátítják valamilyen szinten, és így a szociális munkásokkal, vagy ritkábban az ügyeikben eljárva a hivatalokban tudnak kommunikálni, de valójában ez nem segíti különösebben az integrációjukat. A menekülttáboron belüli, majd a különböző budapesti magyarórák nem elegendőek az ügyeik önálló viteléhez, de ahhoz sem, hogy a problémájukat fel tudják tárni. Így az ügyintézésben a bizalmas kapcsolatok segítik őket, a problémákat viszont csak a saját nyelvi közegükben tudják feltárni és megoldani – ismét egy tényező, amely miatt a diaszpóra felé fordul vissza a migráns.

A későbbiekben a legtöbb kapcsolatával a diaszpóra-diaszpórák, vallási közösségek felé forduló menekültek az érkezésükig a beilleszkedés vágyával jelennek meg, de a kompetencia-hiányok és a különbözőségek, valamint a csalódások az integrációs kísérletek ellen hatnak. Néhány, valóban sikeresnek ítélt esetől eltekintve a kigondolt sikerkritériumok töredékét képesek csak teljesíteni.

A kapcsolati szempontú értelmezések mellett a kulturális vonatkozásokat is figyelembe véve azt lehet mondani, hogy a menekültek neointegrációjában (és az azt megelőzően) ható erők az aktorokat a diaszpórák felé nyomják, és csak néhány, funkcionális kapcsolat mutat a befogadó társadalom felé. Minél nagyobb és erősebb egy diaszpóra (afgánoktól a közel-keletiekig), annál biztosabb, hogy az újonnan érkezettek el tudja helyezni, és hogy megtalálják a számításukat. És megfordítva: minél kisebb a diaszpóra – vagy esetleg nem is jött létre –, annál biztosabb, hogy a diaszpórán túlra is mutatnak kapcsolatok, de elsősorban még akkor is a hasonlósági dimenziókban közelebb állókkal, és csak végső soron a magyarokkal épültek ki.

### *A neointegráció esélye 2. A befogadó társadalmakba*

Optimális esetben az integráció a befogadó társadalomban jön létre, és nem úgy, hogy diaszpóraszigetek keletkeznek, amelyek csak itt-ott kapcsolódnak az őket körülvevő társadalomhoz. Látjuk azonban a nyugati példákon is (pl. Lopez-Rocha 2006; Ramji 2008; Wiles 2008), hogy a diaszpórák ereje nagy, természetes közösséget jelent az újonnan érkezettek számára, de egyúttal el is zárja a befogadók felé az utakat. A kulturális konfliktusok jelen tanulmányban nem tárgyai, de nyilvánvalóan felmerülnek minden olyan esetben, amikor a diaszpórák kívülállásáról van szó. Felmerül továbbá a segélyezés kapcsán, a nyelvi kompetenciák kapcsán, és akkor, amikor másodgenerációs muszlim bevándorlók mennek egy iszlám országba tanulni (ami sokak számára azt jelenti, hogy „terroristakiképzésre”). Ezek mind a többségi társadalom félelmei, de jelzik, hogy a társadalom szövetében megjelenő szigetek ügyét, a diaszpórák kihívásait szeretnék megoldani.

Vannak olyan lehetőségek, amelyek növelik a menekültek neointegrációját befogadó társadalomba. Ha a befogadás (menekültként való elismerés) jelenlegi szabályait nézzük, akkor nyilvánvaló, hogy a menekültek jogaira (és kötelességeire) vonatkozó keretfeltételeket is tágítani kell, hiszen sokan vannak, akik ugyan itt élnek, de nehezített feltételek mellett tudnak munkához, megélhetéshez jutni, ugyanakkor se tovább, se vissza nem tudnak utazni. A menekültként elismertek a családtagok támogatását igénylik, ami egy nagyon fontos sikerkritérium, és ami néhány, nyugati országban sokkal egyszerűbbnek tűnik a számukra. Ez azonban még inkább célországáá változtatná a ma még tranzitorszááként jelölt Magyarorszáágot. A megértő-segítő hozzáállás, a legalább egy idegen nyelven elérhető úrlapok, a kitöltésében nyújtott segítség (az okmányirodától a postááig, az adóhivataltól a munkaügyi központig) léte olyan igény, amelyet akként fogalmazzunk meg, mint ami növelné az érzést: őket valóban szívesen látják itt.

Nem megoldott az idős menekültek helyzete sem, akik már nem képesek önfenntartásra, és akiknek nincs olyan családtagjuk, kapcsolatuk, akik folyamatosan támogatni tudnák. A diaszpórák és az umma segíti őket, amennyire erejükből telik, de a kísérő nélküli kiskorúakhoz hasonlóan erős támogatásra lenne szükségük, és ez nemcsak ezen, kis számú menekült komfortérzetét növelné, hanem a fiatalabbakét is. Az aktív korú menekültek megérkezésükkor még szinte feltétlenül nyitottak arra, hogy a magyarok között vállaljanak munkát – motiváltságuk az egzisztenciateremtésre, de sokaknál az is, hogy jól tőrük a munka monotonitását, jó munkaerővé tehetné őket egy befogadó munkahelyen, ahol ráadásul valamelyest a magyar nyelvet is el tudnák sajátítani. Emellett sokan a megszerzett tudásukat is szeretnék kamatoztatni, amire azonban csak a készségek felismerése és elismerése, a nyelvi határok leküzdése után kerülhet sor.

Nyilvánvaló, hogy nemcsak a menekültként érkezett idősök ellátása, vagy épp az aktív korú menekültek munkához jutása az egyetlen, megjelölt probléma, amely a szociálpolitika megoldásaira vár, de szemben a (nevezük így most) nem-menekültekkel, a családi és társas kapcsolatokon keresztül sem oldható meg a megélhetésük. A kapcsolatok hálója féloldalas, a viszonylag szegény közösségek, amelyekre elsősorban támaszkodni tudnak, nem képesek fenntartani őket.

A menekültek neointegrációjának segítése egy-egy ponton csökkentheti az esélyét annak, hogy hosszan a társadalom támogatására szoruljanak. A legfontosabb kötődések azonban a diaszpórák szférájához kötik a menekülteket.

## Összegzés

A harmadik világból érkezett menekültek többsége Magyarorszááon is talál olyan közösséget, amely hasonlít az Otthon miliójéhez, és ahol kevésbé érzékeli önnönmaga különbözését a befogadó társadalomtól. Még ha integrációs törekvéssel érkeznek is, a sikeres neointegrációt sok minden befolyásolja. Ilyenek a múltbeli tapasztalatok, a kulturális-vallási sajátosságok, a kapcsolati hiányok és kudarcok, traumák, a diaszpóra

hagyományai és a befogadó társadalomról alkotott kép, a diszkrimináció érzete, a megérkezést követő kapcsolati kudarcok és csalódások, valamint az erős vonzódás az etnikai-nyelvi-vallási-kulturális homogenitású kapcsolatok iránt. Ez utóbbiak azok, amelyek a menekültek kapcsolathálózataira alapvetően jellemzőek, és ezek azok, amelyekről az intimitás, intenzivitás kapcsán beszélhetünk.

A sikerkritériumok kultúraspecifikusak. Az integráció vagy a diaszpórába való „hazatalálás”, a megtelepedés és továbbvándorlás iránti vágyak, az elért státusok (amelyek eltérőek voltak a diaszpórában belül és kívül) mind az individuuum kultúrája fényében jelennek meg. A kapcsolatépítés és kapcsolatápolás, illetve a kapcsolatok hiányainak feldolgozása szintén kultúrafüggő, még ha absztraktabb szinten lehet is tendenciákat felfedezni.

A neointegráció könnyebb, ha a menekült talál egy több tagot számoló diaszpórára, hiszen ők szinte magától értetődően segítik. Még könnyebb, ha ez a diaszpóra gazdasági erővel is rendelkezik, és így az érkezőt az egzisztenciaépítésben tudja segíteni. Ezekben az esetekben a neointegráció elsősorban a diaszpórára irányul. Ha a saját diaszpóra nem érhető el, még akkor is a kulturális-vallási-nyelvi hasonlóságokon keresztül vezet az út – még mindig a diaszpórák világa felé. A befogadó társadalommal minden különbözőség, minden újonnan átélt kudarc nehezíti a kapcsolódást és kötődést. A befogadó magyar társadalomban kevés számú, uniplex kapcsolatokkal rendelkeznek, és a legtöbb hatás a befogadó társadalom ellenében a diaszpóra (és azon belül a diaszpórákat átfedő vallási közösségek) felé irányítja a menekülteket. A magyar valóságot keretfeltételként, egzotikus díszletként és kulturális kihívásként érzékelik, miközben rendre újratereztik az Otthon valóságát.

## Irodalom

- A BÁH statisztikai kiadványfüzete (2009–2010). <http://www.bmbah.hu/statisztikak.php>
- A. Gergely A. (2005) Szórvány, diaszpóra és határfenntartás. Adalékok a szórványtipológia és a kulturális sziget kérdésköréhez. In: Ilyés Zoltán (szerk.): Tanulmányok a szórványról. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 11–20. [www.mtaki.hu/kiadvanyok](http://www.mtaki.hu/kiadvanyok), [http://www.publikon.com/application/essay/402\\_1.pdf](http://www.publikon.com/application/essay/402_1.pdf)
- Al-Ali, N. – Black, R. – Koser, K. (2001) Refugees and transnationalism: the experience of Bosnians and Eritreans in Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27(4). 615–634.
- Bhabha, H. K. (1996) A posztkolonialitás és a posztmodern. *Helikon* 4. 484–511.
- Bretell, C. (2003) *Anthropology and migration. Essays on transnationalism, ethnicity and identity.* Walnut Creek: AltaMira Press.
- Buden, B. (2004) Kultúrák közti fordítás (hibriditás). *Magyar Lettre Internationale* 51. <http://www.c3.hu/scripta/>
- Clifford, J. (2000) Diaszpóra. *Magyar Lettre Internationale* 39. 12–17. <http://www.c3.hu/scripta/lettre/web/index.htm>
- Faist, Th. (2010) Diaspora and transnationalism. What kind of dance partners? In: Bauböck, R. és Faist, Th. (szerk.) *Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories and Methods.* IMISCOE Research. Amsterdam: Amsterdam University Press. 9–34.

- Ghatak, S. – Sassoon, A. S. (szerk.) (2001) *Migration and Mobility. The European Context*. Hampshire – New York: Palgrave Publishers
- Gödri I. (2008) *Migráció a kapcsolatok hálójában. A kapcsolati tőke és a kapcsolathálók jelenléte és szerepe az ezredvégi magyarországi bevándorlásban*. Tézisgyűjtemény. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskola.
- Granovetter, M. (1991) *A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata*. In: Angelusz R. – Tardos R. (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest: Magyar Közvéleménykutató Intézet.
- Hannerz, U. (2004a) *A kozmopoliták és helyiek a világkultúrában*. In: Biczó G. (szerk.): *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Debrecen: Csokonai Kiadó. 178–191.
- Hannerz, U. (2004b) *Gondolatok a globális világról*. In: N. Kovács T. (szerk.): *A fordítás mint kulturális praxis*. Pécs: Jelenkor. 73–93.
- Kibread, G. (2006) *Ferugeehood, Loss and Social Change: Eritrean Refugees and Returnees*. In: Essed, P. – Frerks, G. – Schrijvers, J. (szerk.): *Refugees and the Transformation of Societies. Agency, Policies, Ethics and Politics*. New York – Oxford: Berghahn Books. 19–30.
- Lopez-Rocha, S. (2006) *Adaptation, Identity and Community Making among the Chilean Diaspora in England*. „Europe and the world” 9<sup>th</sup> European Association of Social Anthropologists Biennial Conference, 18<sup>th</sup> – 21<sup>st</sup> September 2006. Bristol (UK).
- Marton, K. (2000) *Mitől mások az afgánok? – Ahogy magyarországi afgán kamaszok és szüleik látják*. In: Sik E. – Tóth J. (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. Budapest: MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport. 38–49.
- Massey, D. S. – Arango, J. – Hugo, G. – Kouaouci, A. – Pellegrino, A. – Taylor, J. E. (2001) *A nemzetközi migráció elméletei: áttekintés és értékelés*. In: Sik E. (szerk.): *A migráció szociológiája*. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium. 9–40.
- Mau, S. – Mewes, J. – Zimmermann, A. (2008) *Cosmopolitan attitudes through transnational social practices? Global Networks* 8. 1. 1–24.
- Menjívar, C. (2010) *Immigrants, Immigration, and Sociology: Reflecting on the State of the Discipline*. *Sociological Inquiry*, 80 (1) 3–27.
- Nagy T. (2007) *Migráns hálózatok, menekültek és a Határok*. In: Timár J. (szerk.): *Határkonstrukciók magyar–szerb vizsgálatok tükrében*. Békéscsaba: Magyar Tudományos Akadémia, Regionális Kutatások Központja, Alföldi Tudományos Intézet, Békéscsabai Osztály. 81–94.
- Nagy T. (2008) *Relatív egzotikum*. In: Fejős Z. – Pusztai B. (szerk.): *Az egzotikum*. *Tabula Könyvek* 9. Budapest – Szeged: Néprajzi Múzeum – SZTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. 2008. 173–188.
- Nagy T. (2009) *Narratív menekültors. A hatalom és mobilitás kérdései*. In: Nagy G. D. – Szűcs N. (szerk.): *Céhem vándorkönyvei. Tanulmányok a 60 éves Pászka Imre tiszteletére*. Szeged: Belvedere Meridionale (megjelenés alatt).
- Olomofoe, L. (2000) *Egy fekete közösség létrejötte Budapesten?* In: Sik E. – Tóth J. (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. Budapest: MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport. 50–59.
- Ramji, H. (2008) *Exploring commonality and difference in in-depth interviewing: a case-study of researching British Asian women*. *The British Journal of Sociology* 59(1). Online.
- Safran, W. (1991) *Diasporas in Modern Societies. Myths of Homeland and Return*. *Diaspora* 1(1). 83–99.
- Sharaby, R. (2007) *Local Hybridity among Absorbing Institutions*. *International Migration* 45(1). 27–58.
- Sik E. – Tóth J. (szerk.), (1996) *Táborlakók, diaszpórák, politikák*. Budapest: MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport.
- Sik E. – Tóth J. (szerk.), (2000) *Diskurzusok a vándorlásról*. Budapest: MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport

*Nagy: Harmadik világbeli menekültek magyarországi neointegrációjának esélyei*

- Tahir A. (2007) British Muslim Minorities Today: Challenges and Opportunities to Europeanism, Multiculturalism and Islamism. *Sociology Compass* 1(2). 720–736.
- Tilly, Ch. (2001) Áthelyeződött hálózatok. In: Sik E. (szerk.): *A migráció szociológiája*. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium. 89–103.
- Wahlbeck, Ö. (2002) The concept of diaspora as an analytical tool in the study of refugee communities. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 28(2). 221–238.
- Wiles J. (2008) Sense of home in a transnational social space: New Zealanders in London. *Global Networks* 8(1). 116–137.
- Yusuf, Ahmed (1998) *Soomaaliya: qaran iyo qabiil*. Nordstedts Tryckeri: Indiana University.
- Zubaida, S. (2005) Európa és a Másikjai (képzeletbeli határok). *Lettre* 52. [www.c3.hu/scripta](http://www.c3.hu/scripta)

UDVARI KERSTIN

## Kapcsolathálózati megközelítés a szociális munkában

A szerző tanulmányában a kapcsolathálózatok fontosságát mutatja be a szociális munka szempontjából. Ezen belül kitér a szociális munka elméleteiben fellelhető értelmezésekre, a gyakorlatban megjelenő, különböző kapcsolathálózati munkák formáira és végül a konkrét kapcsolati munkát segítő technikákra, módszerekre. Ilyen a kapcsolathálózati kártya, a családi kupaktanács vagy a forráscsekk. Ezek a technikák és módszerek jól alkalmazhatóak a gyakorlatban, és ezeken keresztül a kapcsolathálózati munka lényege is megmutatkozik.

A mai modern társadalomban hálózatok bűvöletében élünk: hálózati társadalom, internetes hálózat, üzlethálózatok vagy éppen kapcsolathálózatok. E divatfogalom hatása alól a szociális munka sem tudta kivonni magát, így az erre vonatkozó publikációkban, ilyen-olyan formában rendre előkerül ez az elméleti megközelítés. Jelen tanulmányomban a szociális munka kapcsolathálózati megközelítésének történetét, elméleti hátterét és a gyakorlati segítői tevékenységben jól alkalmazható technikáit szeretném bemutatni.

Azonkívül, hogy – reményeim szerint – e technikákkal a magyar szociális munkások eszköztárát is bővíthetem, két okból különösen fontosnak tartom a szociális munka kapcsolathálózati szempontú megközelítését.

Az egyik ok, hogy a kapcsolathálózati gondolkodás már amúgy is megjelent a szakmai tevékenységekben, például amikor a gyermekvédelmi törvény keretében kötelezően előírták a veszélyeztetett kiskorúak esetében az esetkonferencia megtartását. Nem kerültek azonban be a szakmai köztudatba az ebben rejlő valós szakmai lehetőségek. A kötelező jelleg miatt sokszor formálisak ezek a megbeszélések: az érintett ül a „vádлотak padján” – így az esetkonferenciák ritkán szolgálják azt a célt, amit a technika megalkotói beleképzelték. Másrészt – ahogy Albert Fruzsina és Dávid Beáta könyvéből megtudhatjuk – Magyarországon az emberek rendkívül kevés (baráti) kapcsolattal rendelkeznek, azaz a magyarokra erős kapcsolat-deficit a jellemző. Míg az USA-ban a fiatalok (15–24 éves korosztály) átlagosan 13, az idősebbek (65–98 évesek) 7 barátal rendelkeznek, addig Magyarországon ez 7–8 fő, illetve 4 fő. (Albert–Dávid 2007: 148) Ugyanilyen elkészerítő képet mutat az a felmérés, amelyben a

„Hány barátja van?” kérdésre, 100 megkérdezettből a magyarok esetében 36, míg Németországban 23, vagy a már említett USA-ban 5 ember adta azt a választ, hogy egyáltalán nincs barátja. (Albert–Dávid 2007: 198)

Úgy gondolom, ezek a számok önmagukért beszélnek és felkiáltójelként figyelmeztetnek: ezen a területen sok feladata van, illetve lehetne a szociális munkának.

## **1. Miért éppen a kapcsolatok?**

Silvia Staub-Bernasconi a kapcsolathálózat-kutatás divatja kapcsán megjegyzi, hogy nincs új a nap alatt, hisz az ember a szükségleteinek kielégítése során mindig is cserekapcsolatban állt más embertársaival, és ez a társadalom működésének alapja. (Staub-Bernasconi 2007: 356) Talán éppen ez adja a magyarázatot, hogy miért a 20. század végén fedezik fel újra a kapcsolatok jelentőségét az egyén életében. A modernizáció és individualizáció százada éppen a kapcsolatok fontosságát szorította háttérbe, hiszen a fejlődés eredményeként az egyén kiszabadult a területi és közösségi kötelekeiből, hogy szabadon megvalósíthassa életképzeléseit (individualizáció). Ezt az individualizálódási folyamatot a pluralizáció kísérte, amelynek eredményeként feloldódtak a különböző támpontul szolgáló (életút-) minták, és ez az egyén elbizonytalanodásához vezetett. „A hálózati társadalomban az egyének rendkívül eltérő életformával, életstílussal és megküzdési stratégiákkal rendelkeznek. Ez különös kihívást jelent a szociális munka számára.” (Bullinger–Nowak 1998: 61) Ez az egyik magyarázata, hogy miért éppen a kapcsolatok kerülnek a modern szociális munka középpontjába.

Egy másik magyarázat a szociális munka történetéből fakad. A hetvenes években Németországban éles kritikákat fogalmaztak meg a szociális munka módszereivel kapcsolatban. A kritikák egyrészt arra vonatkoztak, hogy nincs a szakmának egy rá jellemző, önálló elméleti megalapozottsága (például pszichológiai iskolákhoz kötődés), és a segítség mindig individualizált, vagyis az egyén változására helyeződik a hangsúly, és nem jelenik meg a szociális (társadalmi) dimenzió. Ezzel szemben „a kapcsolathálózat beemeli a szociális struktúrákat, mint új dimenziót, és lehetőséget kínál, hogy az egyént és szociális környezetét megragadják” (Nestmann 2001: 1683), valamint „egy perspektívaváltást jelent az individualizált segítségől a szociál-ökológiai mezőorientáció irányába” (Panoke 2002: 665). A vitákban további kritikaként fogalmazódott meg a szociális munka deficitorientációja. Ennek lényege, hogy a szociális munkás csak akkor kerül kapcsolatba az érintettekkel, ha valamilyen probléma (deficit) van jelen, és ezzel tovább erősíti azt. Emiatt a szociális munka nem tud megfelelni annak a szakmai elvárásnak, hogy az egyént autonóm, önmagért felelős lényként értelmezze. Viszont a „kapcsolathálózati megközelítés az érintettek és tagok saját tapasztalataira és felelőségére épít” (Panoke 2002: 664), így ez a megközelítés feloldja a deficitorientáció problémáját.

Tovább erősítette a kapcsolathálózat térhódítását a szociális munkában, hogy a nyolcvanas–kilencvenes években a jóléti állam válsága kapcsán a szociális munka legitimációs nyomás alá került, és egyre inkább arra

kényszerült, hogy tevékenységét a hatásosság és hatékonyság szempontjából igazolja. A kapcsolathálózati munka nyújt egyfajta legitimációt, hisz csak a szociális munkára jellemző elméleti bázist kínál, valamint a természetes kapcsolatok aktivizálásával tehermentesíthető a szakszerű segítség (hatékonyság). Ezt egészítette ki a Staub-Bernasconi által szociális romantikának nevezett gondolat, amely szerint „a kapcsolathálózatok révén kívánják erősíteni a civil társadalmat” (Staub-Bernasconi 2007: 358). A civil társadalom eszméje az ezredforduló meghatározó gondolatává vált.

E tényezők együttese vezetett ahhoz, hogy a kapcsolatok kérdése és a kapcsolathálózattal végzett munka szinte minden modern szociális munka elméletben és módszerben megjelenik. A különböző szerzők egyetértenek abban, hogy a kapcsolathálózati szociális munka<sup>1</sup> szakít a hagyományos szociális munka meghatározással, és e helyett Mühlum 1996-ban megfogalmazott definíciójához csatlakozik: „a szociális munka támogatást nyújt az emberek megnehezített egyéni (handicap) és szociális feltételek (depriváció) között zajló, hétköznapi életküzdelmében. Az életküzdelem konstruktív szembesülés a helyzeti és szociális kihívásokkal, a sikeres életvezetés érdekében.” (Bullinger–Nowak 1998: 14)

## **2. A kapcsolatok és a kapcsolathálózat megjelenési formái a szociális munkában**

A továbbiakban röviden bemutatom a kapcsolathálózat eltérő értelmezéseit a szociális munka különböző elméleteiben és tevékenységi területein. Az egyik elmélet, amelyben külön értelmezési keretként megjelennek a kapcsolatok, Hans Thiersch életvilág-orientált szociális munka elmélete. Thiersch elméletében úgy határozza meg a szociális munka feladatát, mint „támasznyújtás a sikeres hétköznapiok elérésében”. (Thiersch 2000: 96) A hétköznapot állítja elmélete középpontjába, és a megfelelő támasznyújtás megvalósításához elemzési keretként az idő, tér és kapcsolatok dimenzióit kínálja. A szociális kapcsolatoknál a szociális munkás megfigyeli, hogy azok mennyire támogatóak vagy megterhelők. Az elemzés szempontjából lényeges, hogy milyen dimenziókban alakulnak ezek a kapcsolatok, miért keletkeznek, miért maradnak fenn, vagy éppen miért szűnnek meg. Ennek fényében kínál a szociális munkás változtatási alternatívákat a címzett<sup>2</sup> számára, akár személyes példamutatáson keresztül – például úgy, hogy közösen mennek el egy klubba, ahol új kapcsolatok alakulhatnak ki. (Thiersch 2000: 115–121)

<sup>1</sup> A német szakirodalomban jellemzően a „Soziale Netzwerkarbeit” fogalma terjedt el, amit kapcsolathálózati szociális munkának fordítottam. Tudom, hogy ez egy új fogalom a magyar szakmai nyelvezetben és feltétlenül szükséges egy szakmai vita ennek elfogadásához, vagy egy megfelelő elnevezés megtalálásához.

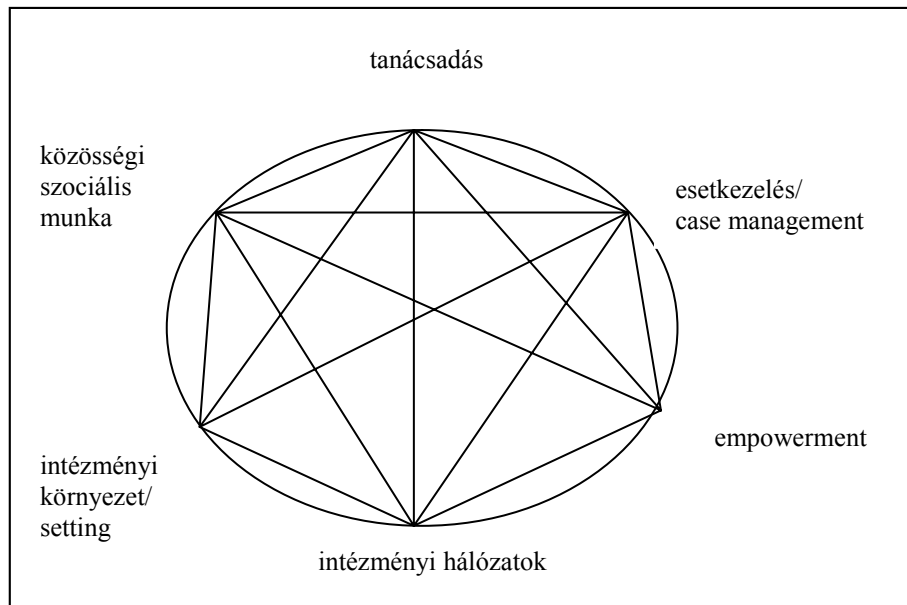
<sup>2</sup> Szándékosan használom a kliens szó helyett a magyar szakmai gyakorlatban még ismeretlen „címzett” fogalmat. A német szociális munkában a kilencvenes évektől kezdődően komoly erőfeszítéseket tettek és tesznek, hogy a kliens szó helyett más elnevezést találjanak a szociális munka alanyaira. Ebből a szempontból a különböző elméletek és módszerek fogalomhasználatához igazodom.

Egy másik elmélet Silvia Staub-Bernasconié, aki a szociális munkát emberjogi szakmának tekinti, és ezen belül a szükséglet-kielégítést állítja a középpontba. Ennek megfelelően a kapcsolatok is a szükséglet-kielégítés mentén alakulnak ki, és legfontosabb jellemzőjük a cserefolyamat. „A hálózatok mai értelmezése a többé-kevésbé szabad, átlátható kötelék a kölcsönös segítségnyújtás-haszon érdekében, vagy a kölcsönös gazdagodás a barátság, lakás, munka és szabadidő területén.” (Staub-Bernasconi 2007: 357) Véleménye szerint a szociális munka középpontjában az egyének, családok, a lakónegyedekben élők izolációja áll, amely a társas kapcsolatok hiányában jelenik meg. Ez hozzájárul a mindennapi problémákhoz, mivel hiányoznak a források az emberek életében. Oka lehet ennek egyéni szinten az információhiány; az egyén (testi, szociális, gazdasági, származási, kompetencia-eredetű) rossz attraktivitása; az elutasítás és stigmatizáció, vagy „a szociális halál” („Én már nem vagyok jó semmire!”). Makroszinten: a szegregált lakókörnyezet; a nagy fizikai távolságok valamint az, hogy a legtöbb szükségletünk a piacon elégül ki és nem öngondoskodás révén, ez pedig a kapcsolatok háttérbe szorulásához vezet. (Staub-Bernasconi 2007: 359–360) Ebből következik, hogy a szociális munkásnak figyelembe kell vennie a cserekapcsolatok szempontjából, hogy a címzettek nem eléggé attraktívak (nemigen tudnak mit adni), ezért valahogy el kell érnie, hogy mégis bevonják őket a kapcsolatokba. Ezt el lehet érni azzal, hogy a jutalom (csereérték) későbbre tolódik; láthatóvá válnak a szociális elismerés szükségletei; érzékenyíteni lehet a környezetet („ez velem is bármikor megtörténhet”), illetve empátiát lehet kialakítani („nekem is jól esne, ha ilyen helyzetben segítenének”). Staub-Bernasconi szerint fontos, hogy a szociális munkás mindig szem előtt tartsa, mit tud adni és mire van szüksége a címzettnek, vagyis ki kell alakítania a kölcsönösséget (a reciprocitást). (Staub-Bernasconi 2007: 359–364)

Egy harmadik elmélet Wolfgang Rainer Wendt öko-szociális munka elmélete, ahol a háztartás fogalma kerül a szociális munka középpontjába, és ennek megfelelően a szociális munkás feladata a sikeres háztartás-vezetés kialakítása. Wendt ehhez az elmélethez a támaszt nyújtó menedzsment módszerét ajánlja, amely a nemzetközi szakirodalomban a case management megfelelője.

A kapcsolathálózati gondolkodás alkalmazási területeinek sokszínűségét mutatja az 1. ábra.

1. ábra A kapcsolathálózati munka lehetséges alkalmazási területei



Forrás: Bullinger–Nowak 1998: 164

*Tanácsadás* – ebben az esetben az egyén kapcsolathálózata áll a közép-pontban és a szociális munkás az egyénnel közösen dolgozik a kapcsolatokkal, hogy azok megfelelő támaszt nyújtsanak a sikeres mindennapokhoz (részletesebben lásd később).

*Case management* – az esetkezelés nyolcvanas évektől elterjedő változata, amely egy alapvető perspektívaváltást eredményezett a szociális munkán belül. Míg korábban a segítői tevékenység hangsúlyosan az egyén és a szociális munkás között kialakuló segítői kapcsolatra épült, addig a case management egy új nézőpontból fogalmazza meg a segítség lényegét. A szociális munkás az eset menedzsere, és feladata a támaszt nyújtó lehetőségek közvetítése. Ezek megjelenhetnek az egyént körülvevő kapcsolatokban, vagy az intézmények által nyújtott szolgáltatásokban. Így a szociális munkás ezekkel a kapcsolatrendszerekkel dolgozik, és ezeket mobilizálja az eset, illetve a probléma legjobb megoldása érdekében. (Neuffer 2009: 178–179)

*Empowerment* – az USA-ból eredő szemlélet úgyszintén komoly változásokat hozott a szociális munkán belül. A „képesítő tétel” szakít a szociális munka hagyományos deficitorientációjával és az érintettek erősségeire támaszkodik. Ennek fontos megnyilvánulási területe az önsegítő csoport-mozgalom, amelyben az azonos problémában érintettek közösen próbálnak megbirkózni a helyzetük adta nehézségekkel. Ezzel szolidáris közösségek jöhetnek létre, amelyek beágyazottságot nyújtanak az érintettek számára. A szociális munkás feladata az ilyen önsegítő csoportok

életre hívása, működésük támogatása, vagyis a kapcsolatok létrejöttének feltételeit teremti meg. (Herriger 2006: 145)

*Intézményi hálózatok* – a szociális munka specializációja révén nagyon sok különböző típusú intézmény alakult ki, amelyek feladata az egyén segítése a problémás helyzetekben. Ez teszi szükségessé, hogy az ugyanazon, adott körzetben dolgozó intézmények között kialakuljon a hálózati munka. Ennek eredményeként hatásosabb lehet a segítség (pl. az ismétlődések elkerülésével), de egyben veszélye, hogy növekedhet a szociális kontroll (információáramlás). Az intézmények közötti kooperáció és koordináció mindenféleképp javítja a segítői munka színvonalát, bár ezekben az esetekben meg kell küzdeni a szakmai ellenállással, rivalizálással is. (Bullinger–Nowak 1998: 149–152)

*Intézményi környezet (setting)* – a kapcsolathálózati munkánál nagyon fontos, hogy olyan intézményi környezetet (settinget) alakítsunk ki, amely elősegíti az ilyen típusú munkát. E környezet jellemzői: a nyitottság, a befogadás és multikulturalitás, az átjárhatóság, a városrész-orientáció és az önszerveződés. (Bullinger–Nowak 1998: 153–156)

*Közösségi szociális munka* – mindig nagyobb társadalmi összefüggésekben, csoportokkal dolgozott és dolgozik. Így értelemszerű, hogy e közösségek kapcsolatrendszerét is beépítette a tevékenységébe, és ennek révén itt is megjelenik a kapcsolathálózati munka.

### **3. A kapcsolathálózati szociális munka elméleti háttere**

A kapcsolathálózati szociális munka gyökerei a szociológiában és a közösségi pszichológiában fedezhetőek fel. A szociológia kidolgozta a kapcsolatok feltérképezésének módszereit, és rávilágított, hogy milyen szerepet játszanak a kapcsolatok az egyén társadalmi helyzetében valamint a társadalom működésében, továbbá – ami a gyakorlati szociális munka szempontjából a legfontosabb – feltérképezte az egyén különböző kapcsolati szintjeinek rendszerét. Mindezek alapján megkülönböztetünk primer, szekunder és terciér kapcsolathálózatokat. „A primer vagy mikro kapcsolathálózat az a helyi-társadalmi hálózat, amelybe a férfi vagy nő beleszületett, vagy amit egyéni döntés alapján választott. Az individuumok mikro-szociális élettere a primer hálózatokkal írható le. Ide tartoznak:

- családi hálózat – a szülők és gyerekeik, illetve testvéreik. Ezek a legkisebb és legsűrűbb – hagyományos – személyes kapcsolathálózatok;
- rokonsági hálózat – további rokonok – nagyszülők, nagybácsik, unokatestvérek stb.;
- szomszédsági hálózat – a lakókörnyezetben lévő emberekhez fűződő kapcsolatok;
- baráti hálózatok – iskolai, munkatársi vagy egyéb szociális kapcsolatok, amelyek az egyén számára jelentőséggel bírnak.” (Bullinger–Nowak 1998: 70)

A szekunder hálózatok esetében a társadalom intézményesülése révén kialakult makro-hálózatokról beszélhetünk. „Vagyis a szekunder

hálózatok fogalma a teljes társadalmi hálózatokra vonatkozik, amelyekbe az egyén szocializálódik, és amelyek döntően meghatározzák hétköznapjait. Ezeknél a hálózatoknál túlnyomórészt a termelői- és reprodukciós szektor intézményeiről és bürokráciájáról van szó. Ide tartoznak a makro-világ minden piacgazdaság és állam által szervezett hálózatai.” (Bullinger–Nowak 1998: 82) Gazdasági hálózatok például a munkahe-lyek, illetve mindazon szolgáltatások, struktúrák, amelyek a kereslet-kí-nálat piaci logikája szerint szerveződnek, pl. boltok, áruházak, biztosító-társaságok stb. Az államilag szervezett hálózatokba tartoznak a politika infrastruktúrái, a jóléti állam szolgáltatásai, pl. iskolák vagy hivatalok.

A tercier hálózatok egyre növekvő jelentőségűek, mert alternatívát nyújtanak a primer és szekunder hálózatokkal szemben. Ennek szükség-szerűsége felmerül a primer hálózatok eróziójakor, ami a családok sze-repének változásai mentén valósul meg, vagy a szekunder hálózat szű-kösségekor, például a hiányzó munkahelyi kapcsolatok pótlásában. Ilyen tercier hálózathoz tartozó képződmény az önsegítő csoport, és ilyenek az intermediális, szakszerű szolgáltatások és a civil szerveződések. A modern élet számos olyan, új problémahelyzet elé állítja az egyént, amely kizárólag a családban, vagy bürokratikus úton, állami segítséggel nem oldható fel. „A relatíve izolált család, mint primer csoport és a formá-lis segítő szektor a maga begyakorlott problémamegoldó rutinjával már nem elégséges, így növekvő számban alakulnak önsegítő kezdeménye-zések, amelyek a problémamegoldás új individuális és kollektív formáit dolgozzák ki.” (Bullinger–Nowak 1998: 86) Nagyon fontos funkciókat látnak el, mert megelőzik a kirekesztődést, az izolációt, és aktivizálják az érintettek kompetenciáját, innovációs lökéseket adnak a szociális rend-szer továbbfejlődéséhez. Demokratizálják és humanizálják a szociális szolgáltató rendszert és közvetítenek a primer és szekunder hálózatok között. Ez a közvetítői tevékenység lehet piaci, például ügyvédi, adótá-nácsadói, befektetési tanácsadói közreműködés stb., vagy államilag szer-vezett, mint például szociális munka. Az államtól független civil kezde-ményezések is a tercier kapcsolati hálózathoz tartoznak.

A hetvenes évek elejétől kibontakozó közösségi pszichológia a kap-csolatok támaszt nyújtó funkcióira hívja fel a figyelmet. „A szociális támasznyújtás egy cserefolyamat, amelyben a különböző résztvevők és kapcsolati elemek együttesen hatnak. A hálózatokat a terhekkel szem-beni ütközőknek, vagy a fenyegető krízisekkel szembeni védőernyőknek szokták tekinteni” (Gerhardt 2001). A hálózatba való beágyazottság révén az egyének a terheket kevésbé értelmezik veszélyeztetőnek, hiszen azok több tag között oszlanak meg. Ezt a hálózatok „direkt vagy fő hatásának nevezik, amikor az egyén megéli szociális beágyazottságát és számíthat mások segítségére”. (Bullinger–Nowak 1998: 104) Egy másik, ilyen fontos hatás az ütköző-hatás, „amikor a kapott támasznyújtás a krízis csökken-téséhez, megszűnéséhez vezet, vagyis a megterhelő helyzetek legyőzésé-hez járul hozzá”. (Bullinger–Nowak 1998: 105) Nestmann tanulmányá-ban Vaux alapján a kapcsolathálózatok támasznyújtásának három formá-ját különbözteti meg:

– támaszt nyújtó források (strukturális dimenzió) – ezek mind anyagi, mind természetes támaszok lehetnek;

- támaszt nyújtó tranzakciók (cselekvési dimenzió) – konkrét cselekvésekben megjelenő támaszok, és
- támaszt nyújtó értékelések (kognitív és emocionális dimenzió) – a probléma meghallgatása, árértékelése és egyéb érzelmi támaszok. (Nestmann 2001: 1688)

Neuffer e támasz típusokat az alábbiak szerint bővítette ki:

1. táblázat Támasznyújtás rendszere

Viselkedés/interakció	Tudatosság és kognitív aspektusok közvetítése	Érzelmi aspektus
személyre vonatkozó (gondozás)	elismerés, értékelés	beágyazottság-biztonság
javakra vonatkozó (házimunka)	szociális normákhoz igazodó viselkedési minták	szerepet-vonzódás
az én kívülről történő megerősítése	támasz, biztos segítség	motiváció
tárgyi tudások, praktikus információk	szociális kompetenciák	félelmekkel szembeni védelem
személyre szóló tanácsok		lelki egyensúly
szabadidős tevékenységek		

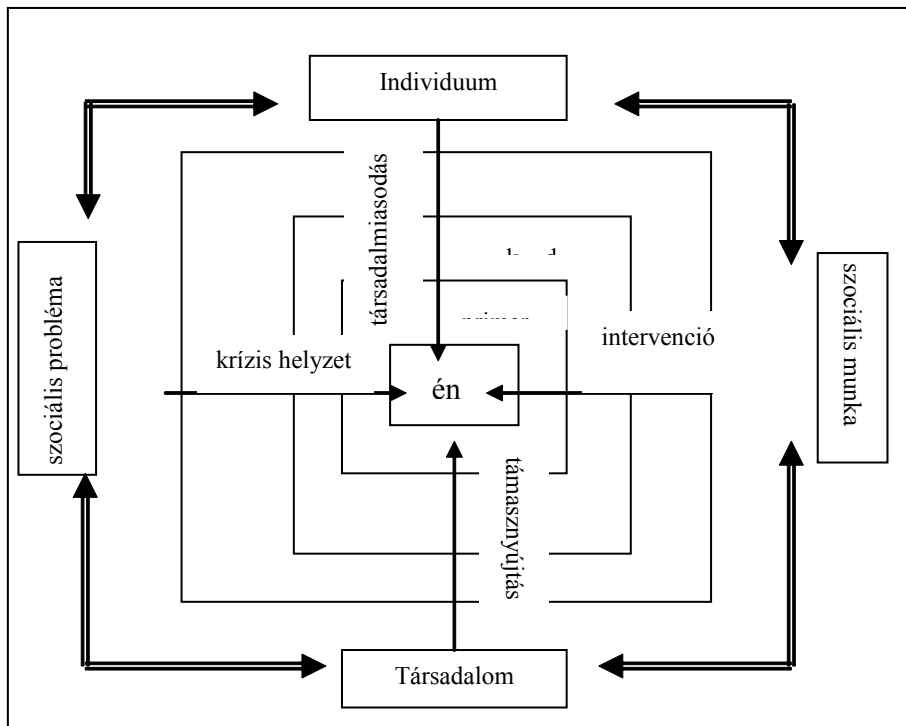
Forrás: Neuffer 2009: 185

Ezek alapján: „A társadalmi hálózatok társas kapcsolatok szövődése meghatározott számú ember (szervezet) között. A hálózatokban az egyes emberek (szervezetek) más emberekkel (szervezetekkel) egymáshoz kötődnek. A szociális- és neveléstudomány különösen e kapcsolatok, kapcsolódások, vagy az egész hálózat (városrészek, közösségek hálózata), vagy az ego személyes kapcsolathálózata iránt érdeklődik. A társadalmi hálózat fogalma két perspektívát foglal magában, és így túllép az érdeklődés középpontjába eddig szűken meghatározott sajátosságok (első-sorban családok, kiscsoportok) keretén, és az individuum teljes társas beágyazottságát, vagyis az indirekt módon közvetített kapcsolatokat és ezek szövődését is figyelembe veszi.” (Nestmann 2001: 1684). A hálózat-elemzéssel az egyén életkörülményeit, kapcsolati rendszerét ismerhetjük meg, a hálózati beavatkozásokkal (intervenciókkal) az egyén autonómiájának tiszteletben tartása mellett pedig megváltoztathatjuk azokat.

A társas támogatást (social support) és a kapcsolathálózatokat egy cselekvési modellbe integrálják a kapcsolathálózati szociális munka képviselői. Kiindulópontként a személyes kapcsolathálózatok elemzése szolgál, amelyek az egyén élet- és rendszervilághoz fűződő kapcsolatait (primer, szekunder, terciér kapcsolathálózatok) mutatják be. Majd megvizsgálják a támasznyújtás lehetséges formáit és a szociális munka lehet-

séges beavatkozási módjait az érintett területen. Ennek külső keretét a társadalom és individuum kettős pólusa, a szociális probléma és a szociális munka kölcsönhatása adja meg (lásd 2. ábra). A belső mező az individuum és társadalom kölcsönhatását mutatja meg a különböző (primer, szekunder és terciér) hálózatokon keresztül, amelyek az egyén kapcsolathálózatát jelenítik meg. „Az egyén kapcsolathálózatán keresztül ágyazódik a társadalomba, e kapcsolatokon keresztül kap különböző támogatásokat. A szociális problémák krízishelyzetként jelentkezhetnek, amikor is a szociális munka különböző intervenciókkal próbál beavatkozni.” (Bullinger–Nowak 1998: 125)

**2. ábra** A kapcsolathálózatok integrációja, a társas támogatás és szociális munka



*Forrás:* Bullinger–Nowak 1998: 124

#### **4. A kapcsolathálózati szociális munka gyakorlati megvalósulása**

Mielőtt rátérnék a kapcsolathálózati szociális munka gyakorlati megvalósulásának bemutatására, néhány alapvető elvre kell kitérni e munkával kapcsolatban. Az egyén kapcsolathálózatának feltérképezésével a szociális munkás többletinformációt szerez az érintett legintimebb „tulajdo-

náról”: az életvilágáról. Ezért a kapcsolathálózat felvételéhez mindenféleképpen kérni kell az érintett beleegyezését, és tájékoztatni kell ennek lényegéről. Ez a többlettudás nagyobb ellenőrzési lehetőséget kínál a szociális munkásnak, amire különösen ügyelnie kell. Így például a kapcsolattérkép bármilyen felhasználása – aktába való elhelyezése, esetmegbeszélés, esetkonferencián való ismertetése – előtt úgyszintén kérni kell az egyén beleegyezését.

Ezen túlmenően ügyelni kell, hogy a dolog ne pusztán technikává egyszerűsödjék, mert a hálózatelemzés több, mint pusztán kapcsolattérkép. „A hálózatelemzés rávilágít az egyén kapcsolati rendszerére, és így célzott beavatkozást tesz lehetővé. Ez szakszerű – tudományosan megalapozott – tudást kíván, de nem nélkülözheti a nyitott kommunikációt az érintettel és az önreflexiót. Az elemzésen keresztül új problémaértelmezés és alternatív döntési lehetőségek jelennek meg.” (Bullinger–Nowak 1998: 132). Tudatában kell lenni annak, hogy az egyén kapcsolatrendszerét fel lehet építeni, de ugyanígy le is lehet rombolni. Fontos megtartani és tisztelni tartani az egyén autonómiáját.

További fontos szempont, hogy a kapcsolathálózat feltérképezésének nem az a célja, hogy a szociális munkás több információval rendelkezzen az érintettéről, hanem hogy ráirányítsa az egyén figyelmét a kapcsolatokban rejlő, támaszt nyújtó lehetőségekre, és ezen keresztül aktivizálja az egyént helyzetének, problémájának megváltoztatásában.

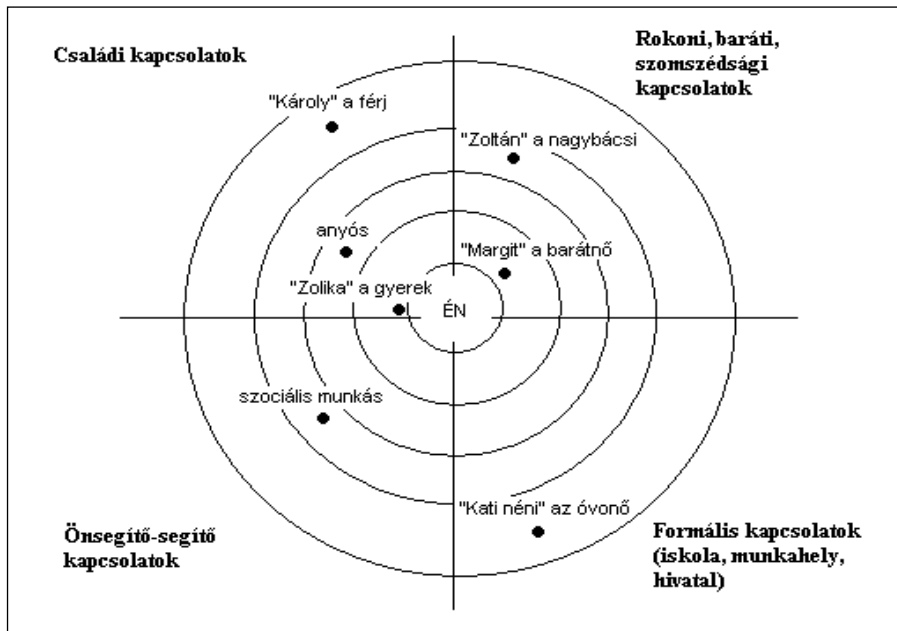
#### *4.1. Kapcsolathálózati tanácsadás*

A tanácsadás során nemcsak az egyén problémái és erősségei kerülnek előtérbe, hanem személyes kapcsolathálózata is bekerül a vizsgálat fókuszába. A hálózat maga is lehet a problémák oka, de egyben leküzdési és segítő erők forrása is. Ezért az egyén társas hálózatának elemzésével, átgondolásával, átalakításával vagy épp átstrukturálásával maga a probléma szüntethető meg. A hálózati munka során elsődleges cél a társas támogatás serkentése. Ezzel kapcsolatban megkülönböztetünk direkt és indirekt beavatkozásokat. Az indirekt beavatkozások során a szociális munkás tanácsadóként javasolja az érintettnek hálózata átalakítását, míg a direkt beavatkozásnál maga a szakember is aktívan részt vállal ebben a folyamatban, pl. felkeresi a kapcsolati személyeket. A hálózati munka stratégiái lehetnek:

- a hálózat megtartása – itt elsősorban a pozitív kapcsolatok megtartása és megerősítése történik;
- a hálózat szélesítése – a szociális környezetben új kapcsolat keresése és kiépítése;
- a hálózat elmélyítése – a mennyiségi szempont helyett a minőségi kerül az előtérbe;
- a hálózat szanálása – az egyén hálózatának radikális megváltoztatása;
- a társas kapcsolatok környezeti megerősítése – az egyén közösségbe, illetve önszorgító csoportokba való bekapcsolása. (Bullinger–Nowak 1998: 173)

A kapcsolathálózat feltérképezéséhez nagyon jó eszköz a kapcsolathálózati térkép, amelyet egy hálózatkártyára lehet felrajzolni. Ez a térkép négy fő részre osztható (lásd 3. ábra): önálló mező a család, a második mező a rokonság, a barátok, a szomszédok, ezek együttesen jelentik meg a primer kapcsolatokat, a harmadik mező a munkahely vagy az iskola (szekunder kapcsolatok), és a negyedik mezőhöz tartoznak az egyéb segítő kapcsolatok (tercier hálózatok). A negyedik mezőt további három részre lehet tagolni: hivatásos segítők (ide tartozik a szociális munka), önszolgáltató szervezetek, civil szervezetek. Az egyén jobb eligazodása érdekében koncentrikus körök is elhelyezhetők a kártyán, amelyekkel a közelséget és távolságot lehet jelezni. A kapcsolathálózati kártyán mindig konkrét nevek jelenjenek meg, akikhez konkrét támaszok, elvárások kapcsolhatóak.

3. ábra Kapcsolathálózati kártya



A hálózatkártya felvételénél első lépésként azt kérjük az egyéntől, gyűjtse össze: kikkel áll kapcsolatban, milyen emberekkel érintkezik mindennapjai során. Az így összeállított névszerinti listából, az említett embereket vele együtt helyezzük el a hálózatkártyán. Ha nehézséget jelent a kapcsolati személyek összegyűjtése, akkor segítő kérdéseket tehet fel a szociális munkás. Ilyen segítő kérdés a társas támogatással kapcsolatban:

- Ki vigyázna a lakására, ha rövidebb időre el kellene utaznia vagy kórházba kerül?
- Munkahelyén kivel beszél meg leggyakrabban problémáit?
- Ki segített az elmúlt 3 hónapban az otthoni munkában?

- Kivel megy el moziba, vagy szórakozni?
- Kivel beszél hobbijáról, érdeklődési köréről?
- Ki a legjobb barátja?
- Kitől kérne nagyobb összeget kölcsön?
- Kikkel lakik együtt?

A kapcsolatok minőségére vonatkozó kérdések:

- Hány olyan embert ismer, akit bármikor meglátogathat és aki nem foglalkozik a lakás állapotával látogatása során?
- Vannak emberek, akikhez nehézségek idején fordulhat, akiktől megbízható segítséget kaphat? Kik ezek?
- Van olyan, aki nélkül elviselhetetlen lenne az élet?
- Ha nehéz helyzetben van, kihez fordulhat?
- Van, aki elismeri munkáját?
- Kik ismerik egymást ezek közül az emberek közül? (Bullinger-Nowak 1998: 178)

Természetesen a kérdéseket mindig az egyén életvilágához kell igazítani, és olyan formában kell feltenni ezeket, hogy megértésük ne okozzon nehézséget. Egy megfelelő kérdéssor összeállításához nélkülözhetetlen a célcsoport releváns igényeinek és szokásainak ismerete. Szegény családok esetében például az, hogy kitől kérnek kölcsön, hol és hogyan vállalnak alkalmi munkát stb.

Már maga a kapcsolathálózat felrajzolása is – különösen a segítő kérdések révén – változási folyamatokat indít el az egyénben, mert az maga fedezi fel a kapcsolatok lehetőségét, és más szemszögből látja helyzetét.

Az így nyert hálózatkártyát a következő szempontok alapján lehet értékelni:

*Mennyiségi dimenzió:* Mennyire kiterjedt vagy szegreált a hálózat? Milyen gyakoriak a kapcsolatok egymással és egymás közt? Ismerik-e egymást a hálózat tagjai? Szeretné-e őket összekötni?

*Minőségi dimenzió:* Milyen érzések, szimpátiák, ellenszenvek jellemzik ezeket a kapcsolatokat?

*Funkcionális dimenzió:* Milyen támasz nyújtása a fontos? Mely szerepek rögzítettek? Lehetséges-e a szerepcseré?

*Hatalmi dimenzió:* Egyensúlyban vannak-e a kapcsolatok? Milyen hatalmi megnyilvánulások tapasztalhatóak?

*Kommunikáció dimenziója:* Vannak-e zavarok, konfliktusok, koalíciók, izolációk? Konstruktív vagy destruktív a kommunikáció? (Neuffer 2009)

Ezek az elemzési szempontok közös gondolkodási folyamatot indítanak el, és a kérdések megválaszolása már önmagában a változtatás lehetőségét rejti. Célszerű minden szempontnál új – fénymásolt – hálózatkártyát használni, és színessel jelölni a személyeket. Ugyanígy el lehet készíteni a hálózatkártyát a múltira vonatkozóan is, de az egyén által vágyott kapcsolathálózatot is fel lehet rajzolni. Ez utóbbi különösen hasznos például szenvedélybeteg rehabilitációja során. Ebben az esetben jellemzően eltér a vágyott és valós kapcsolathálózat, ráadásul az előtörténet miatt az egyén ki nem mondott elutasításokkal találkozhat. Ilyenkor célszerű egy kapcsolathálózati konferenciát összehívni, amelyen egy asztal köré

ültetjük a kapcsolathálózat tagjait, és a beszélgetés során arra kérjük az egyént, hogy fogalmazza meg elvárásait az egyes személyekkel szemben, és azután ők is mondják el ugyanezt az egyénnek. Ezzel megkönnyíthetjük az úgynevezett „első lépést”, és így rehabilitálható a hálózat.

Munkánkat segítheti még egy úgynevezett támaszt nyújtó mátrix elkészítése, amelynek során különböző támasznyújtási lehetőségeket gyűjtünk össze, és arra kérjük az egyént, hogy egy ötös skálán határozza meg, mely támasznyújtások a legfontosabbak a számára. Az így kapott eredményt egybevetjük a hálózati kártyán szereplő személyek által nyújtott támasznyújtásokkal. Ilyen támasznyújtás lehet: figyelem, szeretet, testi közelség, bátorítás, elismerés, vigasz, példakép, anyagi segítség, tudás, becsületesség, figyelmesség, megbízhatóság stb. (Bullinger–Nowak 1998: 189)

**2. táblázat Támaszt nyújtó mátrix**

Nevek/ kapcsolati személyek	1. Figyelmesség	2. Elégedettség	3. Szeretet	4. Testi közelség	5. Valahova tar- tozás	6. Bátorítás	7. Elismerés	8. Vigasz	9. Példa	10. Vezetés	11. Anyagi segítség	12. Tudás	13. Becsületesség

*Forrás:* Bullinger–Nowak 1998: 192

Manapság figyelembe kell venni a változó világ – például az internet – adta kapcsolati lehetőségeket, különösen a fiatalok esetében, akiknél egyre nagyobb szerepet játszanak ezek az eszközök. Kérdés, hogy az interneten keresztül ápolott kapcsolatok mennyiben képesek pótolni a személyes támogatást.

Szintén problémát jelenthet, hogy a szociális munkát igénybe vevő egyszerre több segítő szakemberrel is kapcsolatban áll. Mivel nehezen lehet feltárni, melyik segítő ténylegesen milyen támaszt nyújt, ehhez adhat segítséget a következő táblázat:

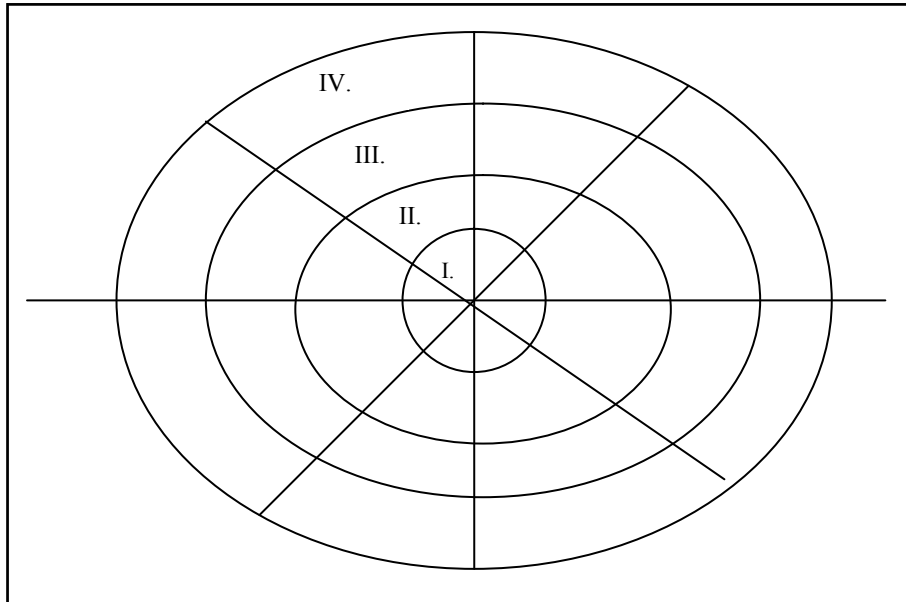
3. táblázat Segítők által nyújtott támaszok

A megnevezett személyek közül...	Szociális munkás	Terapeuta	Egyházi segítő	Önkéntes segítő	Egyéb
Információt adott más intézményekről? / Tanácsot ad vagy más szervezetekhez közvetíti.					
Magával vitte valamilyen közösségi rendezvényre? / Magával vitte felolvasásra vagy egy kurzusra.					
Segített a mindennapi tevékenységekben? / Segít kihívásoknál, terhelést jelentő helyzetekben.					
Bizalmas témákról beszélgetett vele. / Rendszeres kapcsolatot tart vele, legalább havonta egyszer.					

Forrás: Bullinger–Nowak 1998: 182

A táblázatban szereplő kérdések jól tükrözik, hogy a különböző segítők miben is nyújthatnak támaszt az egyén számára. Ilyen segítség, támasznyújtás lehet például az információs-segítés (I.). Itt a segítő gyakorlati információkat nyújt, tájékoztat forrásokról, lehetőségekről. De a szakszerű, ill. laikus segítő nyújthat támaszt szocio-kulturális aktivitásokban is (II.), amikor olyan programokra hívja fel az egyén figyelmét, és megy is el vele az ilyenekre, amelyek révén változatossá válhatnak a hétköznapiak, vagy lehetőségek nyílhatnak az új kapcsolatok kialakítására. További lehetőség a mindennapi élet megszervezésében nyújtott segítség (III.). Ha például az egyén nem rendelkezik olyan kapcsolatokkal, amelyek bizonyos terheket levehetnek a válláról, akkor a segítő – elsősorban a laikus – átvehet bizonyos hétköznapi terheket. Például nagyon sok, gyermekét egyedül nevelő anyának problémát jelent a gyerekeket elkísérni a külön programokra, vagy időben hazahozni az óvodából, iskolából. Lehet, hogy éppen ez a mindennapi, gyakorlati segítség a legfontosabb az egyén számára. A legutolsó helyzet a folyamatra vonatkozó segítség (IV.), amely a hagyományos tanácsadást takarja. Ekkor egy adott helyzet, probléma megbeszélése révén nyújtanak segítséget az egyén számára. Az alábbi kördiagram kitöltésével pontosan látható, hogy ki, milyen támaszt nyújt az egyén számára és hol mutatkoznak hiányok.

4. ábra Segítők mátrixa



Forrás: Bullinger–Nowak 1998: 183

#### 4.2. Családi kupaktanács

A szociális térben végzett szociális munka módszertani gyűjteményében bukkantam rá a családi kupaktanács módszerére, amely jól illusztrálja a kapcsolathálózati munka révén megjelenő szemlélet- és gondolkodásváltást a szociális munkán belül. Ezt a módszert Új-Zélandon, illetve Hollandiában dolgozták ki, és gyámhatósági ügyekben vagy a fiatalkorúak bírósága mellett alkalmazzák. „A családi kupaktanács leginkább az érintett jogait és kötelességeit juttatja érvényre, a szakember által gyakorolt kiskorúsítással szemben.” (Früchtel–Budde–Cyprian 2007: 35) A szociális munka gyakorlatában nagyon sokszor előfordul, hogy vagy a hatóságnak van problémája az egyénnel, vagy az egyén önsorsrontó viselkedése nem teszi lehetővé a probléma megoldását. Például egy pszichiátriai beteg édesanyja, aki egyedül neveli gyermekeit, nem szedi rendszeresen gyógyszereit és mindig visszaesik a betegségébe, ezért gyermekeinek ellátása időről időre problémává válik. Ezt a hatóság észleli, de nem tud hathatós változást elérni. Ilyenkor célszerű a családi kupaktanácsra támaszkodni.

A módszer alkalmazása során két szociális szakember dolgozik együtt: az egyik a hatóság képviselője, aki a problémát nevesíti és ebből a szempontból a „kontroll” szerepet tölti be, míg a másik szociális munkás, aki a probléma megoldásában nyújt támaszt. A módszer kidolgozói és alkalmazói hangsúlyozzák, hogy e két szerepet élesen el kell különíteni egymástól. A hatóság jelzése alapján a szociális munkás az érintettel közösen számba veszi, hogy a rokonságban, illetve a rendelkezésre álló kapcsos-

lathálózatban kire lehetne segítségként számítani, kiket tart fontosnak az érintett. Őket akár az egyén, akár a szociális munkás levélben, majd telefonon megkeresi, és egy találkozóra hívja, jelezve, hogy mely problémahelyzetet szeretnék megoldani. A találkozót célszerű az egyén által megjelölt helyszínre szervezni, akár a saját lakására, vagy egy általa megnevezett, semleges helyre. Fontos, hogy minden érintettnek hagyjanak időt a felkészülésre, hogy mindenki előre átgondolhassa, mit is gondol az adott helyzetről. Ezután összeül a kupaktanács, ahol a hatóság képviselője ismerteti a problémát (ő mit lát problémának), mit várnak el a résztvevőktől, majd felkéri a jelenlévőket, hogy találjanak erre megoldást. Ennél a szakasznál magára hagyják a kupaktanácsot, hogy az érintettek egymás között beszélhessék meg a különböző megoldási lehetőségeket. Ha körvonalazódott egy megoldási javaslat, akkor azt a hatóságot képviselő személy elé tárják, és ha az elfogadhatónak tartja, rögzítik és pontosan meghatározzák, mit, mikor ellenőriznek, mit kérnek számon.

A fent említett esetben a kupaktanács eredményeként a családon belül megállapodás született, hogy a közelben lakó barátnő segít a mindennapi életvezetésben – ilyen segítség például a gyerekek hazavitele az óvodából, iskolából, ha az anya erre nem képes, vagy a bevásárláskor nyújtott segítség, míg a távolabb lakó nagybácsi heti rendszerességgel ellenőrzi a gyógyszerfelhasználást. Ezzel a módszerrel a problémamegoldás nem a szakember egyedüli feladatává válik, hanem visszakерül az arra illetékesek kezébe: a családhoz. A szociális munkás feladata ennél a módszernél az, hogy segítsen a kupaktanács előkészítésében, ami koordinátori feladat. Része ennek például a tartalmi előkészítés is, tehát hogy mindenki tisztában legyen azzal, miért gyűlnek össze. Sokszor előfordulhat olyan speciális helyzet – például ha a családtagok már évek óta nem beszélnek egymással –, amelyeknek feloldásában szintén részt vállalhat a szakember. (Früchtel–Budde–Cyprian 2007: 34–59)

### *4.3. Forráscsekk*

A szociális munkás gyakran találkozik olyan emberekkel, akiket megbélyegeznek azzal, hogy ők a probléma forrásai, és ezzel a véleménynyel az adott egyén is azonosul. Ezt próbálja átváltoztatni a „forráscsekk” módszer. Többféleképpen lehet forráscsekket, vagyis egy olyan listát kialakítani, amely az egyén erősségeit tartalmazza. Az egyik lehetséges módszer – és ez gyerekekkel és fiatalokkal végzett munkánál sokszor vezetett eredményre –, hogy először az érintett egyénnel összeállítják a „vágyak plakátját”. Az egyént arra biztatja a szociális munkás, hogy fogalmazzza meg, mit szeretne elérni, majd vegye számba, mi az, amivel már rendelkezik ennek megvalósítására. Ezt követően összehívják azokat az érintett által megnevezett személyeket, akik fontosak a számára, és arra kéri őket, hogy gyűjtsék össze, milyen pozitívumokat, pozitív tulajdonságokat tudnak mondani az egyénről. Ezeket lehetőleg konkrét példákkal is alá kell támasztani. Az így összegyűjtött pozitívumokat felrajzolják az „erősségek-plakátjára”, majd mellé helyezik a korábban készült „vágyak plakátját” és közösen összehasonlítják, hol vannak egyezések, illetve az összegyűjtött erősségekből mi hasznosítható a vágyak elérésé-

hez. Nagyon fontos, hogy lehetőleg minél többen vegyenek részt ezen a megbeszélésen, hiszen több szem többet lát. Ráadásul a fiatalok esetében fontos szempont, hogy együttesen vannak jelen a kortársak és a szülők, akik sokszor egészen más szemszögből látják az egyént. Míg a fiatal otthon csak durva és visszahúzó, addig a kortársak között megértő és segítőkész. Önmagában már ez a tény is elvezethet az átértékeléshez, és segít enyhíteni a kialakult feszültségeket. Harmadik lépésként a megbeszélésen résztvevőkre támaszkodva közösen keresik meg, hogy melyek azok a tulajdonságok, képességek, kompetenciák, amelyek az egyén számára a legtöbb sikert hozhatnák, és közösen megbeszélik, hogyan lehetne ezek érvényre juttatását elősegíteni, vagyis hogyan lehet „helyzetbe hozni” az érintettet. Ha például egy kamasz lány szeret főzni, akkor édesanyja lehetővé teszi, hogy hetente egyszer ő főzze meg a vacsorát. Ez a helyzetbekerülés megerősíti az egyént, és képessé teszi céljai elérésére. (Früchtel–Budde–Cyprian 2007: 60–72)

## Összegzés

Az itt bemutatott, a kapcsolathálózati szociális munka gyakorlati megvalósítását elősegítő technikák és eszközök használata során mindig szem előtt kell tartani, hogy a kapcsolatokat a segítők nem önmagukért veszik számba, hanem mindig a bennük rejlő, támaszt nyújtó lehetőségeket vizsgálják, amit elsősorban az egyénnek kell felismernie, majd mozgósítania. A másik lényeges elem, hogy a kapcsolatok pozitív tartalma kerül itt előtérbe, és a kapcsolathálózati szociális munka elsősorban ezekkel dolgozik. Viszont nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy sok esetben maguk a kapcsolatok lehetnek megterhelők és a nehéz helyzet forrásai. Ekkor a kapcsolathálózat szanálása, átalakítása kerül a munka középpontjába, de ennek során is a kapcsolatok támaszt nyújtó jellegén lesz a hangsúly. Fontos szempont az is, hogy a kapcsolat az egyén „tulajdona”, ezért a szociális munkás mentorként elősegítheti, hogy az egyén más szempontból lássa a kapcsolatait és a helyzetét, de nem oldhatja meg helyette a problémát. Vagyis csak rámutathat a kapcsolatokban rejlő lehetőségekre, ösztönözheti az egyént, és bátoríthatja azok kialakítására, ápolására, miközben mindezt magának az egyénnek kell megtennie, mert e kapcsolatok révén kell saját életét élnie.

„A támaszt nyújtó hálózatok kiegészíthetők, tehermentesíthetők a jóléti állapot, de nem helyettesíthetők”. (Staub-Bernasconi 2007: 368) Ez a gondolat kiegészíthető azzal, hogy a kapcsolathálózati munka a szociális munka egyik lehetséges eszköze, de nem az egyetlen, és sok esetben nem elégséges csak a kapcsolatokkal dolgozni, hiszen az anyagi szükség-helyzet nem oldható meg csak a kapcsolatok révén. Viszont a bevezetőben említett, a Magyarországra jellemző kapcsolat-deficit szempontjából e módszerrel és a bemutatott technikákkal talán mégis hozzájárulhat a szociális munka ahhoz, hogy az emberek a bővülő kapcsolataik révén nagyobb biztonságban, elégedettségben és elismerésben éljenek.

## **Irodalom**

- Albert Fruzsina – Dávid Beáta: Embert barátjáról – A barátság szociológiája, Századvég 2007.
- Bullinger, Hermann – Nowak, Jürgen: Soziale Netzwerkarbeit Lambertus 1998.
- Früchtel, Frank – Budde, Wolfgang – Cyprian, Cudrun: Sozialer Raum und Soziale Arbeit, Verlag für Sozialwissenschaft 2007.
- Gerhardt, Gabriele: Netzwer Orientierung in der Sozialarbeit file:///book%20pp/Desktop%20Folder/@%20websites/theorien/gerhard.htm (2010.05.25)
- Herriger, Norbert: Empowerment in der Sozialen Arbeit, Kholhammaer 2006.
- Nestmann, Frank: Soziale Netzwerke – Soziale Unterstützung in: Otto, Hans-Uwe – Thiersch, Hans szerk.: Handbuch Sozialarbeit Sozialpädagogik, Luchterhand, 2001., (1684–1692)
- Neuffer, Manfred: Case Management Juventa 2009. (2002.)
- Panoke, Eckart: Netzwerke, Soziale in: Fachlexikon der Sozialen Arbeit, Deutsche Verein für Öffentliche und Private Fürsorge 2002. (664–665)
- Staub-Bernasconi, Silvia: Soziale Arbeit als Handlungswissenschaft, Haupt-UTB, 2007.
- Thiersch, Hans: Lebensweltorientierte Soziale Arbeit, Juventa, 2000. (1992.)

JENNIFER W. NEAL – ZACHARY P. NEAL –  
MARC S. ATKINS – DAVID B. HENRY –  
STACY L. FRAZIER

## A változás csatornái: hálózati mechanizmusok összevetése a beavatkozások következtében<sup>1</sup>

A tanulmány a személyes kapcsolathálózatoknak az egyén viselkedésére tett hatását vizsgálva a közösségtudomány (community science) ismeretanyagát bővíti, egyúttal csökkentve a kutatástól a gyakorlatig terjedő szakadékot. A kutatás két hálózati jellemzőre (a kohézióra és a strukturális ekvivalenciára) összpontosít, amikor a városi általános iskolák pedagógusainak azon beavatkozásait vizsgálja, amelyek a diákok iskolai előmenetelét és viselkedészavarainak enyhítését célozzák. Regressziós modellekkel vizsgáljuk, hogy a tanácsadói hálózatban elfoglalt hely miként befolyásolja a napi jelentőkártya (daily report card), illetve a társas tanulás (peer-assisted learning) módszerének heti használatát, összesen három iskolában, az óvodáskorúaktól a negyedik osztályosokig tanító pedagógusok körében. Az eredmények azt mutatják, hogy a beavatkozások alkalmazása inkább a hasonló tanácsadói kapcsolathálózati mintázatokkal rendelkező tanárok körében terjed (tehát strukturális ekvivalencián keresztül), nem pedig a tanácsadói pozícióban lévők segítségével (vagyis a kohézió által). A más körülmények között kapott, hasonló eredményekkel összhangban a tanulmány arra hívja fel a figyelmet, hogy amennyiben a beavatkozás erősítése a cél, nem a közvetlen kapcsolatok, hanem a kapcsolathálózati minta alapján érdemes kiválasztani a változásügynököket (change agent).

<sup>1</sup> Jennifer Watling Neal – Zachary P. Neal – Marc S. Atkins – David B. Henry – Stacy L. Frazier: Channels of Change: Contrasting Network Mechanisms in the Use of Interventions, *Am J Community Psychol* (2011) 47: 277–286, © Society for Community Research and Action 2010

## **Bevezetés**

A közösségi beavatkozások sikeres terjesztése és végrehajtása kiemelt jelentőséggel bír a társadalmi változások iránt érdeklődő kutatók számára. A megelőzés tudományos vizsgálati modelljei és sztenderdjei szinte kivétel nélkül a kontrollált körülmények között végzett hatékonyságvizsgálatoktól a terepen végzett próbavizsgálatokig terjedő lineáris haladást hangsúlyozzák, kevés figyelmet fordítva a próbavizsgálatokat követő terjedési és bevezetési folyamatokra (pl. Mrazek és Haggerty 1994; Flay et al. 2005). A kritikusok szerint ez a hangsúlyeltolódás a kutatás és a gyakorlat távolodását eredményezte, aminek következtében a bizonyítékokon alapuló egyetemi kutatások a mindennapi gyakorlatban nem tudnak hasznosulni (Glasgow et al. 2003; Wandersman 2003). Éppen e szakadék áthidalására biztatja Wandersman (2003) a közösségi pszichológia képviselőit, annak érdekében, hogy a közösségtudomány fejlődhesen. A közösségi folyamatokra irányuló, a beavatkozási módokra interdiszciplinárisan fókuszáló közösségtudomány arra törekszik, hogy „javítsa a kezelést, a megelőzést, az egészségmegőrzést és az oktatás minőségét” (Wandersman 2003, p. 236; Kloos 2005). A közösségtudomány olyan konceptuális keretekben működik, amelyek a különböző egyéni, szervezeti vagy közösségi szintű tényezők által irányított önálló folyamatokként emelik ki a beavatkozás felfedését, elfogadását és végrehajtását (Simpson 2002; Wandersman et al. 2008). Számos, a végrehajtás szempontjából kritikusnak tartott szervezeti jellemző (pl. információhoz való hozzáférés, kommunikáció, munkatársak közötti viszony) háttérben a személyközi kapcsolathálózatok hatása húzódik meg. Luke (2005) szintén a társadalmi kapcsolathálózat elemzését javasolja, mint ígéretes módszert, a kontextus szerepének vizsgálatára a közösség tudományban. Mindezek ellenére a kapcsolathálózat hatásának vizsgálata a beavatkozás végrehajtási szakaszában továbbra sincs kidolgozva.

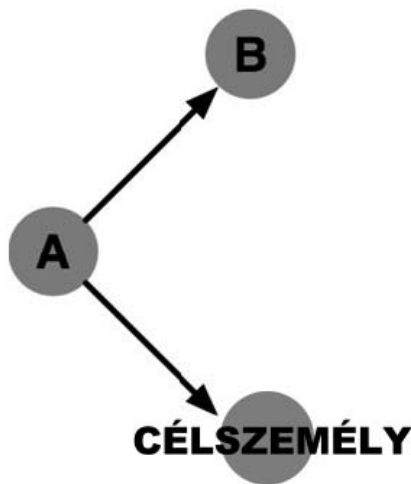
E tanulmány a közösségtudomány előmozdítását tűzte ki célul, annak bemutatásával, hogy a közösségben fellelhető személyes kapcsolathálózatok hogyan befolyásolják a beavatkozási módokat. Kiemelt figyelmet kap a beavatkozás iskolai környezetben történő megvalósítása, ahol a közösségi változás célkitűzései között szerepelnek a gyermekek jóllétét és mentális egészségét javítani kívánó törekvések (pl. Cappella et al. 2008; Flaspohler et al. 2006; Helm és Flaspohler 2008). A személyes kapcsolathálózatok diffúziós folyamatokra gyakorolt hatásának feltárása elősegíti a közösségi kontextusba illeszkedő beavatkozási modellek fejlesztését.

### *Diffúziós elméletek*

A szociológiából ismert diffúziós elméletek azt sugallják, hogy a közösségalapú beavatkozások terjesztése és megvalósítása a már kialakult személyes kapcsolathálózatok felhasználásával történik. A kapcsolathálózatok a beavatkozások alkalmazása során kiemelt fontossággal rendelkeznek, hiszen az ötletcseréhez és az új gyakorlatok megerősítéséhez szükséges infrastrukturális feltételeket biztosítják. (Dearing 2008; Rogers 1995; Strang és Soule 1998).

Nézzük meg az ábrán bemutatott példát, amely egy három egyén közötti tanácsadói kapcsolathálózatot szemléltet. A közösségben működő hálózatok ilyen jellegű feltérképezése során a diffúziós elméletek arra a kérdésre keresik a választ, hogy vajon kinek a magatartása befolyásolja a célszemély viselkedését. Vagyis hogy a célszemély beavatkozással kapcsolatos stratégiája A vagy B, esetleg mindkettő együttes viselkedésétől függ-e. A két diffúziós elmélet – a kohézió és a strukturális ekvivalencia – a hálózaton belüli magatartás befolyásolását eltérő módon magyarázza, ennek következtében a fenti kérdésre is különbözőképpen válaszol (lásd Strang és Soule 1998; Friedkin 1998).

*Példa a kohézió és a strukturális ekvivalencia alapú kapcsolatrendszer illusztrálására*



A diffúzió kohézió jellegű megközelítése az érintett szereplők közötti kapcsolatra helyezi a hangsúlyt. Ez talán a diffúzió leginkább intuitív értelmezése, amely szerint az ötletek, akárcsak az egyszerű nátha, közvetlen (vagy közvetett) kapcsolataikon keresztül terjednek emberről emberre (Coleman et al. 1957, 1966; Marsden és Friedkin 1994; Friedkin 1993, 1998). A folyamat háttérben két, egymással összefüggő mechanizmus állhat. Először, az ilyen kapcsolatok megkönnyítik a gyors és célzott információáramlást, így a beavatkozások egy közösségen belül inkább adott mintázatok

alapján, és nem véletlenszerűen terjednek. Másodsor, mivel ezek a kapcsolatok nem egyszerűen csak objektíven tükrözik a kapcsolatokat (mint például a telefondrótok), hanem a személyes kapcsolatok velejárójaként szubjektív érzések hordozói is, normatív nyomást gyakorolnak egy egyénes vélemény és viselkedés minta kialakítására. Az ábrán látható példában a kohézió alapú megközelítés szerint a célszemély beavatkozással kapcsolatos viselkedését az A személy (aki tanácsadó és normatív nyomást gyakorló is egyben) magatartása befolyásolja.

Míg a kohézió alapú megközelítés a szereplők közötti kapcsolódást hangsúlyozza, a strukturális ekvivalencia az egyének adott helyzetben játszott szerepére összpontosít, arra utalva, hogy a vélemények (például egy beavatkozással kapcsolatban) azonos vagy hasonló szerepeket betöltő egyének között terjednek (Burt 1987; Friedkin 1993, 1998). A folyamat háttérben ismét két összefüggő hatást sejtethetünk. Először, adott társadalmi helyzetben ugyanazt a szerepet betöltő egyének ugyanakkor a közösségi erőforrás- és normatív kontextusnak a részesei, ennek megfelelően helyzetüket a potenciális versenytársaik viselkedésének követésével igye-

keznek megőrizni (kompetitív izomorfizmus: Hawley 1968; Burt 1987). Másodsorban, az együttműködési mechanizmus is érvénybe léphet, amikor az adott helyzetben a cselekvést illetően bizonytalan egyének a megoldást keresve a hasonló helyzetben lévőköt kísérik figyelemmel (mimetikus izomorfizmus: DiMaggio és Powell 1983). A példában szereplő hálózat esetében a célszemély és a B-vel jelölt egyén hasonló helyzetben vannak, mert bár egymással nincs közvetlen kapcsolatuk, egyforma kapcsolathálózati mintával rendelkeznek: mindketten A személytől kapnak tanácsot. Ehhez hasonló mintázat figyelhető meg abban az esetben is, ha mind a célszemély, mind a B személy újonnan érkezőként inkább „tanácsot elfogadó”, mint „tanácsadó” szerephez jut adott helyzetben. Tehát ebben az esetben a strukturális ekvivalencia azt jelenti, hogy a célszemély beavatkozással kapcsolatos gyakorlata a strukturálisan hasonló helyzetben levő B személy tevékenységétől függ, aki legyőzendő potenciális versenytársként, vagy pedig utánozandó potenciális partnerként szerepel a hálózatban.

Összefoglalva: míg a kohéziós megközelítés szerint a célszemély viselkedését A, addig a strukturális ekvivalencia elmélet alapján a célszemélyt B magatartása befolyásolja. Több kutatás egyszerre tesztelte ezt a két előrejelzést, az egészségügyi innovációk orvosok körében tapasztalható (Burt 1987), nonprofit szervezetek testületi tagjainak értékelésében mérhető (Galaskiewicz és Burt 1991), valamint politikai ideológiák lobbisták között mérhető (Heinz et al. 1993) terjedését vizsgálva. A különböző kontextusok ellenére a tanulmányok meglepően konzisztens eredményekre jutottak: a diffúziós folyamatokat elsősorban a strukturális ekvivalencia, és nem a kohézió befolyásolja.

E kutatási eredménynek a kohéziós megközelítés és az intuitív vonzerő összeegyeztethetősége érdekében Burt (1999) a diffúzió kétlépcsős folyamatként való értelmezését javasolja. Első lépcsőben az információ a kohézió által, a későbbi elfogadás és használat pedig a strukturális ekvivalencia révén terjed. Visszatérve a példában szereplő hálózatra, ez azt jelenti, hogy a célszemély A révén megismer egy beavatkozási technikát, majd a B személynél megfigyelt alkalmazás mellett dönt. Mivel a kutatástól a gyakorlatig terjedő szakadéknak nemcsak a beavatkozásokról szóló információ, hanem maga a beavatkozási gyakorlat terjesztése is részese, jelen kutatás során a kétlépcsős folyamat második lépcsőjére összpontosítottunk, de igyekszünk a más területeken tapasztalt eddigi megállapításokat az iskolai diffúzióra is kiterjeszteni.

### *Az iskolai diffúzió esete*

Jelen tanulmány középpontjában az innovációs technikák iskolákban való elterjedése áll. Az iskola a gyermek életének meghatározó színtere, így gyakran válik a társadalmi változást célzó erőfeszítések célpontjává, különösen a gyermekek mentális egészségének és jól-létének területén (Flaspohler et al. 2006; Helm és Flaspohler 2008). A szegénységben élő gyermekek számára az iskola kiemelt fontossággal bír a beavatkozások szempontjából, hiszen hozzáférést és csatlakozási lehetőséget biztosít a gyermekek életében szintén fontos szerepet betöltő egyéb szereplőkhöz:

a családhoz és a lakókörnyezethez (Cappella et al. 2008; Boyd és Shouse 1997). A hagyományos klinikai gyakorlattal összehasonlítva a mentálhigiénével foglalkozó beavatkozások iskolai keretek közé helyezése javítja a gyermekek szolgáltatásokhoz való hozzáférését, és különösen hatásos a hátrányos helyzetű kisebbségi csoportok elérésében (Armbruster és Lichtman 1999; Atkins et al. 2003; Weist et al. 1999). Az iskolai beavatkozások hatásosságát részben az eltérő végrehajtási módok határozzák meg (Rones és Hoagwood 2000). Éppen ezért, az iskolai beavatkozások hatékonyságának növelése érdekében minden olyan tényező figyelmet érdemel, amely segíti vagy hátráltatja a használatot.

Egyes szerzők szerint a személyközi kapcsolathálózatoknak kulcs szerepük van a tanárok normatív értékrendszerének és véleményének formálása szempontjából (pl. Bidwell 2001; Bidwell és Yasamoto 1999; Friedkin 1993; Stevenson és Bartunek 1996), ezért egy-egy új iskolai módszer bevezetése során sürgetik a kapcsolathálózatok vizsgálatát. Egy tanulmány sorozat megállapítása szerint például pozitív kapcsolat áll fenn a tanárok osztálytermi számítógéphasználata, és a számítógépben jártas személyekkel való kapcsolattartás gyakoriságával mért társadalmi tőkékük között (Frank et al. 2004, Zhao és Frank 2003). Hasonlóképpen, egy másik tanulmány arra a következtetésre jut, hogy a tanárok figyelemhiánnyal küzdő és hiperaktív gyermekekkel kapcsolatos stratégiája pozitív kapcsolatban áll az elismert tanácsadói szerepet betöltő tanárok által jóváhagyott stratégiákkal (Atkins et al. 2008a).

Ezek a példák arra hívják fel a figyelmet, hogy a befolyásos pedagógusok kulcsszerepet játszanak az új módszerek alkalmazásakor (például számítógéphasználat, hiperaktív gyerekekkel kapcsolatos stratégiák használata). De mitől válik egy tanár befolyásossá? A kutatók még ma is azt feltételezik, hogy a tanárok kollégáikhoz fűződő viszonyát hangsúlyozó kohéziós nézőpont az, amely a diffúziót segíti. Vagyis a tanárok gyakoribb számítógéphasználatát a technika világában jártas kollégáikhoz fűződő viszonyukkal magyarázták, ugyanakkor a legtöbb tanácsot osztogató tanárok szerepét a hiperaktív gyerekeket érintő stratégiák gyakoribb alkalmazásával hozták összefüggésbe. Ezek a tanulmányok azt sugallják, hogy a kohézió fontos szerepet játszhat az iskolai diffúzióban, és nem veszik számításba a strukturális ekvivalenciát, mint a tanárok befolyásolásának alternatív módját. A szakirodalomban arra is találunk példákat, hogy más körülmények között végzett diffúziókutatások minimálisnak találták a kohézió szerepét, különösen a strukturális ekvivalencia hatásának kiszűrését követően (Burt 1987; Galaskiewicz és Burt 1991; Heinz et al. 1993). Ezért fontos annak vizsgálata, hogy vajon az iskolák esetében is fennáll-e a strukturális ekvivalencia kohézióval szembeni jelentősége.

### *A kutatás célja és a hipotézisek*

Általában véve a tanulmány a közösségtudomány ismeretanyagát bővíti annak vizsgálatával, hogy kapcsolathálózatok adott keretek közötti mintázatai hogyan befolyásolják az egyén adott intervencióhasználatát. Közelebbről, a tanulmány azt vizsgálja, hogy milyen szerepet játszanak a kapcsolathálózati mechanizmusok a városi általános iskolák pedagó-

gusainak a diákok iskolai előmenetelét és viselkedészavarainak enyhítését célzó beavatkozási gyakorlataiban. A diffúzió elméletek ismeretében két hipotézist hasonlítunk össze a hálózatoknak a tanárok beavatkozási stratégiáira tett hatásával kapcsolatban. A *kohéziós hipotézis* szerint azok a tanárok alkalmazzák gyakrabban az adott beavatkozást, akik kapcsolatban állnak a beavatkozást már használó kollégákkal. Ezzel ellentétben, a *strukturális ekvivalencia hipotézis* arra utal, hogy azok a tanárok alkalmazzák majd nagyobb valószínűséggel az adott beavatkozást, akiknek a hozzájuk hasonló kapcsolatmintázattal rendelkező kollégáik is ezt teszik. A két hipotézist párhuzamosan tesztelve megállapíthatjuk, hogy a kohézió, vagy a strukturális ekvivalencia, esetleg ezek kombinációja segíti elő az iskolákban a beavatkozások alkalmazását. A korábbi, nem iskolai környezetben készített vizsgálatokkal összhangban azt feltételezzük, hogy a strukturális ekvivalencia fog érvényesülni a kohézióval szemben.

## Módszertan

### *A beavatkozás*

Jelen tanulmány a Links to Learning (Kapocs a tanuláshoz) iskolai beavatkozási kísérlet keretein belül gyűjtött adatokon alapul (Atkins et al. 2008b). A vizsgálat két modell hatékonyságát hasonlítja össze: egy kísérleti, iskolai alapú modellét, illetve a klinikai, mentálhigiénés ellátás keretében nyújtott szolgáltatási modellét, amelyet óvodáskorúaktól a negyedik osztályba járó, súlyos magatartászavarral küzdő városi tanulók körében alkalmaztak (Cappella et al. 2008; Neal et al. 2008). Az iskolai modell esetében a mentálhigiénés szakemberek, pedagógusok és szülők együttműködve igyekeznek a gyermekek tanulmányi eredményén és magatartásán javítani. A modell kulcseleme egy tanári konzultáció, amely három kísérleti iskolában, a szakmai továbbképzés keretében zajlott, a hatékony oktatási módszerekről, osztályirányításról és a családok eléréséről. Jelen tanulmány két eszköz vizsgálatára fókuszál: a szakmai továbbképzések során bevezetett, napi jelentőskártyára, illetve a társas tanulásra. A kapcsolatok szempontjából vizsgálva a központi kérdés az, hogy a tanári tanácsadó hálózatok hogyan befolyásolják ezen eszközök használatának gyakoriságát, a kísérlet kezdő évében<sup>2</sup>. E két, tanárok körében használt stratégia vizsgálata lehetőséget ad annak meghatározására, hogy a kapcsolathálózat hatása különbözik-e a beavatkozás tartalma és szintje (célzott vagy egész osztályra kiterjedő) szerint.

<sup>2</sup> A Links to Learning program két további megvalósítási módszert javasolt a tanárok számára: a jó magaviselet játékot és a Jóhír levelet. A jó magaviselet játékot jelen tanulmányban nem vizsgáljuk, mivel a Links to Learning kutatócsapata jelentős szerepet töltött be a módszer bemutatásakor és osztályteremben való használatának támogatásakor, így érintett volt a tanárok általi kivitelezésben. A Jóhír levél a vizsgált időpontban a pedagógusok közötti alacsony adaptáció és használat miatt nem került be a tanulmányba.

### *Napi jelentőkártya*

A *napi jelentőkártya* egy célzott, beavatkozási stratégia, amely a diákok tanulmányi eredményének és az osztályteremben tanúsított magatartásának javítását célozza, a család bevonásával, a tanár és a család közti kapcsolat megerősítésével (Kelley 1990). E stratégiának számos változata létezik. A Links to Learning programban a tanárokat arra kérték, hogy jutalmazza a diákokat az elért tanulmányi és magatartási eredményükért, és a javulásról napi jelentőkártyák hazaküldésével a családtagokat is tájékoztassák. A kutatás alapján a napi jelentőkártya a magatartás és a tanulmányi eredmények javításának hatékony eszköze lehet (lásd Barth 1979; Kelley 1990), de mivel a pedagógusok számára hosszú távon ennek módszeres alkalmazása túl sok munkát jelentett, kiemelkedő fontossággal bírt az iskolán belüli facilitátorok azonosítása (Owens et al. 2005).

### *Társas tanulás*

A társas tanulás egy egész osztályt érintő, beavatkozási stratégia, amelynek során a tanulmányi eredmények és a társas készségek javulását az osztálytárstól kapott utasítással vagy segítségnyújtással érik el (pl. Fuchs és Fuchs 2005; Ginsburg-Block et al. 2006). Különösen olyan osztályokban fontos ez, ahol az érintett diákok teljesítménye jelentősen eltér az osztály átlagos tudásszintjétől, hiszen ez a módszer jobb tanulási lehetőséget nyújt a nehézséggel küzdő tanulók számára. A Links to Learning programban a tanárokat arra kérték, hogy az olvasás tanításában használják a társas tanulást. A tanárok annak alapján állították párba a diákokat, hogy mennyire tudnak folyékonyan olvasni. A továbbiakban a jobban olvasó diák a „tanító” szerepét kapta, és segítette a „tanított” diák tudásszintjének megfelelően feldolgozni az olvasmányt. A program során a diákpárok pontokat kaptak a részvételükért, amit a feladat végén apró jutalmakra válthattak. A közelmúltban folytatott vizsgálatok kimutatták, hogy a társas tanulás módszere javítja a tanulmányi eredményeket (Rohrbeck et al. 2003) és társas készségeket (Ginsburg-Block et al. 2006), különösen az alacsony jövedelmű, városi és kisebbségi népesség körében.

### *A körülmények és a résztvevők*

A kutatás abban a három chicagói általános iskolában folyt, amelyek részt vettek a Links to Learning program első évében. Mindhárom iskola a kísérleti, iskola-alapú modell alapján dolgozott. Az iskolákat véletlenszerűen választották ki abból az összesen 43 iskolából, amely megfelelt, vagyis 1. a három hátrányos helyzetű körzet valamelyikében helyezkedik el, Chicago nyugati vagy déli részén; 2. a beiskolázottak átlaga a kerületi átlagtól egyszeres szóráson belül volt (átlag = 606 szórás = 206); 3. az átlagos olvasási pontszám az állami standardizált tesztek 35. percentilise alá esett; 4. a diákok mobilitási rátája 40% alatt volt; 5. az afroamerikai diákok aránya legalább 85% volt; 6. a diákok legalább 85 százaléka ala-

csony jövedelmű családban nevelkedett, és végül 7. hárommérföldes körzetben létezett a programban részt vevő közösségi mentálhigiénés intézmény.

E tanulmány elsődleges elemzése arra a 29, óvodás korúak és 4. osztályosok közötti korcsoportokat oktató pedagógusra koncentrált, akik részt vettek a Links to Learning iskolai-alapú mentálhigiénés ellátást nyújtó programban. A programban részt vevő tanárok megoszlása a három intervenció iskolában egyenletes volt ( $\chi^2(2, N = 29) < 1$ , (ns.) (nem szignifikáns.), ugyanez osztály szerint ( $\chi^2(5, N = 29) = 4,72$ , ns.). A demográfiai megoszlásokat az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat A tanárok demográfiai jellemzői (N = 29)

Változó	N (%)
Iskola	
1	11 (37.93)
2	8 (27.59)
3	10 (34.48)
Osztály	
Óvoda	6 (20.69)
1. osztály	6 (20.69)
2. osztály	5 (17.24)
3. osztály	7 (24.14)
4. osztály	4 (13.79)
Speciális osztály	1 (3.45)
Nem	
Nő	26 (89.66 %)
Férfi	3 (10.34 %)
Etnikum	
Afroamerikai	17 (58.62 %)
Fehér	12 (41.38 %)
Változó	Medián
Tanítási gyakorlat (évek száma)	
Összesen	12
A jelenlegi iskolában	7

### Az eljárás

2007 januárjában, mielőtt bevezetésre került volna a napi jelentőkártya és a társas tanulás módszere, önbevalláson alapuló kapcsolathálózati adatokat gyűjtöttek a három iskola mindegyik osztályában. Az adatfelvétel során nemcsak a diákok személyes kapcsolathálózatát rögzítették,

hanem a tanárokét is, beleértve azokat is, akik nem vettek részt a programban (N = 28 N = 31 N = 28). A teljes tanári kapcsolathálózat feltérképezése a strukturális ekvivalencia hiteles mérése miatt volt fontos, hiszen a tanárok közötti kapcsolatok túlmutatnak a programban részt vevő tanárok egymás közötti kapcsolatain. A kapcsolathálózatra vonatkozó adatokat a kutatók az egyes tanárokkal folytatott 10–15 perces interjúk során gyűjtötték össze. Az interjúk adatfelvétel a kapcsolatok gyakoriságára és a tanácsadási hálózatokra is kitért: arra kérték a tanárokat, hogy nevezzék meg azokat az iskolájukban tanító tanárokat, akikkel gyakran érintkeznek, és akiktől három különböző területen – viselkedés zavarok kezelése, családok bevonása és tanítási módszerek – tanácsot kaptak. Az elemzés során e tanulmány a családok bevonására és a tanítási módszerekre vonatkozó kapcsolathálózati adatokat vizsgálta, mivel a beavatkozási stratégiák szempontjából ez a két terület a leginkább releváns.

2007 januárja és áprilisa között szakmai továbbképzések keretében a tanárok iskolájukban megismerkedtek a beavatkozási stratégiákkal, beleértve a napi jelentőkártyát és a társas tanulást is (további részletekért lásd Neal et al. 2008). A szakmai továbbképzésen nagy arányban képviselték magukat a Links to Learning beavatkozásban részt vevő, az óvodástól 4. osztályosokat tanító tanárok (N = 29). 86,2 százalékuk részt vett legalább egy, a napi jelentőkártyáról szóló, 79,3 százalékuk pedig legalább egy, a társas tanulásról szóló bevezető vagy áttekintő tájékoztatón<sup>3</sup>. 2007 februárja és júniusa között a programban részt vevő tanárok havi bontásban vezették, hogy mikor használták a napi jelentőkártyát és alkalmazták társas tanulást.

## Mérések

### *Az osztálytermi stratégiák használatának gyakorisága*

A használat gyakorisága (F<sub>tsw</sub>): a tanár (t) az adott stratégiát (s) egy héten (w) hányszor alkalmazza. A lehetséges érték 0-tól (a tanár nem jelentette a stratégia használatát) 5-ig terjed (a tanár a stratégia napi használatát jelentette). Az index minden tanár esetében heti szinten került kiszámításra, a stratégia bemutatásától a képzés végéig. Ez a napi jelentőkártya esetében 355, a társas tanulás esetében (melyet később vezettek be) 225 megfigyelést jelent (tehát egy/tanár/hét).

<sup>3</sup> Ezek a jelenléti arányok jól mutatják, hogy a napi jelentőkártya és társas tanulási módszeréről szóló információ a tanárok többségéhez egyszerre jutott el. Ebben az esetben, mivel az egyes módszerről szóló információ továbbításának megvolt a hivatalos, hatékony módja, a személyes kapcsolathálózatok információtovábbító szerepe nagyjából irreleváns (Burt [1999] modelljének első lépése). Ezért a tanulmány a kapcsolathálózatok hatását csak a stratégia alkalmazásával kapcsolatban vizsgálja (Burt [1999] modelljének második lépése).

### Személyes kapcsolathálózatok

Annak eldöntésére, hogy a tanárok ugyanattól a kollégájuktól kértek-e tanácsot a család bevonásával és a tanítási módszerekkel kapcsolatban, a UNICET 6 program segítségével (Borgatti et al. 2002), a Jaccard hasonlósági együtthatót használtuk az iskolán belüli kétféle tanácsadó hálózat összehasonlításához. A Jaccard hasonlósági együttható az azonos kapcsolatok arányára vonatkozik két hálózatban, értéke pedig 0 és 1 között mozog (Cheetham és Hazel 1969). Az eredmények csupán enyhe átfedést mutattak a két hálózat között, a Jaccard együttható értéke 0,28-tól 0,36-ig terjedt. Ez arra utal, hogy a két tanácsadó hálózatban a kapcsolatok mindössze harmada közös. Mivel ezek az eredmények a két tanácsadó hálózat elkülönülését jelentik, a család bevonásáról szóló hálózatot használtuk a gyermekek tanulmányi eredményeiről és osztálytermi magatartásáról szülőknél beszámoló napi jelentőkártya használata elterjedésének vizsgálatához. Ugyanakkor a tanítási módszerrel kapcsolatos hálózatot használtuk a Links to Learning program keretében az olvasási készségek javítására irányuló társas tanulás módszerének elterjedésének vizsgálatára.

#### *Várható alkalmazás a kohéziós hatás érvényesülése mellett*

Abban az esetben, ha egy stratégia a kohézió segítségével terjed, akkor az alkalmazás gyakoriságát egy tanár részéről a tanácsadó kolléga viselkedése fogja befolyásolni. Így, a diffúzió kohéziós megközelítése ( $COH_{tsw}$ ) szerint, a tanár (t) várható viselkedését a tanácsadók heti (w) stratégia (s) használatának átlagos gyakoriságával mérjük.<sup>4</sup>

#### *Várható alkalmazás a strukturális ekvivalencia érvényesülése mellett*

Ezzel ellentétben abban az esetben, ha a stratégia a strukturális ekvivalencia alapján terjed, akkor az alkalmazás gyakoriságát azok a tanárok befolyásolják, akik hasonló tanácsadói kapcsolatokkal rendelkeznek. Így a strukturális ekvivalencia alapján ( $SS_{tsw}$ ) az alkalmazás várható gyakorisága megegyezik heti (w) stratégia (s) használat átlaggyakoriságával azon három munkatárs körében, akik a tanárral (t) legtöbb közös kapcsolattal rendelkeznek.

Lényegében a fent ismertetett diffúziós folyamatok alapján, a használat várható gyakoriságának mindkét mérőszáma ( $COH_{tsw}$  és  $SS_{tsw}$ ) körvonalazza a tanárkollégák egy-egy olyan csoportját, akik feltehetőleg befolyásolják a tanár általi stratégia alkalmazását. A  $COH_{tsw}$  által definiált munkatársak csoportja azokat tartalmazza, akik tanácsokkal látják el a tanárt (tehát az információ és a társadalmi nyomás forrásai). Az  $SS_{tsw}$  által definiált csoport pedig a hasonló tanácsadási mintázatokkal rendelkező-

<sup>4</sup> A  $COH_{tsw}$  kiszámításakor csak a tanácsadók általi használat gyakoriságát vettük figyelembe, mivel az információ és a társadalmi nyomás feltehetőleg a tanácsadótól a tanácsot elfogadó irányába hatnak.

ket tartalmazza (tehát akik az adott helyzetben hasonló szerepet töltenek be). A mérőszámok mindkét esetben a potenciálisan befolyásos munkatársi csoportok viselkedését is magukba foglalják, így a csoport normatív nyomását is tükrözik. Amennyiben a kohézió határozza meg a használatot, a tanár használatának tényleges gyakorisága ( $F_{tsw}$ ) és kohézió alapján definiált munkatársi csoport használatának gyakorisága ( $COH_{tsw}$ ) között pozitív összefüggés áll fenn. Azonban, ha a használatot a strukturális ekvivalencia befolyásolja, a tanár használatának tényleges gyakorisága ( $F_{tsw}$ ) a strukturális ekvivalencia alapján definiált munkatársi csoportok idevonatkozó adataival ( $SS_{tsw}$ ) mutat összefüggést.

## Eredmények

A kohézió és strukturális ekvivalencia hipotéziseinek vizsgálatára az alábbi fix-hatású regressziós egyenletet használjuk a tanárok stratégia-alkalmazási gyakoriságának ( $F$ ) előrejelzésére, külön a napi jelentőkártya, és külön a társas tanulás esetében:

$$F_{tsw} = D_1 + D_2 + \dots + D_t + COH_{tsw} + COH_{tsw-1} + SS_{tsw} + SS_{tsw-1} + \varepsilon$$

A fix-hatású modell egyedi változókat becsül minden tanár esetében, amennyiben egy 29 dummy változóból ( $D$ ) álló sorozatot használ, ahol  $D_t$  értéke 1,  $t$  tanár esetében, és 0 minden egyéb esetben. Ez a megközelítés a torzítást úgy küszöböli ki, hogy többször megismétli az ugyanarra a tanárra vonatkozó megfigyeléseket, miközben kontroll alatt tartja a tanárok időben változatlan jellemzőit (mint a kor, az etnikum vagy a nem), illetve a környezeti jellemzőket (mint az iskola mérete és légköre) (Gujarati 2003). A 29 tanár-specifikus változót, miután hipotéziseink szempontjából nem relevánsak, a továbbiakban nem részletezzük. Megemlítendő azonban a szerepük a tanárok beavatkozási hajlandóságának becslésére (ez tulajdonképpen az egyénre szabott „fix-hatás”). Ez a modell vegyes vagy hierarchikus lineáris modellként is ismert, és az analóg véletlen-hatás modellekhez hasonló eredményt produkál, azzal a különbséggel, hogy nem tesz feltételezéseket a tanár-specifikus változók megoszlására vonatkozóan.

A kohézió és a strukturális ekvivalencia alapján várt gyakorisági változók mind jelen idejű ( $COH_{tsw}$  és  $SS_{tsw}$ ), mind egy héttel korábban mért értékei ( $COH_{tsw-1}$  és  $SS_{tsw-1}$ ) szerepelnek az egyenletben. Ezt az indokolja, hogy a tanár viselkedését az adott héten nem csak kollégái, hanem múltbeli magatartása is befolyásolhatja. A leíró statisztikákat a 2. számú táblázat, az egyes tényezőkre vonatkozó becsléseket és standard hibákat pedig a 3. számú táblázat tartalmazza.

2. táblázat Leíró statisztikák a megfigyelt gyakoriságra, kohéziós hatás alapján várt gyakoriságra, és strukturális ekvivalencia alapján várt gyakoriságra vonatkozóan

Változó	Napi jelentőkártya (N = 355) Átlag (szórás)	Társas tanulás (N = 225) Átlag (szórás)
Gyakoriság	.58 (1.43)	.82 (1.45)
Kohézió alapján (COH)	.32 (0.63)	.62 (0.93)
Strukturális ekvivalencia (SS) alapján	.44 (1.26)	.65 (1.25)

3. táblázat A kohézió és strukturális ekvivalencia hatásai a várt használati gyakoriságokra, illetve a megfigyelt használati gyakoriságokra

Változó	Napi jelentőkártya (N=355) B (SH)	Társas tanulás (N=225) B (SH)
Kohézió (COH)	-.082 (.101)	.061 (.118)
Kohézió (COH) (késleltetett hatás)	-.184 (.102)	-.036 (.132)
Strukturális ekvivalencia (SS)	.265 (.059)**	.240 (.096)*
Strukturális ekvivalencia (SS) (késleltetett hatás)	.240 (.060)**	.186 (.123)
R <sup>2</sup>	.66	.72

A 29 tanár-specifikus jellemzőre vonatkozó becsléseket (fix-hatást) mellőztük  
\* p<.05, \*\* p<.01

Az eredmények tükrében a kohéziós hipotézis nem igazolódott. A tanárok napi jelentőkártya és társas tanulás módszereinek használatát együttesen előrevetítő modellekben a  $COH_{tsw}$  (jelen idejű) és a  $COH_{tsw-1}$  (egy héttel korábbi) együttthatók nem voltak szignifikánsak. Ez azt jelenti, hogy a tanárral strukturálisan hasonló pozícióban lévő kollégák és az egyéni hajlandóság hatását kiszűrve, a tanárt nem befolyásolta a tanácsadók viselkedése.

A napi jelentőkártya esetében az  $SS_{tsw}$  (jelen idejű) és az  $SS_{tsw-1}$  (egy héttel korábbi) együttthatók hatása statisztikailag szignifikáns, ami a strukturális ekvivalencia hipotézist erősíti. Vagyis ebben az esetben a tanár és a hasonló strukturális helyzetű kollégák viselkedése között pozitív összefüggés van. Az összefüggés értelmezésekor figyelembe kell venni a jelen idejű hatást (tehát a rövid távú hatást), illetve a jelen idejű és késleltetett hatás együttesét (tehát a hosszú távú hatást). Amikor a napi jelentőkártya alkalmazása a hasonló strukturális helyzetben lévő kollégák körében átlagosan egy egységgel nő, akkor ez a tanár heti alkalmazási gyakoriságának várható értékét 0,265-tel növeli meg egy héten belül ( $B = .265$  SH = 0,59 p<.01). Ez a „rövid távú” hatás a hasonló strukturális pozíciót betöltő kollégáknak a tanár viselkedésére gyakorolt azonnali hatását mutatja.

Az  $SS_{tsw-1}$  együtttható statisztikai szignifikanciája azt mutatja, hogy a strukturálisan hasonló helyzetben lévő kollégák napi jelentőkártya hasz-

nálatának van egy tovagyrúzó vagy késleltetett hatása is, mely az elkövetkező héten is meghatározza a módszer alkalmazását ( $B = .240$ ,  $SH = .06$ ,  $P < .01$ ). Ha a jelen idejű és a késleltetett hatást összegezzük, akkor megkapjuk a kollégák tanár viselkedésére tett teljes vagy hosszú távú hatását ( $B = .505$ ,  $F_{2,322} = 37.92$ ,  $P < .01$ ). A hosszú távú hatás arra utal, hogy amikor a napi jelentőkártya használatának átlagos gyakorisága a hasonló strukturális helyzetű kollégák körében egy egységgel nő, akkor a tanár várhatóan további 0,505 alkalommal fogja azt használni az aktuális vagy a rákövetkező héten. Vagyis, az értékek nagyságát érzékeltetve, ha a kollégák a stratégiát minden nap (tehát ötször) alkalmazzák egy héten, az érintett tanár várhatóan még 2.5 alkalommal fogja azt alkalmazni az elkövetkező két hét során.

A társas tanulás módszere esetében hasonló kép rajzolódik ki. A rövid távú hatás azt jelzi, hogy amennyiben a módszer használatának átlagos gyakorisága a hasonló strukturális helyzetű kollégák körében eggyel nő, a tanár várhatóan további 0,240 alkalommal fogja azt használni az adott héten ( $B = .240$ ,  $SH = .096$ ,  $p < .05$ ). A késleltetett hatás önmagában nem szignifikáns ( $B = .186$ ,  $SH = .123$ ,  $p = .13$ ), azonban a hosszú távú hatás szignifikáns, nagysága megfelel a napi jelentő kártya esetében megfigyelt fenti értékeknek ( $B = .426$ ,  $F_{2,192} = 5.22$ ,  $p < .01$ ). Vagyis, amennyiben a kollégák a társas tanulás módszerét naponta (tehát öt alkalommal) használják, ennek hatására a tanár további 2.1 alkalommal fogja azt alkalmazni a következő két hét során.

### **Az eredmények értékelése**

A kohézió szerepét hangsúlyozó elméletekkel szemben a programba bevont tanárok nem használták gyakrabban a napi jelentőkártya vagy a társas tanulás módszerét, ha azokat egy olyan kollégájuk alkalmazta, akitől tanácsot szoktak elfogadni. Ugyanakkor – összhangban a strukturális ekvivalencia szerepét hangsúlyozó elméletekkel – a tanárok gyakrabban alkalmazták az említett módszereket, ha azt a hasonló tanácsadói kapcsolathálózati mintázatokkal rendelkező munkatársuk is gyakran használta. Továbbá, a hasonló strukturális pozícióban lévő kollégák alkalmazási gyakorisága nemcsak rövid távon befolyásolta a tanár viselkedését, hanem egy héttel később is. Hosszú távon pedig drámai módon megnövelték a tanárok beavatkozásainak alkalmazási gyakoriságát. Az eredmények fényében elmondható, hogy a strukturálisan hasonló helyzetben lévő munkatársak rövid- és hosszú távú hatása nagyságrendileg megegyezik a napi jelentőkártya és a társas tanulás esetében, pedig e módszerek mind tartalmukban, mind beavatkozási szintjükben (célzott vagy egész osztályra kiterjedő) különböznek.

Az eredmények összhangban vannak más, rendkívül eltérő körülmények és résztvevők között vizsgált korábbi kutatások következtetéseivel: például az orvosok (Burt 1987), a testületi tagok (Galaskiewicz és Burt 1991) és a lobbisták (Heinz et al. 1993) körében végzett vizsgálatok esetében. Úgy tűnik tehát, hogy a család bevonásával és a tanítási módszerekkel kapcsolatos beavatkozások iskolai használatának terjedését hasonló folyamatok irányítják, mint más típusú, vagy más körülmények

között, más szereplőkkel zajló beavatkozásokét. Mindez arra utal, hogy a diffúzió egy olyan kétlépcsős folyamat, amelynek során a beavatkozás strukturális ekvivalencián alapulva terjed (Burt 1999), és amely általános érvényű, felülírva a környezeti és kontextusbeli különbözőségeket.

A strukturális ekvivalencia meglehetősen elvont fogalomvá válhat, amikor befolyásos változás-ügynököket kell beazonosítani. Míg a strukturális ekvivalencia elméletileg a hasonló kapcsolathálózati mintázatokkal rendelkező egyéneket írja le, valójában ez nem jelent mást, mint adott helyzetben hasonló szerepet betöltő egyének azonosítását. Az ábrán bemutatott példához visszatérve, a célszemély és B személy hasonló pozíciót töltenek be, mivel mindketten A személytől fogadnak el tanácsokat. Vagyis A személy eltérő szerepet tölt be, hiszen ő adja, nem pedig fogadja a tanácsot. Az eredmények fényében azt lehet elmondani, hogy a beavatkozásokat az ilyen, strukturálisan szerep-alapú csoportok ösztönzik és terjesztik: a tanácsot elfogadják (célszemély és B személy) egymást befolyásolják.

### *Beavatkozással kapcsolatos vonatkozások*

A közösségekben társadalmi változásokat elérni kívánó beavatkozók számára nagy kihívás a kutatás és gyakorlat közötti szakadék áthidalása (Wandersman 2003; Wandersman et al. 2008). A kutatás és gyakorlat közötti szakadék a beavatkozás terjedési csatornáinak korlátozott ismeretéből is adódik. Jelen tanulmány azzal bővíti a terjedési csatornákra vonatkozó ismereteket, hogy a személyközi kapcsolathálózatoknak a beavatkozási gyakoriságra tett hatását vizsgálja. Az eredmények segíthetik a kutatás és gyakorlat közötti szakadék szűkítését, arra vonatkozó ismeretekkel látva el a beavatkozókat, hogy hogyan válasszák ki a hatékonyabb és eredményesebb szereplőket.

A közösségi pszichológusok és mások hangsúlyozzák a véleményvezetők kulcspozícióján alapuló, diffúziós modelleknek azt a jellemzőjét, amely szerint egy közösség befolyásos emberei beazonosíthatók és meggyerhetők abból a célból, hogy az új gyakorlatokat a többiek körében terjesszék (pl. Rogers 1995; Valente et al. 2003; Valente 1995). Ezek a modellek különösen olyan iskolák esetében relevánsak, ahol a beavatkozás megvalósítását a korlátozott erőforrások, a halmozott stressz-tényezők, illetve a tanárok kívülállókval szembeni bizalmatlansága hátráltatják (Atkins et al. 2008a, b, 2006; Boyd és Shouse 1997; Neal et al. 2008). Elismerve a hálózati mechanizmusok szerepét a beavatkozás megvalósítása során, különösen fontos, hogy a véleményvezetőket kapcsolathálózati empirikus adatokra támaszkodva válasszuk ki.

A hálózatban elfoglalt hely alapján kiválasztott véleményvezetők modelljei általában a diffúzió kohéziós elméletére támaszkodnak, és a legmagasabb számú jelölést (pl. mint tanácsadó) kapott egyénekre összpontosítanak. Ez a kiválasztás azonban csak akkor helytálló, ha a kohézió segíti a beavatkozásról szóló információ terjedését. Viszont, ahogyan ez a tanulmány, illetve a korábbi vizsgálatok is mutatják, a tényleges beavatkozási gyakorlatban a véleményvezetőknek kevés szerepük van, így ez a fajta kiválasztás nem segíti a kutatás és a gyakorlat közötti szakadék

szűkítését. Ezek a modellek helytállóbbak lehetnek, ha egy kétlépcsős folyamatként fogjuk fel őket (Burt 1999). Első lépésben néhány, a másokkal való közvetlen kapcsolatai alapján kiválasztott véleményvezető elterjeszti a beavatkozásról szóló információkat (diffúzió a kohézió alapján). Az ábrán **A** személy képviseli a véleményvezetőt, tehát az ő megnyerése abból a szempontból fontos, hogy a célszemélyhez eljusson a beavatkozásról szóló információ. Második lépésben viszont, az előzőektől várhatóan különböző, a másokhoz kötődő kapcsolati mintáik alapján kiválasztott véleményvezetők ösztönzik a beavatkozások használatát (diffúzió strukturális ekvivalencia alapján). Az ábra alapján, ez **B** személy megnyerését jelenti ahhoz, hogy a célszemélyt a beavatkozás alkalmazására motiválja.

### **Korlátok, további kutatási lehetőségek és következtetések**

Bár a tanulmány a diffúziós elméletek és empirikus kutatási adatok felhasználásával vizsgálja a tanárok kapcsolathálózatának az iskolai beavatkozásokra tett hatását, az eredményeket mégis a kutatási körülmények korlátainak figyelembevételével kell értelmeznünk. Először is, aggodalomra adhat okot, hogy a városi tanárokból és iskolákból álló kis minta csökkenti az eredmények általánosíthatóságát. A bizonytalanságot némileg enyhíti, hogy az eredmények megegyeznek több, merőben más helyzetben és populációban vizsgált adatokkal (Burt 1987, Galaskiewicz és Burt 1991, Heinz et al. 1993). Másodszor: bár jelen tanulmány a hálózati mechanizmusok szerepét a tanárok beavatkozási gyakoriságának szempontjából elemzi, arról kevés információval szolgál, hogy a tanárok hogyan használják a stratégiákat. További kutatást igényel annak eldöntése, hogy a strukturális ekvivalencia a használat gyakoriságán kívül milyen hatással van a végrehajtás más aspektusaira, például annak minőségére. Harmadszor, jelen tanulmányban az önbevalláson alapuló kapcsolathálózati mérőszámok gyakran téves visszaemlékezésen vagy elfogultságon alapulhatnak, ezért indokolt a jövőben más alternatív mérési módszerek alkalmazása (pl. viselkedés megfigyelése, viselkedéskövetési módszerek). Végül jelen tanulmány a kapcsolathálózatokat adott időpontban mérte, tehát statikusnak kezelte. A valóságban azonban a hálózatok dinamikusak, melynek folyamatában egyszerre szülehetnek és szűnhetnek meg kapcsolatok. A jövőbeli kutatásoknak a hálózatok időbeli stabilitását is vizsgálni kell, kiemelt figyelmet szentelve annak, hogy milyen környezeti összetevők határozzák meg a kötések kialakulását, fenntartását és felbomlását, és e tényezők hogyan hatnak a megvalósítási folyamatokra. Másképp működik-e az implementáció a stabil kapcsolatokkal jellemezhető helyzetben (pl. olyan iskola, ahol alacsony a tanárok fluktuációja) és az olyan környezetben, ahol a kapcsolatok állandó mozgásban vannak (pl. olyan iskola, ahol magas a tanári fluktuáció)?

A közösségtudomány megerősítéséhez olyan kutatókra van szükség, akik a beavatkozási gyakorlatot alakító környezeti tényezőkre összpontosítanak (Wandersman 2003). Ezen hívó szónak engedve, jelen tanulmány egy adott beavatkozás során azt vizsgálta, hogy a kapcsolathálózatok, a

változás csatornáiként hogyan gyorsítják a beavatkozási stratégiák használatát. Az eredmények fényében elmondható, hogy a beavatkozások terjedése esetében a strukturális ekvivalenciának van jelentős szerepe. Nevezetesen, az egyének a hasonló hálózati pozíciót betöltő társaikat követve fogják az új innovációs stratégiákat alkalmazni. Ez a felismerés segítheti a közösségi pszichológusokat a beavatkozások hatékonyabb és hatásosabb terjesztési stratégiáinak kifejlesztéséhez (pl. véleményvezető modell), és további kutatások alapjául szolgálhat azzal kapcsolatban, hogy a hálózatok hogyan segítik a beavatkozási folyamatokat.

Fordította Benke Brigitta

## Irodalom

- Armbruster, P., & Lichtman, J. (1999). Are school based mental health services effective? Evidence from 36 inner city schools. *Community Mental Health Journal*, 35, 493–504.
- Atkins, M. S., Frazier, S. L., Birman, D., Adil, J. A., Jackson, M., Graczyk, P. A., et al. (2006). School-based mental health services for children living in high poverty urban communities. *Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research*, 33, 146–159.
- Atkins, M. S., Frazier, S. L., Leathers, S. J., Talbott, E., Adil, J. A., Demirtas, H., et al. (2008a). Teacher key opinion leaders and mental health consultation in low-income urban schools. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 76(5), 905–908.
- Atkins, M. S., Graczyk, P. A., Frazier, S. L., & Alil, J. A. (2003). Toward a new model for promoting urban children's mental health: Accessible, effective, and sustainable school-based mental health services. *School Psychology Review*, 32(4), 503–514.
- Atkins, M. S., Mehta, T., Frazier, S. L., Cappella, E., Marmez-Lora, A., Shernoff, E., et al. (2008b). *Links to Learning: School and community mental health resource alignment in support of children's learning in high-poverty urban schools*. Boston, MA: Paper symposium at the annual meeting of the American Psychological Association.
- Barth, R. (1979). Home-based reinforcement of school behavior: A review and analysis. *Review of Educational Research*, 49(3), 436–458.
- Bidwell, C. E. (2001). Analyzing schools as organizations: Long-term permanence and short-term change. *Sociology of Education*, 74, 100–114.
- Bidwell, C. E., & Yasamoto, J. Y. (1999). The collegial focus: Teaching fields, collegial relationships, and instructional practice in American high schools. *Sociology of Education*, 72(4), 234–256.
- Borgatti, S., Everett, M., & Freeman, L. (2002). *UCINET for Windows: Software for social network analysis*. Harvard, MA: Analytic Technologies.
- Boyd, W. L., & Shouse, R. C. (1997). The problems and promise of urban schools. In H. J. Walberg, O. Reyes, & R. P. Weissberg (Eds.), *Children and youth: Interdisciplinary perspectives*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Burt, R. S. (1987). Social contagion and innovation: Cohesion versus structural equivalence. *The American Journal of Sociology*, 92(6), 1287–1335.
- Burt, R. S. (1999). The social capital of opinion leaders. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 566, 37–54.
- Cappella, E., Frazier, S. L., Atkins, M. S., Schoenwald, S. K., & Glisson, C. (2008). Enhancing schools' capacity to support children in poverty: An ecological model of school-based mental health services. *Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research*, 35, 395–409.

- Cheetham, A. H., & Hazel, J. E. (1969). Binary (presence-absence) similarity coefficients. *Journal of Paleontology*, 43(5), 1130–1136.
- Coleman, J., Katz, E., & Menzel, H. (1957). The diffusion of an innovation among physicians. *Sociometry*, 20(4), 253–270.
- Coleman, J., Katz, E., & Menzel, H. (1966). *Medical innovation: A diffusion study*. New York: Bobbs Merrill.
- Dearing, J. W. (2008). Evolution of diffusion and dissemination theory. *Journal of Public Health Management and Practice*, 14(2), 99–108.
- DiMaggio, P. J., & Powell, W. W. (1983). The Iron Cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review*, 48(2), 147–160.
- Flaspohler, P., Anderson-Butcher, D., Paternite, C. E., Weist, M., & Wandersman, A. (2006). Community science and expanded school mental health: Bridging the research to practice gap to promote child well being and academic success. *Educational and Child Psychology*, 23(1), 27-U.
- Flay, B. R., Biglan, A., Boruch, R. F., Castro, F. G., Gottfredson, D., Kellam, S., et al. (2005). Standards of evidence: Criteria for efficacy, effectiveness, and dissemination. *Prevention Science*, 6, 151–175.
- Frank, K. A., Zhao, Y., & Borman, K. (2004). Social capital and the diffusion of innovations within organizations: The case of computer technology in schools. *Sociology of Education*, 77, 148–171.
- Friedkin, N. E. (1993). Structural bases of interpersonal influence in groups: A longitudinal case study. *American Sociological Review*, 58, 861–872.
- Friedkin, N. E. (1998). *A structural theory of social influence*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Fuchs, D., & Fuchs, L. S. (2005). Peer-assisted learning strategies: Promoting word recognition, fluency, and reading comprehension in young children. *The Journal of Special Education*, 39(1), 34–44.
- Galaskiewicz, J., & Burt, R. S. (1991). Interorganization contagion in corporate philanthropy. *Administrative Science Quarterly*, 36, 88–105.
- Ginsburg-Block, M. D., Rohrbeck, C. A., & Fantuzzo, J. W. (2006). A meta-analytic review of social, self-concept, and behavioral outcomes of peer-assisted learning. *Journal of Educational Psychology*, 98(4), 732–749.
- Glasgow, R. E., Lichtenstein, E., & Marcus, A. C. (2003). Why don't we see more translation of health promotion research to practice? Rethinking the efficacy-to-effectiveness transition. *American Journal of Public Health*, 93, 1261–1267.
- Gujarati, D. N. (2003). *Basic econometrics* (4th ed.). Boston, MA: McGraw Hill.
- Hawley, A. (1968). Human ecology. In D. L. Sills (Ed.), *International encyclopedia of the social sciences* (pp. 328–337). New York: MacMillan.
- Heinz, J. P., Laumann, E. O., Nelson, R. L., & Salisbury, R. H. (1993). *The hollow core*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Helm, S., & Flaspohler, P. (2008). Systems change through school-community partnerships. *The Community Psychologist*, 41(2), 38–39.
- Kelley, M. L. (1990). *School-home notes: promoting children's classroom success*. New York: The Guilford Press.
- Kloos, B. (2005). Community science: Creating an alternative place to stand? *American Journal of Community Psychology*, 35, 259–267.
- Luke, D. A. (2005). Getting the big picture in community science: Methods that capture context. *American Journal of Community Psychology*, 35, 185–200.
- Marsden, P. V., & Friedkin, N. E. (1994). Network studies of social influence. In S. Wasserman & J. Galaskiewicz (Eds.), *Advances in social network analysis* (pp. 3–25). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Mrazek, P. J., & Haggerty, R. J. (Eds.). (1994). *Summary: Reducing risks for mental health disorders: Frontiers for preventive intervention research*. Washington, D.C.: Institute of Medicine.

- Neal, J. W., Shernoff, E. S., Frazier, S. L., Stachowicz, E., Frangos, R., & Atkins, M. S. (2008). Change from within: Engaging teacher key opinion leaders in the diffusion of interventions in urban schools. *The Community Psychologist, 41*(2), 53–57.
- Owens, J. S., Richerson, L., Beilstein, E. A., Crane, A., Murphy, C. E., & Vancouver, J. B. (2005). School-based mental health programming for children with inattentive and disruptive behavior problems: First-year treatment outcome. *Journal of Attention Disorders, 9*, 261–274.
- Rogers, E. M. (1995). *Diffusion of innovations* (4th ed.). New York: The Free Press.
- Rohrbeck, C. A., Ginsburg-Block, M. D., Fantuzzo, J. W., & Miller, T. R. (2003). Peer-assisted learning interventions with elementary school students: A meta-analytic review. *Journal of Educational Psychology, 95*(2), 240–257.
- Rones, M., & Hoagwood, K. (2000). School-based mental health services: A research review. *Clinical Child and Family Psychology Review, 3*(4), 223–241.
- Simpson, D. D. (2002). A conceptual framework for transferring research to practice. *Journal of Substance Abuse Treatment, 22*, 171–182.
- Stevenson, W. B., & Bartunek, J. M. (1996). Power, interaction, position, and the generation of cultural agreement in organizations. *Human Relations, 49*(1), 75–104.
- Strang, D., & Soule, S. A. (1998). Diffusion in organizations and social movements: From hybrid corn to poison pills. *Annual Review of Sociology, 24*, 265–290.
- Valente, T. W. (1995). *Network models of the diffusion of innovations*. Creskill, NJ: Hampton Press.
- Valente, T. W., Hoffman, B. R., Ritt-Olsen, A., Lichtman, K., & Johnson, C. A. (2003). Effects of a social-network method for group assignment strategies on peer-led tobacco prevention programs in schools. *American Journal of Public Health, 93*(11), 1837–1843.
- Wandersman, A. (2003). Community science: Bridging the gap between science and practice within community-centered models. *American Journal of Community Psychology, 31*, 227–242.
- Wandersman, A., Duffy, J., Flaspohler, P., Noonan, R., Lubell, K., Stillman, L., et al. (2008). Bridging the gap between prevention research and practice: The interactive systems framework for dissemination and implementation. *American Journal of Community Psychology, 41*, 171–181.
- Weist, M. D., Myers, C. P., Hastings, E., Ghuman, H., & Han, Y. (1999). Psychosocial functioning of youth receiving mental health services in the schools versus community mental health centers. *Community Mental Health Journal, 35*, 69–81.
- Zhao, Y., & Frank, K. A. (2003). Factors affecting technology uses in schools: An ecological perspective. *American Educational Research Journal, 40*(4), 807–840.

PETER RAEYMAECKERS

## Együtműködés? Társadalmi integráció és a szociális szolgáltató szervezetek hálózatának hatékonysága<sup>1</sup>

(Kutatási jegyzet)

Ez a kutatási feljegyzés egy, a szociális szolgáltatók hálózatát vizsgáló PhD projekthez kapcsolódik, és fő célja a hálózat hatékonysága és szerkezete közötti összefüggés megvilágítása. A PhD dolgozat emellett érvel, hogy egy adott struktúra hatékonysága a hálózati tagok integrációjának mértékétől függ. A kutatási feljegyzésben elsőként az elméleti keret, majd a módszertan kerül felvázolásra. A kutatáshoz kétféle módszert alkalmazunk. Először kvantitatív hálózatelemzés készül, a hálózat szerkezetének feltárására. Ezt követően kvalitatív interjúzással vizsgáljuk, hogy a szociális munkások hogyan látják saját hálózati pozíciójukat. A kutatás a szociális szolgáltatók hálózatairól szóló tudományos ismeretekhez kíván hozzájárulni. A projekt legelején készült kutatási feljegyzés célja, hogy az olvasók hasznos megjegyzéseket fűzhessenek hozzá.

### Elméleti keretek

Az 1970-es évek óta a társadalmi hálózat fogalma egyre jelentősebb a szervezetszociológiai szakirodalomban (Borgatti & Foster, 2003). Számos tanulmány foglalkozott a szociális szolgáltatókat összekötő kapcsolat-hálózatokkal. Hasenfeld (1983) szerint a szociális szolgáltatók „hidat” képeznek a jóléti állam és az egyén között. Fő céljuk olyan szolgáltatások nyújtása, amivel klienseik jóléte fenntartható és biztosítható. Ezen intézmények egyik fontos jellemzője, hogy rendkívül heterogén, többszörös problémákkal küzdő kliens csoporttal kerülnek kapcsolatba. Ennél fogva a hálózatokat az eltérő és komplex ügyfélcsoportokkal való találkozás fontos eszközeként tartják számon. Az együtműködésnek köszönhetően az intézmények a partnerek által biztosított források és szaktudás széles skáláját mozgósítják. Provan és Milward (2001) definícióját követve a szociális szolgáltatók hálózatait „szolgáltatásközvetítő járművekként” (‘service delivery vehicles’) határozzuk meg, tehát olyanokként, mint amelyek a változatos igényű lakosság számára úgy tudnak értéket átadni, ahogyan arra egy intézmény önmagában képtelen volna.

Provan és Milward (2001) megközelítésében maga a perspektíva érde-

<sup>1</sup> Raeymaeckers, Peter (2010) ‘Working together? Social integration and the effectiveness of networks among human service organizations’, *European Journal of Social Work*, 13: 4, 561 – 566, © 2010 Taylor & Francis

kes, amelyből a hálózatokat tanulmányozzák. A szakirodalomban három nézőpont különböztethető meg, aszerint, hogy az intézményi hálózatok mely aspektusát emelik ki. Néhány szerző a szervezetek közötti diádokra összpontosít (lásd Gulati, 1995), mások egy központi szereplő kapcsolatait vizsgálják (ego-megközelítés). A harmadik megközelítés minden releváns szereplő közötti kapcsolat figyelembevételének fontosságát hangsúlyozza. Utóbbi a teljes kapcsolathálózat szintjén vizsgálja az adott eredményt (Provan et al. 2007). A szociális szolgáltatók hálózatainak értékelésekor a teljes hálózatot figyelembe vevő nézőpontot szükséges alkalmazni, avagy – Provan és Milward szavaival élve – „A kritikus kérdés (...) a szolgáltatásnyújtók teljes hálózatának hatékonysága, nem pedig az, hogy egyes, a hálózathoz tartozó szolgáltatók jobban teljesítenek-e a szolgáltatás bizonyos területein” (1995. p. 4.). Provan és Milward (1995) a hatékonyság szempontjából a teljes kapcsolathálózat struktúráját vizsgálják, amelyet a szereplők közötti kapcsolatok alakzataként definiálnak. Az eredmények azt mutatják, hogy a centralizált, központi maggal rendelkező kapcsolathálózatok a leghatékonyabbak. Egy későbbi cikkükben Provan és Sebastian (1998) bemutatják, hogy egy hatékony hálózatot korlátozott számú átfedő klikk és részhalmoz jellemmez. Utóbbi eredményt hangsúlyozza Lemieux-Charles et al. (2005) is.

Hogyan magyarázható egy kapcsolathálózat szerkezetének hatékonysága? Olyan szerzők szerint, mint Provan és Milward, egy jól működő struktúra a kapcsolathálózaton belüli hatékony „integrációban” ölt testet. Ugyanakkor azonban a szolgáltató intézmények hálózatával foglalkozó minden eddigi kutatás eredményei ellenére kevés figyelem irányult az integráció fogalmának meghatározására. Véleményünk szerint e fogalomnak minden teljes kapcsolathálózatot vizsgáló tanulmány középpontjában kell állnia. Provan és Milward (1995. p. 10.) állítása szerint az integráció fogalma sajnálatos módon félreértelmezett, ami az operacionalizálást nehezíti, az eredmények értelmezését pedig zavarossá teszi. Meglátásuk szerint a kapcsolathálózat szerkezete a hálózati integráció operacionalizálásának tekinthető: „Operacionalizálásunk összhangban áll az általános kapcsolathálózatot leíró sűrűség és centralitás fogalmakkal” (Provan & Milward 1995. p. 10.).

Véleményünk szerint a társadalmi integráció a hálózat tagjai közötti kapcsolatokra, valamint arra utal, hogy e tagok hogyan viselkednek kollektív entitásként (Landecker, 1951; Lockwood 1964; Metcalfe, 1976). Ebben az esetben a kapcsolathálózat tagjai közti „egyensúly” vagy „harmonia” áll a középpontban. A Metcalfe-hoz (1976) hasonló szerzők azt hangsúlyozzák, hogy a hálózat integráltsága az azt alkotó intézmények által elért megegyezés fokától függ. A magas szintű konszenzussal rendelkező kapcsolathálózatot „kiegyensúlyozott hálózatnak” tekinthetjük. A megegyezés utalhat arra az ideológiára, amit az intézmények a szolgáltatás nyújtása kapcsán alkalmaznak. A társadalmi integráció ezenkívül függ attól, ahogyan a kapcsolathálózat tagjai egymás munkáját értékelik, illetve ahogyan a kapcsolathálózatot koordinálják. A konszenzus végül a szervezeti profilok jelenlétére vonatkozik, ami a szervezet céljait és a célok elérésének érdekében végrehajtott tevékenységeket jelenti. Amikor az egyes szervezetek profilja között átfedés van, a versenyhelyzet konfliktusokhoz vezethet.

Jelen PhD kutatás fő célja a társadalmi integráció hatékonyságban játszott szerepének vizsgálata a szociális szolgáltatók hálózatában. Egy adott struktúra hatékonyságának vizsgálatakor figyelembe kell venni a társadalmi integráció szintjét. A dolgozat középpontjában Lockwood (1964), Landecker (1951), Metcalfe (1976) és Benson (1975) munkái állnak. Ez a tanulmány kiegészítése a Provan és Milward (1995) alapművével összhangban végzett kutatásnak. A következő részben a PhD kutatási tervét tárgyaljuk.

### **A kutatási terv**

A következőkben a projekt módszertani lépéseit tárgyaljuk. Provan és Milwardot (1995) követve a kapcsolathálózat elemzés intenzív terepmunkán alapul. Első lépésben körülhatároltuk a vizsgálandó hálózatokat. Második lépésben társadalmi kapcsolathálózat elemzést végeztünk a hálózat struktúrájának meghatározása céljából. Harmadikként szociális munkásokat kérdeztünk hálózataik hatékonyságáról. Végül szociális munkásokkal készítettünk interjúkat arról, hogyan vélekednek a hálózaton belüli társadalmi integráció szintjéről.

### *A hálózatok körülhatárolása*

A projekt legelső lépése a kapcsolathálózat körülhatárolása. Laumann és társait (1978) követve földrajzi és funkcionális kritériumokat használtunk a jól megalapozott behatárolás érdekében. A funkcionális kritérium a szervezetek kiválasztására vonatkozik. A tanulmány olyan szervezetek hálózatára koncentrál, amelyek garantált minimumjövedelemben (hollandul „Leefloon”, franciául: „Revenu d’Insertion Sociale”) részesülő ügyfeleknek nyújtanak szolgáltatásokat. A földrajzi kritérium a hálózat térbeli határait definiálja. Ez a tanulmány az egy városon belüli kapcsolathálózatokra összpontosít (ebben az esetben: Antwerpen, Belgium). A földrajzi lehatárolásra különféle lehetőségek adódnak: meghatározhatunk szomszédsági, lakónegyedi vagy kerületi szintet. A legoptimálisabb határ meghatározása érdekében egyéni és fókuszcsoportos interjúk készülnek szociális munkásokkal, valamint a humán szolgáltató szervezetek széles körének munkásaival és koordinátoraival. A földrajzi egységek kijelölése után minden egységből a releváns szervezeteket választjuk ki. A kiválasztás kiindulópontja az Antwerpen tartomány és a Flamand Közösség adatai alapján összeállított szociális térkép (<http://www.desocialekaart.be>; angolul: ‘The Social Map’, holland nyelven: ‘de Sociale Kaart’), amely tartalmaz minden Antwerpen tartományban működő intézményre vonatkozó információt. A listát a szociális munkásokkal is megvitattuk.

### *Társadalmi kapcsolathálózat elemzés*

A hálózatok sikeres behatárolása után kapcsolathálózat elemzés készül azzal a céllal, hogy feltárjuk a szociális szolgáltatók közti hálózat szerkezetét. Ennek érdekében el kell dönteni, milyen típusú kapcsolatokat vizsgálunk. A szakirodalom különbséget tesz adminisztratív és ügyfélszintű kapcsolatok között (Lemieux et al. 2005). Az első típusú kapcsolat az anyagi források cseréjére, közös programok szervezésére és a bizottsági tagok közti átfedésekre utal. Ezzel szemben a kliens alapú kapcsolatok az információcserét, az ügyfélbeszámolókat, valamint az esetkoordinációt jelentik. Jelen kutatás középpontjában az ügyfélszintű kapcsolatok állnak. A megalapozott különbségtétel érdekében e kapcsolattípusokat megbeszéljük a szociális munkásokkal. A következő lépésben kérdőíves vizsgálat készül az adott földrajzi egység minden releváns szervezetének bevonásával. Minden válaszadó megjelöli, hogy az adott szervezetet illetően a kapcsolat mely típusa érvényesül elsősorban. A hálózat szerkezetét az UCINET 6.0 programmal elemezzük, a sűrűség, centralitás és átfedő klikkek vagy alcsoportok indikátorainak használatával (lásd Wasserman & Faust, 1994; Milward & Provan, 1998). Ezeket az elemzéseket a kapcsolat minden típusára vonatkozóan elvégezzük (információcsere, kliens beszámoló és esetkoordináció). Huangra és Provanre (2006) alapozva feltételezzük, hogy a hálózat struktúrája a kapcsolat típusától függ.

### *Hatékonyosság*

A szociális szolgáltatók hálózatának hatékonysága arra utal, hogy milyen mértékben képes a hálózat egy heterogén kliensekből álló populációnak szolgáltatást nyújtani. A szakirodalom sok kritériumot tart fontosnak, ezek mindegyike a hatékonyság különböző aspektusát világítja meg (Provan & Milward, 2001; Lemieux-Charles et al. 2005). A tanulmány fő célja annak feltárása, hogy a szociális munkások hogyan érzékelik saját hálózatuk hatékonyságát. A különféle kapcsolatok között különbséget teszünk. Jelen tanulmány feltételezi, hogy a hálózat hatékonyságának érzékelése függ annak funkciójától. A kérdés az, hogy (a szociális munkások) mely alakzatot érzékelik hatékonynak a kliensbeszámoló, az információcsere vagy az esetkoordináció szempontjából.

### *A társadalmi integráció szerepe*

Az utolsó lépés annak magyarázata, hogy az emberek egyes hálózatokat miért érzékelnek hatékonyabbnak, mint másokat. E célból a szociális munkásoknak a társadalmi integrációról alkotott véleményét vizsgáltuk. Mint már említettük, a kutatás azon a feltételezésen alapul, hogy egy adott hálózati struktúra hatékonysága a hálózaton belüli társadalmi integráció létrehozásának módjától függ. Ez a tanulmány azt vizsgálja, hogyan hozható létre konszenzus, valamint azt, hogy a szervezetek hogyan kezelik a hálózaton belüli konfliktusokat és hatalmi viszonyokat.

Születnek-e ellentétek a hálózaton belül? Milyen stratégiát követnek a szereplők a konfliktusok kezelése során? Hogyan hatnak ezek a stratégiák a hálózat hatékonyságára?

### **Gyakorlati hasznosítás**

Ez a kutatás nem csupán a szervezetek kapcsolathálózatáról szóló tudományos ismeretanyag bővítését célozza, hanem a szociális munka gyakorlatához is hozzá kíván járulni. A projektet azok a szociális munkával kapcsolatos kutatások ösztönözték, amelyek a nagyon heterogén klienscsoporttal foglalkozó szociális szolgáltatók és szociális munkások nehézségeit hangsúlyozták (lásd Lipsky, 1980; Hasenfeld, 1983). A kutatás két módon járulhat hozzá a mindennapi szociális munka javításához. A legfontosabb az, hogy a szociális munkások a teljes hálózatok elemzése során rálátást nyernek arra a nagyobb struktúrára, amelybe ők (és szervezetük) is be vannak ágyazva. Ahogy Provan et al. (2005) megállapítják, a kapcsolathálózat elemzés rálátást nyújthat a különböző ügynökségek és szervezetek számára a hálózat szereplőinek kapcsolódásairól és a hálózaton belüli, kapcsolati beágyazottságról. Az efféle elemzések fontos eszközök lehetnek a szervezetek azon törekvéseinek támogatására, hogy erősebb hálózatokat építsenek (Provan et al., 2005). Az eredményeket ismertetjük a szervezetekkel és a szociális munkásokkal. A kutató csoport-megbeszéléseken mutatja be az eredményeket, és részt vesz az adott területen működő szervezetek találkozóin. Másodsorú, a projekt gyakorlati haszna a társadalmi integráció szerepének hangsúlyozásából ered. Más szervezetekkel való kapcsolatuk során a szociális munkások rendszeresen szembesülnek olyan konfliktusokkal, amelyek a más szervezetben dolgozó szociális munkások eltérő gondolkodásából és munkamódszeréből erednek. Ez a konszenzushány gyakran nehézséget okoz a halmozott problémákkal küzdő kliens segítése során. A projekt célja olyan jó gyakorlatok azonosítása, amelyek segíthetnek az ilyen konfliktusok leküzdésében.

*Fordította Benke Brigitta*

### *Köszönetnyilvánítás*

Jelen kutatási jegyzet egy, a Flandriai Kutatási Alapítvány által finanszírozott kutatás része (FWO-Vlaanderen, nr., G028910N).

### **Irodalom**

- Benson, J. K. (1975) 'Interorganizational network as a political economy', *Administrative Science Quarterly*, vol. 20, no. 2, pp. 229–249.
- Borgatti, S. P. & Foster, P. C. (2003) 'The network paradigm in organizational research: a review and typology', *Journal of Management*, vol. 29, no. 6, pp. 991–1013.
- Gulati, R. (1995) 'Social structure and alliance formation patterns: a longitudinal analysis', *Administrative Science Quarterly*, vol. 40, no. 4, pp. 619–652.

- Hasenfeld, Y. (1983) *Human Services Organizations*, Prentice-Hall, New Jersey.
- Huang, K. & Provan, K. G. (2006) 'Resource tangibility and patterns of interaction in a publicly funded health and human services network', *Journal of Public Administration Research and Theory*, vol. 17, no. 3, pp. 435–454.
- Landecker, W. S. (1951) 'Types of integration and their measurement', *The American Journal of Sociology*, vol. 56, no. 4, pp. 332–340.
- Laumann, E. O., Galaskiewicz, J. & Marsden, P. V. (1978) 'Community structure as interorganizational linkages', *Annual Review of Sociology*, vol. 4, pp. 455–484.
- Lemieux-Charles, L., Chambers, L. W., Cockerill, R., Jaglal, S., Brazil, K., Cohen, C., LeClair, K., Dalziel, B. & Schulman, B. (2005) 'Evaluating the effectiveness of community-based dementia care networks: the dementia care networks' study', *Gerontologist*, vol. 45, no. 4, pp. 456–464.
- Lipsky, M. (1980) *Street-Level Bureaucracy. The Dilemmas of the Individual in Public Services*, Russell Sage Foundation, New York.
- Lockwood, D. (1964) 'Social integration and system integration', in *Explorations in Social Change*, eds G. K. Zollschan & W. Hirsch, Routledge and Kegan Paul, London.
- Metcalfe, J. L. (1976) 'Organizational strategies and interorganizational networks', *Human Relations*, vol. 29, no. 4, pp. 327–343.
- Milward, H. B. & Provan, K. G. (1998) 'Measuring network structure', *Public Administration*, vol. 76, no. 2, pp. 387–407.
- Provan, K. G., Fish, A. & Sydow, J. (2007) 'Interorganizational networks at the network level: a review of the empirical literature on whole networks', *Journal of Management*, vol. 33, no. 3, pp. 479–516.
- Provan, K. G. & Milward, H. B. (1995) 'A preliminary theory of interorganizational network effectiveness—a comparative study of 4 community mental health systems', *Administrative Science Quarterly*, vol. 40, no. 1, pp. 1–33.
- Provan, K. G. & Milward, H. B. (2001) 'Do networks really work? A framework for evaluating public-sector organizational networks', *Public Administration Review*, vol. 61, no. 4, pp. 414–423.
- Provan, K. G. & Sebastian, J. G. (1998) 'Networks within networks: service link overlap, organizational cliques, and network effectiveness', *Academy of Management Journal*, vol. 41, no. 4, pp. 453–463.
- Provan, K. G., Veazie, M. A., Staten, L. K. & Teufel-Shone, N. I. (2005) 'The use of network analysis to strengthen community partnerships', *Public Administration Review*, vol. 65, no. 5, pp. 603–613.
- Wasserman, S. & Faust, K. (1994) *Social Network Analysis Methods and Applications*, Cambridge University Press, Cambridge

## Abstracts

**Beáta Dávid – Mária Magvas: „Co-worker relations determine signalling”. Operation of the signalling system on child protection in the city of Veszprém**

In 2009, a research was led by the Social Work department of the Veszprém College of Theology on how the signalling system on child protection actually operates. Mixed methodology was used. In-depth interviews were conducted among the different actors of the signalling system. The qualitative approach was complemented by a whole network social analysis. Revealing the mechanism based on the actors' perception on how the signalling network operates, we identified and named the strengths and weaknesses of its structure. We also enumerated the interviewees' propositions that can be the pillars of a future co-operation. Our conclusion is a little bit atypical in the sense that in it we could include the positive shifts that occurred since 2009. The aim of our study is to show the new and useful perspectives that social network analysis can offer to the professionals of the social field.

**Orsolya Becze – Eliza Bodor-Eranus: The strongest are the quickest. Key network actors during the introduction of a new pedagogical program**

It is a question that the network position of an organization how affects the implementation of a new pedagogical methodology. In our research we investigate the different organisational roles during the implementation of an innovative educational program (Step by Step). Our conclusion is that the network position of educational institutions, especially the opinion leader and opinion broker positions, influence the direction and time of methodology's diffusion.

**Vera Messing – Emília Molnár: Closing social networks: characteristics of relationships in poor Romani households**

This study is the continuation of an earlier article published here, in *Esély* in early 2011. In our previous article we analysed subsistence strategies of poor households by utilizing data of a research conducted in two middle sized towns of Hungary during 2009 and 2010. In this present publication we will provide a closer focus on social networks of Romani households and the role family and other ties play in providing subsistence. We will attempt to analyse the role of ethnicity as well: whether belonging to an ethnic community could make a difference in this respect and whether ties in these communities promote or restrict the successful adaptation of Roma families living in social exclusion.

**Terézia Nagy: The chances of neointegration among third world refugees in Hungary**

In my study I apply the viewpoint of network depended neointegration by the aspect of my fieldwork among refugee people and in diasporas in Budapest. During the research I focused to the relationships, lack of relationships and the contacts building. These were used to interpret the aspects of the neointegration process. The social network and ego network analysis help the interpretation:

### *A szociális szféra kapcsolathálózati megközelítésben*

the first focuses within the group and intergroup relations and the last one is the emerging and disappeared, or even permanent (preserved and attended) relations in individual life. By the network oriented approach I would like to show that the integration depends on many different ways from the relationship and connection failures. I think that the contacts and the effects of the cultural and religious peculiarities are an important role in shaping the neointegration.

#### **Kerstin Udvari: Social network approach in social work**

In this study, the author's aim is to demonstrate the importance of social networks from the social work perspective. She explicates different views published in social work theories and the different forms of SNA (social network analysis) used in the field-work. She lists several techniques and methods that can be easily used in reinforcing old and new personal affiliations. The tools include the Social Network card, the Family Group Conferencing or the Resource Check. These techniques are well adaptable in the field-work and help to understand how social work based on social networks is actually performed.

#### **Jennifer W. Neal – Zachary P. Neal – Marc S. Atkins – David B. Henry – Stacy L. Frazier: Channels of Change: Contrasting Network Mechanisms in the Use of Interventions**

This study informs community science, and seeks to narrow the research-to-practice gap, by examining how the interpersonal networks within a setting influence individuals' use of interventions. More specifically, it explores the role of two network mechanisms—cohesion and structural similarity—in urban elementary school teachers' use of interventions designed to improve academic and behavioral outcomes for students. Lagged regression models examine how position in advice giving networks influenced weekly use of the daily report card and peer assisted learning by kindergarten through fourth grade teachers in three schools. Results indicate that intervention use spreads among teachers with similar patterns of advicegiving relationships (i.e., via structural similarity), rather than from teachers who are sources of advice (i.e., via cohesion). These results are consistent with findings in other settings, and suggest that researchers wishing to increase the use of an intervention should select change agents based on their patterns of their relationships, rather than on their directconnections.

#### **Peter Raeymaeckers: Working together? Social integration and the effectiveness of networks among human service organizations**

This research note discusses a PhD project on networks between human service organizations. The main aim of this study is to unravel the relationship between network effectiveness and network structure. This PhD argues that the effectiveness of a particular structure is dependent on the extent of social integration between partners of the network. In this research note I start with the theoretical framework and elaborate on the methodology. The methodology is mixed. First, a quantitative social network analysis is carried out to unravel the structure of the networks. Furthermore qualitative interviews are conducted to unravel the perceptions of social workers on their network. This research seeks to make a contribution to the scientific knowledge on networks between human service organizations. At the very start of this project, the aim of this research note is to yield some useful comments from the readers of this journal.

*esély*

**2011/5**

*Social Policy Journal*

## CONTENTS

### **The social sphere in social network perspective**

- 3 **Beáta Dávid:** Introduction
- 11 **Beáta Dávid – Mária Magvas:** „Co-worker relations determine signalling”. Operation of the signalling system on child protection in the city of Veszprém
- 30 **Orsolya Becze – Eliza Bodor-Eranus:** The strongest are the quickest. Key network actors during the introduction of a new pedagogical program
- 44 **Vera Messing – Emília Molnár:** Closing social networks: characteristics of relationships in poor Romani households
- 75 **Terézia Nagy:** The chances of reintegration among third world refugees in Hungary
- 100 **Kerstin Udvari:** Social network approach in social work
- 118 **Jennifer W. Neal – Zachary P. Neal – Marc S. Atkins – David B. Henry – Stacy L. Frazier:** Channels of Change: Contrasting Network Mechanisms in the Use of Interventions
- 136 **Peter Raeymaeckers:** Working together? Social integration and the effectiveness of networks among human service organizations
- 141 **Abstracts**

## Szerzőink figyelmébe!

1. A beküldött és a lap jellegének megfelelő írásokat szakértők bevonásával a Szerkesztőbizottság bírálja el.

2. A közlésre benyújtott tanulmány még nem publikált és más folyóiratnál elbírálás alatt nem lévő, eredeti írásmű lehet.

3. A folyóiratban megjelent cikkek szerzői joga a Kiadót illeti, beleértve az interneten való megjelentetés jogát is.

4. A tanulmány szövegét nyomtatott kéziraton kérjük leadni, A/4-es méretű papíron, széles margóval, dupla sorközzel. A tanulmányt kérjük e-mailban is elküldeni a szerkesztőség címére.

5. A szöveg első lapja a címlap, amelyen a szerző(k) neve, foglalkozása, végzettsége, munkahelyének megnevezése, e-mail címe a cikk címe (alcíme) szerepeljenek és az esetleges köszönetnyilvánítások \*-gal jelölt lapalji jegyzetben.

6. A szövegtörzshöz csak olyan lábjegyzetek kapcsolódjanak, amelyek a főszöveghez fűznek megjegyzéseket, kiegészítéseket stb. Pusztán irodalmi hivatkozásokat tartalmazó lábjegyzetek ne legyenek. A lábjegyzeteket lapalji jegyzetként kezeljük. Az irodalmi hivatkozások a főszövegben szerepeljenek a következő formában:

– ha a hivatkozott mű szerzője szerepel a szövegben, a név után zárójelben legyen a hivatkozott mű megjelenésének éve és szükség esetén a hivatkozott oldalszám(ok), pl.: Piroska (1999: 15–16),

– egyéb esetekben (idézet stb.) zárójelben szerepeljen a szerző(k) neve, a megjelenés éve és szükség esetén a hivatkozott oldalszám(ok), pl.: (Tóbiás-Benedek 1999: 13).

7. A szövegben szereplő táblázatokat számozva, címmel ellátva kérjük. A táblázatok címe, az oszlopok és sorok megnevezése, a magyarázatok a cikk nyelvén íródjanak. Nem fogadjuk el tehát az adatelemző, adatfeldolgozó programokból kikerült nyers, szerkesztetlen, a szövegbe pusztán beillesztett táblázatokat. Amennyiben a szerző ábrát kíván közölni, ezt külön lapon, a kívánt formában megrajzolva kérjük leadni.

8. A szövegtörzs után, külön lapon kezdve kérjük az irodalomjegyzéket. Az irodalomjegyzék a szerzők neve szerint szigorú betűrendben tartalmazza a szövegtörzsben és a lábjegyzetben hivatkozott teljes irodalmat olyan módon, hogy a szövegbeli hivatkozásokat az irodalomjegyzékben azonosítani lehessen. Az irodalomjegyzék ne tartalmazzon a szövegben nem hivatkozott művet. Az irodalmi hivatkozások három alapformája a következő:

– könyv: szerző(k), a megjelenés éve: a mű címe, a kiadás helye: a kiadó neve,

– folyóiratcikk: szerző(k), a megjelenés éve: a cikk címe, a folyóirat neve (az évfolyam sorszáma), a szám sorszáma, a cikk kezdő és befejező oldalszáma,

– gyűjteményes kötetben szereplő cikk: a szerző(k) neve, a megjelenés éve: a cikk címe, In: a gyűjteményes kötet szerkesztőjé(i)nek neve (szerk. vagy ed(s), vagy Hrsg.), a kötet címe, a kiadás helye: a kiadó neve, a hivatkozott írásmű kezdő és utolsó oldalszáma.

9. Külön lapon kérjük mellékelni a tanulmány legfeljebb 200 szót tartalmazó tartalmi összefoglalóját (abstract) magyar és angol nyelven.